

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»

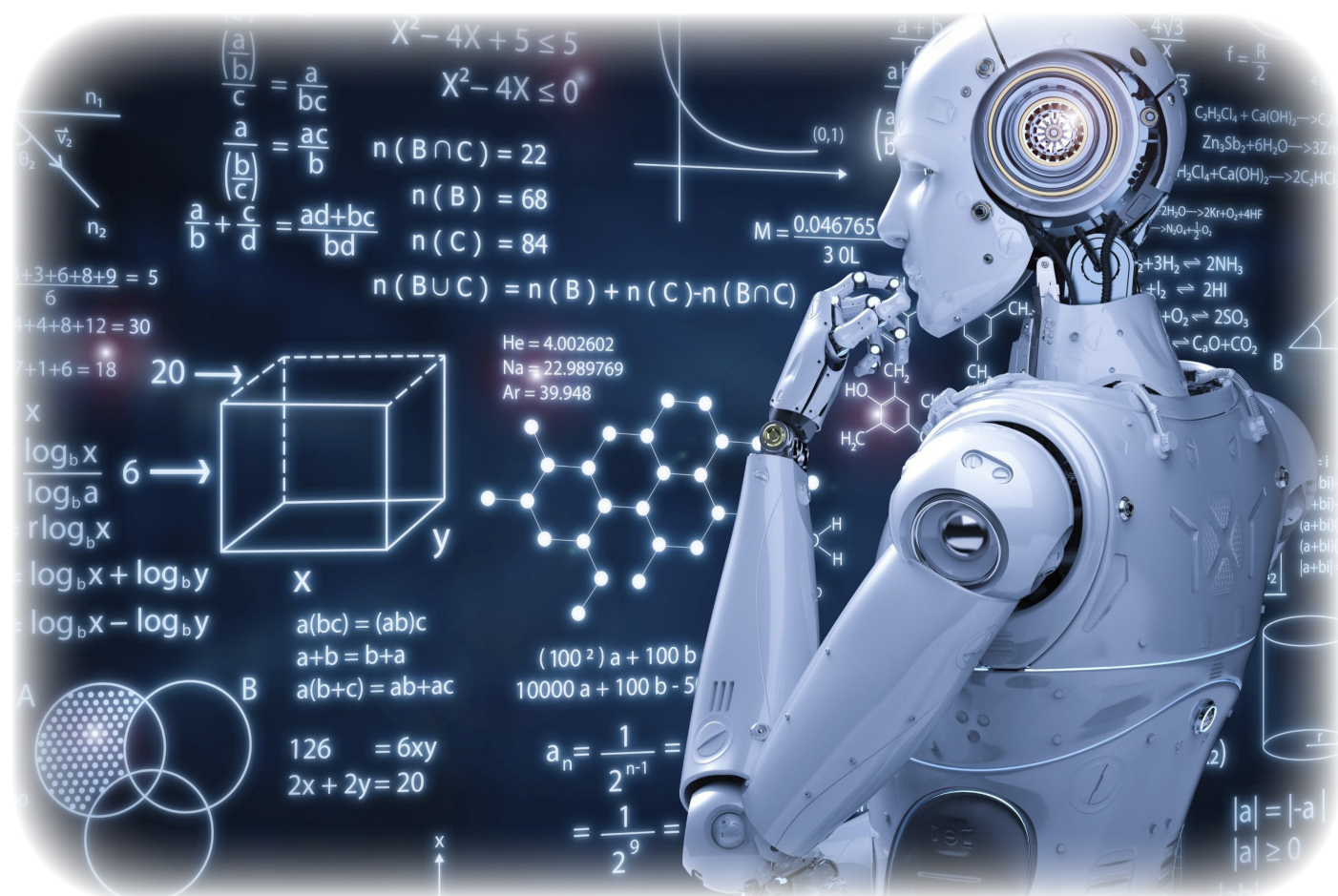
ISSN 2520-2057 (print)
ISSN 2520-2065 (online)

INTERNATIONAL
SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»

№ 5 (105) / 2021
2 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА»**

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA»**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА»**

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22444-12344ПР*

Збірник наукових праць

№ 5 (105)

2 том

Київ 2021

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука» представлено в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Turkish Education Index; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: **Index Copernicus International (ICI); Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Open Academic Journals Index; Research-Bib; Turkish Education Index; Polish Scholarly Bibliography; Electronic Journals Library; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky; InfoBase Index; Open J-Gate; Academic keys; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); CrossRef.**

В журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем сучасної науки.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

Редакція:

Головний редактор: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)
Випускаючий редактор: **Золковер Андрій Олександрович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)
Секретар: **Колодід Юлія Ігорівна**

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
Заступник голови редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Київ, Україна)
Заступник голови редакційної колегії: **Тарасенко Ірина Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Розділ «Економічні науки»:

Член редакційної колегії: **Алієв Шафа Тифліс огли** — доктор економічних наук, професор, член Ради — науковий секретар Експертної ради з економічних наук Вищої Атестаційної Комісії при Президентові Азербайджанської Республіки (Сумгаїт, Азербайджанська Республіка)

Член редакційної колегії: **Баланюк Іван Федорович** — доктор економічних наук, професор (Івано-Франківськ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бардаш Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондар Микола Іванович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Вдовенко Наталія Михайлівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гоблик Володимир Васильович** — доктор економічних наук, кандидат філософських наук, професор, Заслужений економіст України (Мукачеве, Україна)

Член редакційної колегії: **Гринько Алла Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Гуцаленко Любов Василівна** — доктор економічних наук, професор (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Дерій Василь Антонович** — доктор економічних наук, професор (Тернопіль, Україна)

Член редакційної колегії: **Денисенко Микола Павлович** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Міжнародної академії інвестицій і економіки будівництва, академік Академії будівництва України та Української технологічної академії (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Дмитренко Ірина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Драган Олена Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Еміне Лейла Кият** — доктор економічних наук, доцент (Туреччина)

Член редакційної колегії: **Єфіменко Надія Анатоліївна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)

Член редакційної колегії: **Заруцька Олена Павлівна** — доктор економічних наук, професор (Дніпро, Україна)

Член редакційної колегії: **Захарін Сергій Володимирович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зеліско Інна Михайлівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Зось-Кіор Микола Валерійович** — доктор економічних наук, професор (Полтава, Україна)

Член редакційної колегії: **Ільчук Павло Григорович** — доктор економічних наук, доцент (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Клочан В'ячеслав Васильович** — доктор економічних наук, професор (Миколаїв, Україна)

Член редакційної колегії: **Копилук Оксана Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Кравченко Ольга Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Курило Людмила Ізидорівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Кухленко Олег Васильович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лойко Валерія Вікторівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоханова Наталя Олексіївна** — доктор економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Малік Микола Йосипович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Мігус Ірина Петрівна** — доктор економічних наук, професор (Черкаси, Україна)

Член редакційної колегії: **Мухсінова Лейла Хасанівна** — доктор економічних наук, доцент (Оренбург, Російська Федерація)

Член редакційної колегії: **Ніценко Віталій Сергійович** — доктор економічних наук, доцент (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Олександр Васильович** — доктор економічних наук, професор (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Осмятченко Володимир Олександрович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Охріменко Ігор Віталійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Паска Ігор Миколайович** — доктор економічних наук, професор (Біла Церква, Україна)

Член редакційної колегії: **Разумова Катерина Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Рамський Андрій Юрійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Селіверстова Людмила Сергіївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Скрипник Маргарита Іванівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Смолін Ігор Валентинович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сунцова Олеся Олександрівна** — доктор економічних наук, професор, академік Академії економічних наук України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Танклевська Наталія Станіславівна** — доктор економічних наук, професор (Херсон, Україна)

Член редакційної колегії: **Токар Володимир Володимирович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Тульчинська Світлана Олександрівна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Хахонова Наталія Миколаївна** — доктор економічних наук, професор (Ростов-на-Дону, Російська Федерація)

Член редакційної колегії: **Чижевська Людмила Віталіївна** — доктор економічних наук, професор (Житомир, Україна)

Член редакційної колегії: **Чубукова Ольга Юріївна** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Шевчук Ярослав Васильович** — доктор економічних наук, старший науковий співробітник, доцент (Нововолинськ, Волинська обл., Україна)

Член редакційної колегії: **Шинкарук Лідія Василівна** — доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Шпак Валентин Аркадійович** — доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Беялов Талат Енверович** — кандидат економічних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Скриньковський Руслан Миколайович** — кандидат економічних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Peter Bielik** — Dr. hab. (Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Eva Fichtnerová** — University of South Bohemia in České Budějovice (Чеська Республіка)

Член редакційної колегії: **József Káposzta** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Henrietta Nagy** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Venelin Terziev** — Professor Dipl.Eng., PhD, доктор наук з національної безпеки, доктор економічних наук, член-кореспондент Російської академії природної історії (Русе, Болгарія)

Член редакційної колегії: **Anna Törő-Dunay** — Dr. hab. (Угорщина)

Член редакційної колегії: **Mirosław Wasilewski** — Dr. hab., Associate professor WULS-SGGW (Польща)

Член редакційної колегії: **Natalia Wasilewska** — Doctor of Economic Sciences, professor UJK (Польща)

Розділ «Юридичні науки»:

Член редакційної колегії: **Арістова Ірина Василівна** — доктор юридичних наук, професор (Суми, Україна)

Член редакційної колегії: **Бондаренко Ігор Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Братислава, Словацька Республіка)

Член редакційної колегії: **Галуцько Валентин Васильович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Гиренко Інна Володимирівна** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Глушков Валерій Олександрович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Головко Олександр Миколайович** — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харків, Україна)

Член редакційної колегії: **Грохольський Володимир Людвигович** — доктор юридичних наук, професор (Одеса, Україна)

Член редакційної колегії: **Мустафазаде Айтен Інглаб** — доктор юридичних наук, професор, директор Інституту права та прав людини Національної Академії Наук Азербайджану, депутат Міллі Меджлису Азербайджанської Республіки (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Іманли Магомед Нагі** — доктор юридичних наук, професор (Азербайджан)

Член редакційної колегії: **Калюжний Ростислав Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Клемпарський Микола Миколайович** — доктор юридичних наук, професор (Кривий Ріг, Україна)

Член редакційної колегії: **Лоредана Джані Агуїре** — доктор права, професор (Італійська Республіка)

Член редакційної колегії: **Лоренцмайєр Штефан** — доктор юридичних наук, професор (Аугсбург, Федеративна Республіка Німеччина)

Член редакційної колегії: **Макарова Тамара Іванівна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Мельничук Ольга Федорівна** — доктор юридичних наук, доцент (Вінниця, Україна)

Член редакційної колегії: **Овчарук Сергій Станіславович** — доктор юридичних наук (Запоріжжя, Україна)

Член редакційної колегії: **Омельчук Василь Андрійович** — доктор юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Остапенко Олексій Іванович** — доктор юридичних наук, професор (Львів, Україна)

Член редакційної колегії: **Пивовар Юрій Ігорович** — доктор філософії в галузі права, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Позняков Спартак Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Ірпінь, Україна)

Член редакційної колегії: **Світличний Олександр Петрович** — доктор юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Сидор Віктор Дмитрович** — доктор юридичних наук, професор (Чернівці, Україна)

Член редакційної колегії: **Таранова Тетяна Сергіївна** — доктор юридичних наук, професор (Мінськ, Республіка Білорусь)

Член редакційної колегії: **Мушенко Віктор Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Олійник Анатолій Юхимович** — кандидат юридичних наук, професор (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Фунта Растіслав** — кандидат юридичних наук, доцент (Сладковічово, Словачка Республіка)

Член редакційної колегії: **Хіміч Ольга Миколаївна** — кандидат юридичних наук (Київ, Україна)

Член редакційної колегії: **Легенький Микола Іванович** — кандидат педагогічних наук, доцент (Київ, Україна)

ЗМІСТ
CONTENTS
СОДЕРЖАНИЕ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

- Заграй Анна Володимирівна**
ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СКЛАДУ І СТРУКТУРИ
СОБІВАРТОСТІ ЕЛЕКТРОМОНТАЖНИХ РОБІТ В БУДІВЕЛЬНІЙ ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ 9
- Ишунов Вячеслав Васильевич**
ПРОИСХОЖДЕНИЕ И СУЩНОСТЬ ДЕНЕГ 14
- Качула Світлана Валентинівна, Крюкова Ганна Володимирівна**
УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМ ПРОЦЕСОМ В РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ 23
- Князь Святослав Володимирович, Майнка Марсель Курт,
Скриньковський Руслан Миколайович, Кайдрович Христина Іванівна,
Тиркало Юрій Євгенійович, Русин-Гриник Роман Романович**
РЕГУЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО
ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 25
- Осокіна Алла Вікторівна, Мисишин Тетяна Василівна**
ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ПРИВАТНОГО МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ 34
- Осокіна Алла Вікторівна, Сивицька Катерина Валеріївна,
Фатальчук Тетяна Миколаївна**
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ
ПРИВАТНИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ 41

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

- Sydorenko Viktoriia**
GLOBAL PANDEMIC CHALLENGES REFUGEES: PROBLEMS AND SOLUTIONS 48
- Бедрата Анастасія Віталіївна, Ніколюк Аліна В'ячеславівна**
РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ТЕРОРИЗМ 52
- Бірук Анна Сергіївна**
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ
СПРАВ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ..... 56
- Кізіюн Лілія Олександрівна**
ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ, ЕКСПЛУАТАЦІЯ ТА НАСИЛЬСТВО У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ..... 60

Романов Михайло Васильович, Жувак Анна Сергіївна ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....	66
Савчук Тетяна Іванівна, Костюкова Тетяна Сергіївна, Грецьких Інна Анатоліївна ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ РОБОТИ ЗІ СЛІДАМИ ДАКТИЛОСКОПІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ	71
Сенько Вікторія Вікторівна ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ	75
Сердюк Валентин Васильович, Скриньковський Руслан Миколайович, Сопільник Любомир Іванович, Бабій Анастасія Олександрівна, Приведа Андрій Володимирович ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ СУДОВОГО ЗБОРУ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ ...	78

УДК 338.585

Заграй Анна Володимирівна

студент-магістр

Національного університету «Львівська політехніка»

Заграй Анна Владимировна

студент-магистр

Национального университета «Львовская политехника»

Zahrai Anna

Student of the

Lviv Polytechnic National University

Науковий керівник:

Скаско Олег Іванович

доктор економічних наук, професор,

професор кафедри обліку та аналізу

Національний університет «Львівська політехніка»

**ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СКЛАДУ І СТРУКТУРИ СОБІВАРТОСТІ
ЕЛЕКТРОМОНТАЖНИХ РОБІТ В БУДІВЕЛЬНІЙ
ГАЛУЗІ ЕКОНОМІКИ**

**ОСОБЕННОСТИ УЧЕТНО-АНАЛИТИЧЕСКОГО
ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОСТАВА И СТРУКТУРЫ СЕБЕСТОИМОСТИ
ЭЛЕКТРОМОНТАЖНЫХ РАБОТ В СТРОИТЕЛЬНОЙ
ОТРАСЛИ ЭКОНОМИКИ**

**PECULIARITIES OF ACCOUNTING AND ANALYTICAL
SUPPORT COMPONENTS AND STRUCTURE OF THE COST
OF ELECTRICAL INSTALLATION WORK IN THE CONSTRUCTION
SECTOR OF THE ECONOMY**

Анотація. У статті викладено теоретичні аспекти складу і структури собівартості електромонтажних робіт. Розкрито, узагальнено та проаналізовано основні складові витрат будівельно-монтажної організації. Наведено порядок облікового відображення собівартості виконаних електромонтажних робіт, а також згруповано способи розподілу нерозподілених постійних загальновиробничих витрат.

Ключові слова: електромонтажні роботи, будівельно-монтажні роботи, собівартість, витрати, облік, рахунки, аналіз.

Аннотация. В статье изложены теоретические аспекты состава и структуры себестоимости электромонтажных работ. Раскрыто, обобщены и проанализированы основные составляющие расходов строительно-монтажной организации. Приведен порядок учетного отражения себестоимости выполненных электромонтажных работ, а также сгруппированы способы распределения нераспределенных постоянных общепроизводственных расходов.

Ключевые слова: электромонтажные работы, строительно-монтажные работы, себестоимость, затраты, учет, счета, анализ.

Summary. The article describes the theoretical aspects of the composition and structure of the cost of electrical installation work. The basic components of the costs of the construction and installation organization are disclosed, summarized and analyzed. The order of accounting reflection of the prime cost of the executed electrical installation works is resulted, and also ways of distribution of unallocated constant general production expenses are grouped.

Key words: electrical installation work, construction installation work, prime cost, expenses, accounting, accounts, analysis.

Постановка проблеми. Вартість будівництва будь-якого об'єкта є основним економічним показником не тільки в будівельній галузі та економічній науці, а й у всій економіці країни, що зачіпає інтереси всіх галузей і всього населення країни і конкретного регіону [1, с. 22]. Від правильності проведення обліку та аналізу собівартості залежать такі показники фінансової діяльності підприємства як рентабельність та прибутковість організації, виявлення резервів зниження собівартості, покращення економічного ефекту від впровадження інновацій.

Аналіз досліджень і публікацій. Безліч досліджень та публікацій здійснено на предмет обліку формування собівартості продукції на промислових підприємствах, а от на рахунок обліку собівартості будівельно-монтажних робіт не перерахуєш багато науковців, які б піднімали та досліджували це питання.

Варто згадати А. Н. Асаула та його книгу «Управление затратами в строительстве», в якій він так охарактеризував поняття собівартості будівельної продукції: «Себестоимость — один из главных качественных показателей хозяйственной деятельности строительной организации. Ее снижение оказывает прямое влияние на прибыльность производства и может быть достигнуто за счет сокращения материальных затрат, расходов на оплату труда и накладных расходов на единицу продукции и по производству в целом» [2, с. 26].

Дослідження складу і структури собівартості електромонтажних робіт займає важливе місце в економіці будівництва в цілому, тому *метою статті* є розкриття обліку собівартості електромонтажних робіт та проведення аналізу її структури.

Основні результати дослідження. Собівартість електромонтажних робіт має вартісне вираження витрат, пов'язаних з використанням у технологічному процесі виконання робіт природних ресурсів, сировини, матеріалів, палива, енергії, основних виробничих фондів, нематеріальних активів, спеціалізованого оснащення, інструменту, інвентарю, трудових і фінансових ресурсів, а також інших затрат, включаючи встановлені державою як обов'язкові відрахування, податки і платежі.

Відповідно до П(С)БО 16 «Витрати», собівартість виконаних електромонтажних робіт складається з виробничої собівартості будівельно-монтажних робіт (витрат, безпосередньо пов'язаних з виконанням робіт, зумовлених їх технологією та організацією), нерозподілених постійних загальновиробничих витрат, які включаються у період їх виникнення, а також понаднормативних виробничих витрат.

Виробнича собівартість виконаних робіт формується із:

- прямих матеріальних витрат (вартість опор, світильників, втулок, кріплень тощо);
- прямих витрат на оплату праці (директора, головного інженера, проєктантів, кошторисника, робітників на об'єкті тощо);
- інші прямі витрати (плата за оренду машин та обладнання необхідних для виконання робіт тощо);
- змінні загальновиробничі витрати (витрати на обслуговування і управління ділянками, що розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу виходячи з фактичної потужності звітної періоду);
- постійні розподілені загальновиробничі витрати (витрати на обслуговування і управління ділянками).

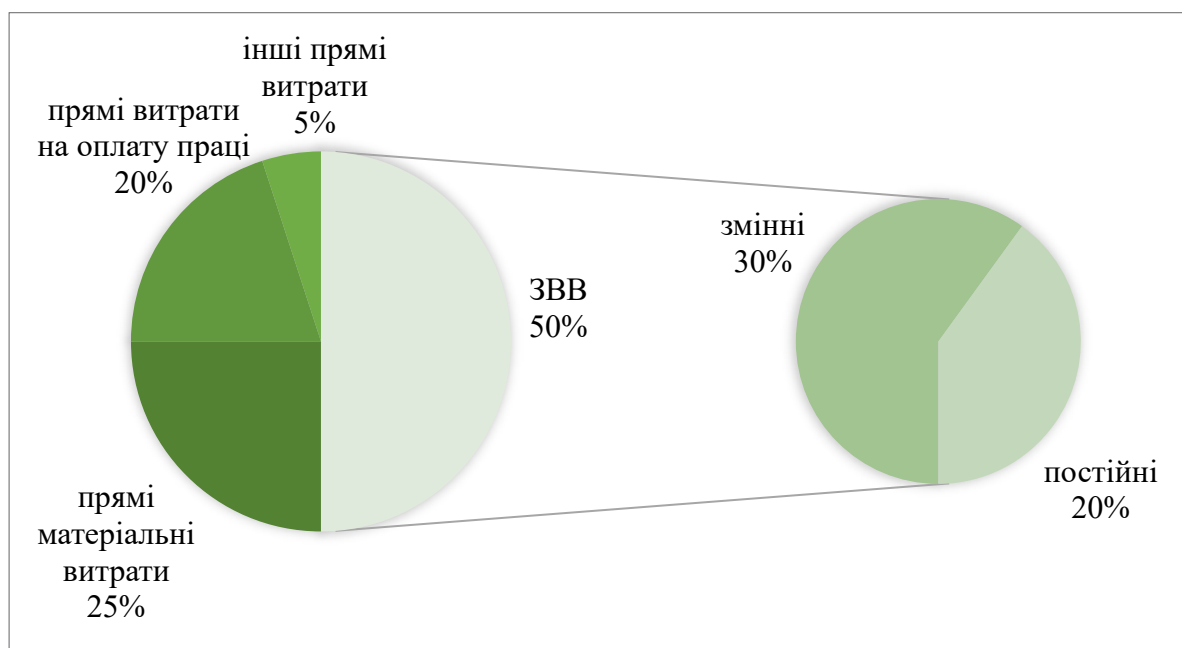

Рис. 1. Структура виробничої собівартості електромонтажних робіт

Джерело: розробка автора

цями, що розподіляються на кожен об'єкт витрат з використанням бази розподілу виходячи з нормальної потужності) [3].

Зобразимо структуру виробничої собівартості електромонтажних робіт за допомогою діаграми на рисунку 1.

Нерозподілені постійні загальновиробничі витрати включаються до складу собівартості виконаних робіт у періоді їх виникнення.

Не включаються до складу собівартості виконаних електромонтажних робіт адміністративні витрати та інші операційні витрати. Вони окремо обліковуються на рахунках 92 «Адміністративні витрати» та 94 «Інші витрати операційної діяльності» і списуються на фінансові результати наприкінці звітної періоду. Зокрема, нарахування амортизації на ліцензії для проведення будівельно-монтажних робіт відображається за допомогою дебету рахунку 92 «Адміністративні витрати» та кредиту субрахунку 133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів».

Згідно методичних рекомендацій з формування собівартості будівельно-монтажних робіт, можемо виділити статті калькуляції витрат на виконання електромонтажних робіт, а саме сировину й матеріали, комплектуючі вироби, паливо використане на технологічні цілі, витрати на утримання та експлуатацію устаткування (в тому числі витрати на ремонт), послуги сторонніх підприємств чи організацій, основна заробітна плата, відрахування на соціальне страхування, втрати при виправленні дефектів (за наявності дефектного акту), загально-виробничі та інші виробничі витрати [4].

Для обліку та узагальнення інформації про собівартість реалізованих виконаних робіт призначений активний рахунок 90 «Собівартість реалізації», зокрема **субрахунок 903** «Собівартість реалізованих робіт, послуг», за дебетом якого відображається фактична собівартість реалізованих виконаних робіт, а за кредитом таку собівартість списують на субрахунок 791 «Фінансові результати».

Будівельно-монтажні організації переносять обороти за дебетом 90 з оборотно-сальдової відомості до рядка 2050 «Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) форми № 2 «Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід)».

Порядок облікового відображення собівартості виконаних робіт полягає в здійсненні чотирьох проведень. Насамперед необхідно відобразити собівартість виконаних робіт за дебетом субрахунку 903 «Собівартість реалізованих робіт, послуг» та кредитом рахунку 23 «Виробництво», потім способом накопичення на дебеті 903 «Собівартість реалізованих робіт, послуг» включити до собівартості виконаних робіт нерозподілені постійні загальновиробничі витрати за кредитом рахунку 91 «Загальновиробничі витрати» та наднормативні виробничі витрати за кредитом рахунків 20 «Виробничі запаси», 66 «Розрахунки за виплатами працівникам», 65 «Розрахунки за страхуванням», 63 «Розрахунки з поставальниками та підрядниками», 685 «Розрахунки за іншими операціями». На завершення, обов'язково списати на фінансовий результат собівартість реалізованих виконаних робіт на дебет субрахунку 79 «Фінансові результати» з кредиту субрахунку 903 «Собівартість реалізованих робіт, послуг» [5].

В обліку виникає три способи розподілу постійних загальновиробничих витрат, які ґрунтуються на відношенні фактичного обсягу виконання робіт до нормальної потужності, тобто очікуваного середнього обсягу діяльності, що може бути досягнутий за умов звичайної діяльності протягом кількох років (операційних циклів) з урахуванням запланованого обслуговування виробництва (див. табл. 1).

Якщо фактичний обсяг виконаних робіт менший за нормальну потужність, то добуток нормативу постійних витрат на фактичний обсяг виконаних робіт необхідно включити до виробничої собівартості, а частину нерозподілених постійних загальновиробничих витрат до складу собівартості виконаних робіт. Якщо більший — нерозподілених постійних загальновиробничих витрат не буде. За умови рівно-

Таблиця 1

Способи розподілу постійних загальновиробничих витрат

№ з\п	Відношення фактичного обсягу виконання робіт до нормальної потужності	Дт	Кт	Сума
1	фактичний обсяг виконаних робіт < нормальна потужність	23 «Виробництво»	91 «Загальновиробничі витрати»	норматив постійних витрат * фактичний обсяг виробництва
		90 «Собівартість реалізації»	91 «Загальновиробничі витрати»	залишок нерозподілених постійних ЗВВ
2.	фактичний обсяг виконаних робіт > нормальна потужність	23 «Виробництво»	91 «Загальновиробничі витрати»	розподілені постійні ЗВВ
3.	фактичний обсяг виконаних робіт = нормальна потужність	23 «Виробництво»	91 «Загальновиробничі витрати»	загальна сума постійних ЗВВ

Джерело: розробка автора

сті фактичного обсягу виконаних робіт з нормальною потужністю, вся сума постійних загальновиробничих витрат відноситься до виробничої собівартості [6].

Аналіз собівартості електромонтажних робіт необхідно розпочати з оцінки її структури згідно статей калькуляції витрат, що дозволить виявити такі, які найбільшою мірою схильні до змін і тих, що зумовлюють рівень витрат в цілому (див. рис. 2).

Витрати на сировину й матеріали мають найбільшу питому вагу в собівартості електромонтажних робіт, а саме 26%. На формування вартості сировини й матеріалів частково впливають заготівельно-складські витрати, тому при проведенні аналізу на будівельно-монтажних підприємствах слід розраховувати відхилення фактичних витрат по окремих статтях заготівельно-складських витрат, а також від витрат, передбачених у локальному кошторисі по окремих об'єктах.

На основі кошторисів необхідно проводити аналіз загальновиробничих та інших виробничих витрат (25%), зокрема нерозподілених постійних загальновиробничих витрат, розраховуючи їх відношення до загального обсягу будівельно-монтажних робіт. Якщо фактичний рівень вище нормативного і планового, встановлюють причини відхилень (наприклад, неправильне складання кошторису, недостатній контроль за формуванням витрат тощо) [7].

Висновки та пропозиції. Проаналізувавши структуру собівартості електромонтажних робіт, розуміємо що для будівельно-монтажних організацій ця тема має важливе значення та потребує більше поглиблених досліджень. Важливою умовою для ефективного функціонування будівельних підприємств, слугує забезпечення збільшення прибутку, за рахунок якого можна розвивати власну діяльність, збільшувати суми виплачуваних дивідендів засновникам, а також вирішувати соціальні завдання та проблеми за рахунок фінансового стимулювання працівників. Зниження собівартості електромонтажних робіт, в свою чергу, слугує одним з головних чинників, який забезпечить зростання прибутковості, а також може призводити до прискорення оборотності оборотних коштів в сфері виробництва, особливо в незавершеному виробництві будівельно-монтажних робіт, яке за специфікою враховується за їх собівартістю.

У разі виникнення понаднормативних виробничих витрат, пропонуємо оформляти їх у вигляді виконання додаткових робіт, які підкріплювати до основного договору, або ж заключати новий та обов'язково формувати відповідний кошторис і виписувати акт виконаних робіт окремо.

Рис. 2. Структура собівартості електромонтажних робіт

Джерело: розробка автора

Література

1. Вяткін М. Е., Птухін І. С., Мусорін Т. А. Вартісний інжиніринг інвестиційно-будівельної сфери // Кошторисно-договірна робота в будівництві. 2014. № 5. С. 21–28.
2. Асаул А. Н., Старовойтов М. К., Фалтінський Р. А. Управління витратами в будівництві / Под ред. д. е. н., професора А. Н. Асаула. СПб: ППЕВ, 2009. 392 с.
3. П(С)БО № 16 «Витрати», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31 грудня 1999 р. № 353 зі змінами і доповненнями.
4. Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт, затверджені наказом Держбуду України від 07.05.2002 р. № 81.
5. Ткаченко Н. М. Фінансовий облік: навч. посіб. / [Н. М. Ткаченко, О. В. Борович, І. Л. Цюцяк, А. Л. Цюцяк]; за заг. ред. Н. М. Ткаченко. К.: Алерта, 2014. 456 с.
6. Усе про облік та організацію будівельної організації. 7-ме вид., перероб. і доп. / І. Басова, У74 Ю. Єгорова, І. Чалий та ін. Х.: Фактор, 2011. 656 с. (Серія «Усе про облік та організацію...»).
7. Верхоглядова Н. І. Проблема ефективної собівартості будівельно-монтажних робіт на сучасному етапі розвитку будівельної індустрії України / Н. І. Верхоглядова // «Молодий вчений». 2016. С. 31–34.

УДК 336.741

Ишунов Вячеслав Васильевич

Новомосковск, Украина

Ishunov Vjacheslav

Novomoskovsk, Ukraine

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-5-7129

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И СУЩНОСТЬ ДЕНЕГ

ORIGIN AND ESSENCE OF MONEY

Аннотация. Непосредственный товарообмен, исчерпав свой потенциал, уступил дорогу новой форме обмена — случайной денежной. Преодоление трудностей непосредственного товарообмена произошло путем качественных изменений в меновых отношениях. Анализируя новую схему обмена, обратим внимание на то, что здесь происходит появление сразу двух посредников, субъекта и объекта. При этом посредник — субъект относится к посреднику — объекту как к деньгам. Отношение человека к какому-либо предмету определяется свойствами, которые присущи данному предмету. Следовательно, чтобы понять природу денег, необходимо раскрыть их основные свойства. Выделим восемь ключевых особенностей денег.

Ключевые слова: денежный эталон, наведенная польза, наведенный труд.

Summary. Direct commodity exchange, having exhausted its potential, gave way to a new form of exchange — random money exchange. The overcoming of the difficulties of direct commodity exchange took place through qualitative changes in exchange relations. Analyzing the new exchange scheme, let us pay attention to the fact that two mediators, a subject and an object, appear here at once. In this case, the mediator — the subject treats the mediator — the object as money. A person's attitude to any object is determined by the properties that are inherent in this object. Consequently, in order to understand the nature of money, it is necessary to reveal their basic properties. Let's highlight eight key features of money.

Key words: monetary standard, induced benefit, induced labor.

Постановка проблемы. Предметом изучения науки экономика являются меновые отношения. Так как атрибутом меновых отношений выступает стоимость, то каждая смена исторической формы меновых отношений вызывает смену формы стоимости. В истории человечества можно выделить семь форм обмена и соответствующие им формы стоимости:

- 1) случайная товарная форма [4];
- 2) общая товарная форма [5];
- 3) случайная денежная форма;
- 4) общая денежная форма;
- 5) 1-я номинально-денежная форма (*золотой стандарт*);
- 6) 2-я номинально-денежная форма (*система вторичных денежных эталонов*);
- 7) 3-я номинально-денежная форма (*электронные деньги*).

Каждая последующая форма обмена, за исключением первой, рождается из предыдущей, т.е. имеет место последовательная смена форм обмена и стоимости. Отсюда следует главная задача экономической теории — адекватно отобразить в научных терминах эволюцию меновых отношений, а также дать математическую интерпретацию исторических форм стоимости.

Анализ исследований и публикаций. Древнегреческий мыслитель Аристотель (384–322 год до н. э) при идентификации денежной формы стоимости (*дом стоит пять мин или равен пяти минам* [1, с. 157]) допустил логическую ошибку, приняв меновое отношение за форму стоимости:

$$1\text{дом} \Leftrightarrow 5\text{мин}$$

$$1\text{дом} = 5\text{мин}.$$

Рассуждения Аристотеля о стоимости абсурдны, так как знак равенства поставлен между разными сущностями. Через более чем 2000 лет К. Маркс (1818–1883) повторил ошибку Аристотеля в денежной форме стоимости: «*20 аршин холста = 2 фунтам стерлингов*» [10, с. 80].

Отметим существование еще одной, часто встречающейся логической ошибки при дефиниции — *определение через функцию*. У всемирно известных авторов «Экономикс» К. Р. Макконелла и С. Л. Брю находим: «*Деньги — это, — считают авторы, — то, что они делают. Все, что выполняет функции денег, и есть деньги*» [9, с. 264–265]. Дело в том, что в функции предмета проявляется свойства не только самого предмета, но и внешней среды, где эта функция реализуется. Однако согласно правилам

логического мышления в определении предмета должны быть отражены признаки, необходимо принадлежащие предмету и выражающие его сущность: *«Реальным называется определение, раскрывающее существенные признаки предмета»* [7, с. 40].

Постановка задачи. Для осознания природы денег важно, прежде всего, выявить исторический момент появления их на свет.

Управление жизнедеятельностью территориальной общины возлагалось на храм, в распоряжении которого находился общинный фонд. На складах храма хранились сельскохозяйственные продукты, орудия труда, строительные материалы и др. Отсюда выдавалось сырье, принимали готовые изделия. На месте храмовых поселений со временем стали возникать неолитических города, жители которых занимались земледелием и животноводством.

Территориальная община натуфийцев существовала на территории Леванта около 12.5–9.5 тыс. лет до н.э. Поселения состояли из 100–150 домов. Считается, что они одними из первых совершили переход от собирательства к выращиванию злаков и одомашнили собаку. Натуфийцы вели обмен товарами с соседними регионами (артефакты: базальтовые орудия с Голанских высот, обсидиан из Анатолии, раковины из реки Нил).

Развитие городов требовало увеличения расходов на общественные нужды, что на определенном этапе натолкнулось на слабость коллективного ведения хозяйства. Община оказывалась в тисках тотального застоя. Жители стали покидать города: Чатал-Гюк обезлюдел к 5700, Джармо — к 4950 гг. до н.э. К этому времени городская стена Древнего Иерихона обвалилась и начала размываться, вероятно, город опустел.

В то же самое время на берегах Нила начали селиться те, кого потом назовут египтянами, а в Месопотамии появились пришлые шумеры.

В VI тыс. до н.э. в недрах ослабленной общины зарождается новый способ хозяйствования — частный, семейный.

Обособление семейных хозяйств от общины спровоцировало имущественное расслоение. Дабы свести концы с концами, бедные общинники были вынуждены обращаться за помощью к зажиточным соплеменникам, которые помогали небескорыстно, а за высокий процент. Так возникло ростовщичество, а вместе с ним долговое рабство и *подневольный труд*. Общество стало делиться на бедных и богатых — знать, элиту. В этот период наблюдается стремительный рост числа новых городов, которые стали превращаться в города-государства со своими династиями царей.

В это самое время происходит зарождение *ремесла*. Керамический неолит (VI тыс. до н.э.) и медно-каменный век — энеолит (IV тыс. до н.э.) — этапы становления и развития ремесла.

Производство с/х товаров и серийное производство предметов обихода и украшений из керамики

и меди существенно оживляло меновую торговлю. Увеличение ассортимента привело к тому, что стали отмечаться случаи, когда продавец не мог обменять свой товар на необходимый ему потому, что покупателю нужен был иной товар. Таким образом, стали возникать случаи нарушения основного условия товарообмена — взаимной заинтересованности. Теперь, чтобы купить какой-то товар, приходилось сначала купить ненужный, а потом обменять его на необходимый товар. Товарное тело, которое участвует в двух актах обмена, обретает новую сущность — *денег*.

Какую роль в происхождении денег сыграла рыночная цена, и какими свойствами обладают деньги, предстоит разобраться.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Преодоление трудностей непосредственного товарообмена произошло путем качественных изменений в меновых отношениях. Чтобы продемонстрировать их, обратимся к примеру.

Пример. Пусть есть три товаровладельца: крестьянин, рыболов и свинопас, причем свинопасу не нужна рыба, рыболову — зерно, а крестьянину — свинина. В данном случае прямой обмен товарами невозможен вследствие отсутствия обоюдной заинтересованности в товарах. Но предположим, что рыболов сначала обменяет рыбу на зерно, а затем зерно на свинину. Обмен свершится, хотя и более сложным путем:

рыба ⇔ зерно

зерно ⇔ свинина .

Анализируя новую схему обмена, обратим внимание на то, что здесь происходит появление сразу двух посредников, субъекта и объекта. Посредником-субъектом здесь выступает рыболов, который исполняет посредническую миссию между крестьянином и свинопасом, а посредником-объектом становится зерно. При этом посредник — субъект относится к посреднику — объекту как к деньгам.

Непосредственный товарообмен, исчерпав свой потенциал, уступил дорогу новой форме обмена — *случайной денежной*.

СЛУЧАЙНАЯ ДЕНЕЖНАЯ ФОРМА ОБМЕНА

Отношение человека к какому-либо предмету определяется свойствами, которые присущи данному предмету. Следовательно, чтобы понять природу денег, необходимо раскрыть их основные свойства.

1-Е СВОЙСТВО. Посредник не является участником производства товарного тела, к которому он относится как к деньгам, а потому деньги для него не являются продуктом труда. В частности, рыболов не собирал урожай зерна, поэтому для него зерно не является продуктом его труда. Итак, формулируем первое свойство денег:

деньги не являются продуктом труда.

2-Е СВОЙСТВО. Так как для посредника деньги не являются продуктом труда, то, естественно, он не затрачивал энергию своего тела в процессе их производства. А потому деньги своей предметностью не дают их владельцу представления о величине конкретного труда. Зерно своей натурой ничего не «говорит» рыболову о величине конкретного труда, затраченного на его сбор. Отсюда выводим второе свойство денег:

деньги не выражают конкретный труд.

3-Е СВОЙСТВО. Владелец денег не планирует потреблять деньги, но хочет поменять их на товар. Следовательно, деньги для посредника не являются продуктом потребления. Рыболов не собирается потреблять зерно, поэтому для него зерно в качестве денег не является продуктом потребления. Выделяем третье свойство денег:

деньги не являются продуктом потребления.

4-Е СВОЙСТВО. Ввиду того, что посредник не собирается потреблять деньги, они для него своим естеством не выражают конкретную пользу. Рыболова не интересует величина энергии потребления заключенная в зерне. Обозначаем четвертое свойство денег:

деньги не выражают конкретную пользу.

Из 1, 2, 3 и 4-го свойства вытекает, что деньги не обладают основными свойствами товара, следовательно,

ДЕНЬГИ — НЕ ТОВАР.

Товарное тело, исполняющее роль посредника, теряет свою товарную сущность и превращается в вещественную оболочку новой сущности — *денег*.

5-Е СВОЙСТВО. С появлением двух посредников, субъекта и объекта, обмен товарами проходит в два этапа. Первый акт обмена становится *продажей* товара за деньги D^C (деньги случайной формы):

$$T1 \Leftrightarrow D^C.$$

Второй акт предстает в форме *покупки* товара за деньги:

$$D^C \Leftrightarrow T2.$$

Из данной схемы обмена явствует, что товар $T1$ и $T2$ участвуют в обмене только один раз, а деньги D^C — два.

Так, в нашем примере рыба и свинина участвуют в одном акте обмена, в то время как зерно в двух последовательных операциях. Здесь имеет место диалектический переход количества в качество: если товарное тело участвует в обмене один раз, то это *товар*, а если два — *деньги*. Итак, формулируем пятое свойство денег:

деньги участвуют в обмене больше одного раза.

Это свойство говорит о том, что денег играют роль вспомогательного инструмента — *средства обращения*, с помощью которого люди преодолевают трудности товарообмена.

6-Е СВОЙСТВО. При продаже владельцу товара для определения стоимости необходимо иметь пре-

ставления о труде и пользе [3, с. 17]. Так как владелец товара является его производителем, то для него товар выражает конкретную величину труда. Что же касается денег, то согласно 4-му свойству деньги не выражают конкретную пользу. Стало быть, посреднику нужно искать недостающую информацию за пределами данного акта обмена. Источником такой информации для него становится *денежный эталон*.

Рождение денежного эталона происходит следующим образом. Сначала один из актов обмена является обычным актом обмена товара $T1$ на товар $T2$ по определенной рыночной цене:

$$ЦЕНА_{1p} = \frac{n \cdot T2_{cp}}{1T1_{np}}.$$

В тот момент, когда появляется человек-посредник, для него происходит метаморфоза: рыночная цена превращается в денежный эталон $ЦЕНА_{1p} = D\mathcal{E}$; товарное тело товара $T1$ становится носителем новой сущности — *денежной*: $[1T1] = 1D^C$ (денежная единица случайной формы); товар $T2$ превращается в *товар-эталон* потребления $T2 = T\mathcal{E}n$:

$$D\mathcal{E} = \frac{n \cdot T\mathcal{E}n}{1D^C}.$$

Денежный эталон — это покупательная способность денежной единицы относительно товара-эталона потребления.

Из денежного эталона находим меновое отношение между товаром-эталонем и денежной единицей:

$$n \cdot T\mathcal{E}n = 1D^C \cdot D\mathcal{E}.$$

Так как при продаже товар-эталон отсутствует, то его представителем становятся деньги. В результате такого замещения происходит перенос представления о пользе с товара-эталона на деньги.

Допустим, энергия потребления (E) товара-эталона для экономического субъекта при эффективности условий его потребления ($\Phi\mathcal{E}$) равна:

$$E = n \cdot T\mathcal{E}n \cdot \Phi\mathcal{E}.$$

Тогда перенос энергии потребления можно описать следующим образом:

$$E = (n \cdot T\mathcal{E}n) \cdot \Phi\mathcal{E} = (1D^C \cdot D\mathcal{E}) \cdot \Phi\mathcal{E} = e^*,$$

где e^* — энергия потребления, которую представляет денежная единица ($1D^C$).

Перенос энергии потребления с товара-эталона на деньги происходит в головах людей умозрительно, абстрактно, поэтому энергия e^* — это *наведенная* энергия потребления, или *наведенная польза*, которую представляют деньги. Причем никакого переноса физических свойств товара-эталона не происходит. В деньгах гаснут вещественные свойства замещенных товаров, потому-то «деньги и не пахнут». Шестое свойство денег гласит:

при продаже товара деньги выражают наведенную пользу.

Для рыболова полезность зерна не имеет никакого значения, но через зерно он оценивает пользу другого товара — свинины.

Итак, при продаже товара ($xT1$) за деньги его собственник исходит из соотношения труда ($A1$), вложенного в собственный товар, и наведенной пользы (E^*), которая представляют деньги. Отразим этот момент аналитически с помощью уравнения соотношения труда и пользы в абстрактной форме:

$$B_1 \cdot A1 = E^*.$$

где $A1 = x \cdot a1$;

$$E^* = k \cdot e^*;$$

B_1 — эффективность условий обмена при продаже товара $T1$ за деньги.

После этого сразу переходим к уравнению соотношения труда и пользы в товарной форме восприятия [3, с. 17]:

$$B_1 \cdot \mathcal{E}1 \cdot xT1_{np} = kD_{cn}^C \cdot D\mathcal{E} \cdot \Phi\mathcal{E}.$$

где $\mathcal{E}1$ — трудоемкость условий производства товара $T1$.

А теперь замаскируем те составляющие, которые существуют лишь в воображении продавца, объединив их в один сомножитель ЦЕНА:

$$ЦЕНА = \frac{B_1 \cdot \mathcal{E}1}{\Phi\mathcal{E} \cdot D\mathcal{E}}.$$

Для того чтобы идентифицировать сущность цены, преобразуем последнее выражение:

$$ЦЕНА = \frac{B_1 \cdot \mathcal{E}1}{\Phi\mathcal{E} \cdot D\mathcal{E}} = \frac{mD_{cn}^C}{1T1_{np}}, \quad (1)$$

где $m = k/x$.

Цена предлагаемого товара (денежной формы) — означает, сколько денег запрашивается за единицу предлагаемого товара; определяется трудоемкостью условий производства предлагаемого товара, эффективностью условий потребления товара-эталона, эффективностью использования условий обмена и значением денежного эталона.

Используя выражение (1), выводим уравнение стоимости предлагаемого товара:

$$ЦЕНА(xT_{np}) = kD_{cn}^C.$$

Данное уравнение есть, хорошо знакомое, денежное выражение стоимости предлагаемого товара. **Денежное выражение стоимости предлагаемого товара** — это количество спрашиваемых денег, которое хочет получить продавец за свой товар, исходя из цены предлагаемого товара.

7-Е СВОЙСТВО. При покупке товара владельцу денег для определения менового отношения необходимо иметь представление о труде и пользе. Так как спрашиваемый товар для владельца денег является продуктом потребления, то он представляет собой определенную величину конкретной пользы. Деньги же, согласно 2-му свойству, не выражают собой

конкретный труд, поэтому необходимую информацию о затраченном труде посредник может получить только извне. Источником такой информации для него становится предыдущий акт обмена, где он обменял свой товар на деньги. Цена предлагаемого товара (1) предыдущего акта обмена превращается для владельца денег в **товарный эталон ($T\mathcal{E}$)**:

$$ЦЕНА = \frac{mD^C}{1T1} = T\mathcal{E}.$$

Так как ранее проданный товар $T1$ отсутствует при покупке товара $T2$, поэтому его здесь представляют деньги:

$$1T1 = \frac{mD^C}{T\mathcal{E}}.$$

В результате такого замещения происходит абстрактный перенос представления о труде с товара на деньги:

$$a1 = 1T1 \cdot \mathcal{E}1 = m \frac{D^C}{T\mathcal{E}} \mathcal{E}1 = ma^* = A^*,$$

где $a1$ — труд, затраченный в единицу товара $T1$;

A^* — наведенный труд, который представляют деньги;

a^* — наведенный труд, представляемый денежной единицей.

В акте обмена со свинопасом для рыболова его труд, затраченный при ловле рыбы, представляет уже зерно.

Итак, имеем седьмое свойство денег:

при покупке товара деньги выражают наведенный труд.

Таким образом, при покупке товара экономический субъект сопоставляет наведенный труд ($A1^*$), который представляют деньги, и пользу ($E2$), заложенную в спрашиваемом товаре. Определяем уравнение соотношения труда и пользы в абстрактной форме восприятия:

$$B_2 \cdot A1^* = E2,$$

где $A1^* = k \cdot a^*$,

$$E2 = y \cdot e2,$$

B_2 — эффективность использования условий обмена при покупке товара $T2$.

Переходим к уравнению соотношения труда и пользы в товарной форме восприятия:

$$B_2 \frac{\mathcal{E}1}{T\mathcal{E}} kD_{cn}^C = yT2_{cn} \cdot \Phi2,$$

где $\mathcal{E}1$ — трудоемкость условий производства товара $T1$, проданного за деньги;

$\Phi2$ — эффективность условий потребления спрашиваемого товара $T2$.

Маскируем составляющие уравнения, которые существуют лишь в воображении покупателя, объединив их в один сомножитель — цена денег ($ЦЕНА_d$):

$$ЦЕНА_{д} = \frac{B_2 \cdot \Delta I}{\Phi 2 \cdot T \Delta}.$$

Чтобы раскрыть сущность цены денег, произведем преобразование последнего выражения:

$$ЦЕНА_{д} = \frac{B_2 \cdot \Delta I}{\Phi 2 \cdot T \Delta} = v \frac{T 2_{сн}}{1 D_{np}^C}.$$

где $v = y / k$.

Цена денег — обозначает, сколько спрашиваемого товара приходится на одну денежную единицу; определяется трудоемкостью условий производства товара проданного за деньги, эффективно-стью условий потребления спрашиваемого товара, эффективностью использования условий обмена и товарным эталоном.

В итоге получаем выражение стоимости денег:

$$ЦЕНА_{д} (k D_{np}^C) = y T 2_{сн}.$$

Стоимость денег — это количество спрашиваемого товара, которое хочет получить владелец за свои деньги, исходя из их цены.

8-Е СВОЙСТВО. Посредник, продавая свой товар за деньги, должен быть уверенным в том, что за эти самые деньги он сможет купить другой товар, т.е. деньги должны иметь *гарантию обмена*. Так, наш рыболов, меняя рыбу на зерно, должен знать, что в любое время сможет обменять зерно на свинину.

В товарной форме гарантия денег поддерживается товарным телом, которое является для потребителя обычным продуктом потребления. Так, для свинопаса, в отличие от рыболова, зерно является продуктом потребления.

Формулируем восьмое свойство денег:

деньги обладают гарантией обмена.

Итак, определив основные свойства денег, можем перейти к дефиниции их сущности.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ. **Деньги** — это средство обращения, которое, во-первых, участвует более чем в одном акте обмена; во-вторых, при продаже товара выражает наведенную пользу; в-третьих, при покупке товара выражает наведенный труд; в-четвертых, обладает гарантией обмена.

Обратим внимание на то, что существование денег предполагает наличие *первого продавца и последнего покупателя*. Для первого продавца будущие деньги являются обычным *продуктом труда*, для последнего покупателя бывшие деньги становятся *продуктом потребления*. Так, для крестьянина как первого продавца зерно — продукт труда; для свинопаса как последнего покупателя зерно — продукт потребления. Первый продавец является *поставщиком* материала для денег, последний покупатель выступает *гарантом* обмена денег на товар. Таким образом, эти двое обеспечивают условия функционирования денег.

Так как товарное тело используется в качестве денег только одним субъектом, то денежная единица данной формы обмена играет роль *индивидуального* средства обращения.

В случайной форме имеет место господство формы денег (товарного тела) над содержанием (наведенной энергией). Величина наведенной энергии, которая берется за единицу измерения, целиком и полностью зависит от единицы измерения товарного тела.

В данной форме обмена товарное тело пребывает попеременно в двух различных ипостасях — товара и денег, что при определенных условиях может привести к противоречию между ними.

ОБЩАЯ ДЕНЕЖНАЯ ФОРМА ОБМЕНА

К 1200 гг. до н.э. эволюция заводит человечество в очередной тупик, выход из которого пролегал через разруху и деградацию. Период 1200–800 гг. до н.э. стал временем регресса, охватившего различные регионы планеты, от Атлантического до Тихого океана. Рушатся микенские царства, Хеттское и Ассирийское, Египет теряет свою независимость. Происходит упадок гончарного, ювелирного дела, торговли, культуры. Это время у историков носит особое название — «бронзовый коллапс». «Бронзовый коллапс» — неотвратимая закономерность, обусловленная действием законов социогенеза.

В VIII в. до н.э. на руинах старого способа производства и потребления всходят ростки нового — происходит переход от подневольного труда к аренде.

Одной из форм перехода был отпуск раба на оброк. В то же время крупные землевладельцы начинают сдавать участки земли в аренду безземельным соплеменникам.

Одновременно с укрупнением землевладений шел процесс обнищания мелких землевладельцев. Чтобы выжить, они вынуждены брать в аренду землю у крупных землевладельцев.

В это время в Римской империи широкое распространение получил колонат. При системе колоната крупная земельная собственность дробилась на парцеллы — небольшие земельные участки, сдаваемые в аренду колонам. Колонами были свободные римляне, рабы и городские плебеи. Сначала аренда уплачивалась в денежной форме, но со временем стала натуральной — колон должен был отдать часть урожая землевладельцу и отработать несколько дней в году на его поле или в его имении.

Появление на рынке новых продавцов и покупателей стимулировало рост спроса на ремесленную и сельскохозяйственную продукцию. В земледелие наряду с хлебопашеством получают развитие садоводство, виноградарство. Происходит отделение ремесла от земледелия, где рождаются новые отрасли: кораблестроение, ткацкое производство, производством изделий из кожи, металлургия и обработка металлов, в том числе нового металла — *железа*.

С развитием товарообмена товарное тело стало участвовать более чем в двух актах обмена. Здесь вновь имеет место диалектический переход коли-

чества в качество: если деньги являются средством обращения для двух и более посредников, то такие деньги превращаются в *общее* средство обращения, что знаменует переход к новой форме обмена — *общей денежной форме*.

ДЕНЕЖНЫЕ МЕТАЛЛЫ

В определенный исторический момент в качестве денег стали использоваться металлы: вначале это были медь и железо, в дальнейшем благородные металлы — серебро и золото.

Изобразим путь следования золота из сферы производства в сферу потребления (рис. 1).

первый продавец   посредники   последний покупатель
золото_{тр}   деньги   золото_{пот}

Рис. 1. Перемещение золота из сферы производства в сферу потребления

Источник: разработка автора

Для первого продавца золото является продуктом труда, для последнего покупателя — продуктом потребления, для посредников — деньгами. Рыночная цена золота $ЦЕНА_{зол}$ в сделке при участии покупателя золота как продукта потребления становится для посредников *общим золотым денежным эталоном*:

$$ЦЕНА_{зол} = \frac{m \cdot T_{эп}}{1Д_{зол}} = ДЭ^{зол},$$

где $ДЭ^{зол}$ — денежный эталон золотой,
 $T_{эп}$ — товар-эталон потребления,
 $1Д_{зол}$ — золотая денежная единица.

Денежный эталон золотой — показывает, сколько товара-эталона потребления приходится на денежную единицу золота. Можно сказать иначе: золотой денежный эталон — это покупательная способность золотой денежной единицы.

МОНЕТНАЯ ФОРМА ДЕНЕГ

Расширение товарооборота на определенном этапе натолкнулось на очередное препятствие — золотой слиток как денежная единица стал не удовлетворять потребностям обмена. Возникло настоятельное требование к расширению многообразия номинала денежной единицы в сторону уменьшения.

Археологические материалы свидетельствуют, что в начале VII века до н.э. в Лидии (государство на западе Малой Азии) при царе Гигесе (685–652 до н.э.) начали отливать слитки золота разных номиналов [6, с. 32–33]. За основу был выбран статер (с греч. — коромысло весов), который весил 14.25 граммов. Наряду со статером сначала изготавливались $1/3$, $1/6$, $1/12$ его части, позднее другие номиналы кратные 12, вплоть до $1/96$. Так появилось то, что греки позже называли *монетами*.

Первые лидийские монеты были изготовлены из белого золота — электра, смесь золота и серебра. Применение белого золота объясняется тем, что дан-

ный сплав существовал в природном виде в Лидии в песках реки Пактола и горах Тмола. В античных источниках утверждается, что соотношение золото и серебра в электре составляло 4:1 или 3:1, однако современные анализы показали содержание чистого золота в этих монетах было в интервале 16–69%. По другим источникам — золота в естественном электре может содержаться от 69 до 2% [10, с. 30]. Несмотря на такой широкий спектр содержания золота, курс электровых монет был всегда устойчивым.

Монеты позволили резко расширить возможности товарообмена. Удобство счета и расчета способствовало широкому их распространению. Почти в одно время с электровыми монетами началась чеканка монет из серебра, а затем и из чистого золота. Одним из первых, кто начал чеканить монеты из чистого золота, был последний лидийский царь Крész (560–546 гг. до н.э.).

Повышенный спрос на монеты привлек внимание правителей, которые сразу провозгласили монополию на чеканку монет. Подделка монет беспощадно каралась. Хождение чужих монет в государстве запрещалось. Чужестранцы должны были обменивать собственные монеты на монеты узаконенного образца. Монополия выпуска монет означала, что государство объявляло себя единственным первым продавцом монет.

Следует заметить, что в монетах происходит смена подчиненности между содержанием и формой: наведенная энергия (содержание) начинает господствовать над весом монет (формой). Весовая составляющая денежной единицы отрывается от породившей ее весовой единицы и начинает свой особый путь развития. Вес монет теперь выбирался из условия удобства обслуживания актов купли-продажи. Появление монет знаменовало рождение новой системы счета — *денежной*.

ПРИБЫЛЬ И КАПИТАЛ

Энергия потребления, содержащаяся в отдельно взятом продукте потребления, в обществе обычно делится на необходимую и прибавочную энергию [3, с. 16]:

$$E = E_n + \Delta E,$$

где E — энергия потребления,
 E_n — необходимая энергия,
 ΔE — прибавочная энергия.

Используя модель потребления [3, с. 15], преобразуем последнее выражение:

$$Пп = Пн + \Delta П,$$

где $Пп$ — продукт потребления,
 $Пн$ — необходимый продукт,
 $\Delta П$ — прибавочный продукт.

Стоимость прибавочного продукта потребления имеет особое название — *прибыль*. После продажи товара доход делится на две части:

$$ЦЕНА(xT_{np}) = nD_{cn} = v + m$$

где nD — деньги, вырученные от продажи товара,
 v — стоимости необходимого продукта,
 m — стоимость прибавочного продукта — прибыль.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ. Прибыль — это денежное выражение стоимости прибавочного продукта, в котором заключена прибавочная энергия потребления.

Процесс товарообмена происходит в виде двух противоположных операций, купли и продажи, которые разделены между собой во времени. Продав свой товар, товаропроизводитель не обязан сразу же покупать другой товар. Он может отложить часть денег с целью накопления для покупки дорогой вещи либо сбережения на «черный день». Если сложить накопления и сбережения всех экономических субъектов, то получим денежный резерв. Размер денежного резерва не постоянен, он может то увеличиваться, то уменьшаться. Денежный резерв становится основанием появления первой формы финансовой услуги — ростовщичества — предоставления денежных ссуд под *процент*. Деньги относительно ростовщика превращаются в *капитал*, приносящие дополнительную стоимость.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ. Капитал — это деньги, приносящие дополнительную стоимость — прибыль.

Если собственник товара, продав свой товар, отложил часть денег, то это будет означать, что он временно отложил спрос на некий товар. Если просуммировать стоимость всей массы отложенного спроса, то получим *стоимость товарного резерва*.

Товарный резерв становится основой формирования кредитных отношений. *Кредит* — предоставление отсрочки платежа продавцом покупателю. Продавец становится *кредитором*, покупатель — *должником*. При уплате долга деньги выступают в форме *платежного средства*.

Кроме денег в пользование могут предоставляться всевозможные предметы собственности: земля, средства производства, вещи, помещения. Предоставление права пользования собственностью является видом услуги. Владелец какого-либо предмета предоставляет право пользования своей собственностью за определенную плату. Плата за пользование различными видами собственности принимает особые формы: за пользование землей называется *земельной рентой*, помещением — *арендной платой*, вещами — *прокат*, деньгами — *процентом*.

ФОРМЫ СТОИМОСТИ

Расширение ассортимента товаров привело к появлению в обмене двух форм стоимости.

Стоимость первого рода — это вновь созданная стоимость, состоящая из стоимости необходимого продукта и прибыли:

$$W = v + m,$$

где W — стоимость,

v — стоимость необходимого продукта,

m — прибыль.

Стоимость второго рода — это стоимость, в которой кроме вновь созданной стоимости, входят стоимости предыдущих актов обмена.

Например, при использовании приобретенных на рынке средств производства их стоимость (c) переносится на новую стоимость:

$$W = c + v + m.$$

ТОРГОВЛЯ

Торговля — это вид услуги, связан с покупкой, доставкой и перепродажей товара. Торговая услуга (Um) знаменовала собой появления нового вида человеческой деятельности и людей новой профессии — купечества, торговцев.

Заметим, что для торговца обмен носит особый характер. Дело в том, что относительно его товарное тело участвует в обмене *дважды* (при покупке и перепродаже), следовательно, не является товаром, а выполняет функцию денег в своей первородной, случайной товарной форме. Торговля для купца является обменом денег одной формы на другую:

$$D \Rightarrow D^c \Rightarrow D,$$

где D — деньги общей товарной формы;

D^c — деньги случайной товарной формы.

Посредническая деятельность торговца требует от него определенных затрат труда и средств. Его труд позволяет экономить общественный труд в сфере распределения, поэтому он общественно полезен и необходим. Оплата труда торговца происходит через особую форму стоимости — стоимость торговой услуги $W(Um)$, которая имеет особое название торговая надбавка. Торговая надбавка содержит в себе следующие компоненты:

$$W(Um) = c + v + m,$$

где c — стоимость используемых средств производства;

v — стоимость необходимого продукта,

m — прибыль.

Соответственно структура стоимости товара у торговца $W_1(T)$ имеет вид:

$$W_1(T) = W_0(T) + W(Um),$$

где T — товарное тело,

$W_0(T)$ — стоимость приобретенного ранее товара,
 $W(Um)$ — торговая надбавка.

Торговец, приобретая товарное тело, всегда сравнивает его начальную и конечную стоимость:

$$\Delta W = W_1(T) - W_0(T).$$

Эта разница должна, как минимум, покрывать его издержки производства $\Delta W \geq c + v$. С этой целью торговец применяет сочетание различных критериев

ценообразования [5, с. 30–34]. При покупке у производителя он использует критерий «по труду» или «минимальная цена». При перепродаже переходит уже к другим критериям: либо «по полезности», либо по «монополю» высокой цене.

Для купца деньги выступают в роли *торгового капитала*, приносящего ему дополнительную стоимость:

$$D \Rightarrow D^C \Rightarrow D + \Delta D.$$

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Используя денежное выражение стоимости предлагаемого товара, внесем исправление в денежную форму стоимости Аристотеля и К. Маркса:

$$ЦЕНА_{ДОМ}(1\text{ дом}) = 5\text{ мин}$$

$$ЦЕНА_{ХОЛСТ}(20\text{ аршин холста}) = 1 \\ = 2\text{ фунта стерлингов}.$$

2. Прибыль — это денежная форма прибавочной энергии потребления. Ввиду того, что деньги всту-

пают носителем наведенной энергии, следовательно, прибыль является всего лишь отражением, абстракцией, призраком, фантомом энергии человеческого тела. Прибавочная энергия потребления выделяется в процессе потребления прибавочного продукта, т.е. в противостоянии человека и природы, в сфере же распределения в форме прибыли происходит ее распределение.

3. Увеличение в XVI веке количества золота и серебра сопровождалось резким падением потребительской ценности этих металлов, которая участвовала в формировании денежного эталона. Образовался порочный круг: чем больше было золота и серебра, тем стремительнее дешевели деньги, и тем больше требовалось золота и серебра. Причина этого феномена кроется в том, что две сущности монеты — товара и денег — стали мешать друг друга, пришли в противоречие. Разрешить это противоречие удалось путем перехода к новой форме денег — *номинальной*. Какую роль сыграл при этом золотой денежный эталон, предстоит выяснить.

Литература

1. Аристотель. Сочинения в четырех томах: [Перев. и ред. А. И. Доватура] // Аристотель. М.: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
2. История экономических учений: [Учеб. пособие] // Под ред. В. Автономова, О. Ананьина, Н. Макашевой. М.: ИНФРА-М, 2008. 784 с. (Высшее образование).
3. Ишунов В. В. Уравнение нулевой стоимости / В. В. Ишунов // Международный научный журнал «Интернаука». 2020. № 19, 2 т. 12–18 с. DOI: 10.25313/2520-2057-2020-19-6646
4. Ишунов В. В. Случайная товарная форма обмена: торг / В. В. Ишунов // Международный научный журнал «Интернаука». 2021. № 1, 2 т. 13–23 с. DOI: 10.25313/2520-2057-2021-1-6823
5. Ишунов В. В. Общая товарная форма обмена: рыночная цена / В. В. Ишунов // Международный научный журнал «Интернаука». 2021. № 4. 27–35 с. DOI: 10.25313/2520-2057-2021-4-6998
6. Казаманова Л. Н. Введение в античную нумизматику / Л. Н. Казаманова. М.: Издательство Московского университета, 1969. 302 с.
7. Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. М.: Изд. Высшая школа., Изд. 2-е, испр. и доп. 1987. 271 с.
8. Костюк В. Н. История экономических учений / В. Н. Костюк. М.: Центр, 1997. 224 с.
9. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю. М.: Республика, 1992. Т. 1. 399 с.
10. Маркс К. Капитал. Критика полит. экономии / К. Маркс. Т. 1; Кн. 1: Процесс производства капитала. М.: Политиздат, 1988. VI, 905 с., ил., портр.
11. Смекалова Т. Н., Дюков Ю. Л. Монетные сплавы государств Причерноморья: Боспор, Ольвия, Тира / Т. Н. Смекалова, Ю. Л. Дюков. Издательство Санкт-Петербургского университета. СПб. 2001. 227 с.

References

1. Aristotel. Sochineniya v chetyrekh tomakh: [Perev. i red. A. I. Dovatura] // Aristotel. M.: Mysl, 1983. T. 4. 830 s.
2. Istoriya ekonomicheskikh ucheniy: [Ucheb. posobie] // Pod red. V. Avtonomova, O. Ananina, N. Makashevoy. M.: INFRA-M, 2008. 784 s. (Vysshee obrazovanie).
3. Ishunov V. V. Uravnenie nulevoy stoimosti / V. V. Ishunov // Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Internauka». 2020. No 19, 2 t. 12–18 s. DOI: 10.25313/2520-2057-2020-19-6646
4. Ishunov V. V. Sluchaynaya tovarnaya forma obmena: torg / V. V. Ishunov // Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Internauka». 2021. No 1, 2 t. 13–23 s. DOI: 10.25313/2520-2057-2021-1-6823
5. Ishunov V. V. Obshchaya tovarnaya forma obmena: rynochnaya tsena / V. V. Ishunov // Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal «Internauka». 2021. No 4. 27–35 s. DOI: 10.25313/2520-2057-2021-4-6998

6. Kazamanova L. N. Vvedenie v antichnuyu numizmatiku / L. N. Kazamanova. M.: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1969. 302 s.
7. Kirillov V. I., Starchenko A. A. Logika / V. I. Kirillov, A. A. Starchenko. M.: Izd. Vysshaya shkola., Izd. 2-e, ispr. i dop. 1987. 271 s.
8. Kostyuk V. N. Istoriya ekonomicheskikh ucheniy / V. N. Kostyuk. M.: Tsentr, 1997. 224 s.
9. Makkonnell K. R., Bryu S. L. Ekonomiks / K. R. Makkonnell, S. L. Bryu. M.: Respublika, 1992. T 1. 399 s.
10. Marks. K. Kapital. Kritika polit. ekonomii / K. Marks. T. 1; Kn. 1: Protsess proizvodstva kapitala. M.: Politizdat, 1988. VI, 905 s., il., portr.
11. Smekalova T. N., Dyukov Yu. L. Monetnye splavy gosudarstv Prichernomorya: Bospor, Olviya, Tira / T. N. Smekalova, Yu. L. Dyukov. Izdatelstvo Sankt-Peterburgskogo universiteta. SPb. 2001. 227 s.

УДК 336.72

Качула Світлана Валентинівна

доктор економічних наук, професор, доцент

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Качула Светлана Валентиновна

доктор экономических наук, профессор, доцент

Днепровский государственный аграрно-экономический университет

Kachula Svitlana

Doctor of Economics, Professor, Associate Professor

Dnipro State Agrarian and Economic University

Крюкова Ганна Володимирівна

студентка

Дніпровського державного аграрно-економічного університету

Крюкова Анна Владимировна

студентка

Днепровского государственного аграрно-экономического университета

Kryukova Anna

Student of the

Dnipro State Agrarian and Economic University

УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНИМ ПРОЦЕСОМ В РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ

УПРАВЛЕНИЕ БЮДЖЕТНЫМ ПРОЦЕССОМ В РАЗВИТЫХ СТРАНАХ

BUDGET PROCESS MANAGEMENT IN DEVELOPED COUNTRIES

Анотація. В цій статті розкрито суть теоретичних та практичних особливостей бюджетного процесу в країнах з розвиненою економікою. Охарактеризовано головні пріоритети бюджетного процесу в розвинених країнах у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Ключові слова: бюджет, бюджетний процес, бюджетна система.

Аннотация. В этой статье раскрыта суть теоретических и практических особенностей бюджетного процесса в странах с развитой экономикой. Охарактеризованы главные приоритеты бюджетного процесса в развитых странах в среднесрочной и долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: бюджет, бюджетный процесс, бюджетная система.

Summary. This article reveals the essence of theoretical and practical features of the budget process in countries with developed economies. The main priorities of the budget process in developed countries in the medium and long term are described.

Key words: budget, budget process, budget system.

Бюджетна політика є одним із суттєвих інструментів процесу економічного регулювання, яка несе в собі державний вплив на економічну систему будь-якої країни. Система ринкових відносин є недосконалою, що свідчить про зростання впливу

основних регулюючих функцій державної влади на розвиток економічної системи. Систему державних фінансів почали застосовувати як засіб регулювання економіки в розвинутих країнах ще у 30-х рр. минулого століття, після світової економічної кризи.

Основоположником цієї теорії був Дж. Кейнс — відомий англійський економіст. Він стверджував, що фінанси можуть використовуватись для проведення загальної економічної політики країни стосовно управління сукупним попитом. Державна влада має здатність впливати як на сукупний попит, так і на сукупну пропозицію. Використовуючи ефективні механізми бюджетної політики, можна здійснювати правильний розподіл фінансових ресурсів між певними напрямками їх застосування.

Кожна країна має свої певні особливості, стосовно державного регулювання фінансовою системою, проте більшість підходів є загальними. На законодавчому рівні визначена потреба у звітуванні перед населенням, звіти представляються в засобах масової інформації або винесені на публічне обговорення.

Базовий показник, що характеризує використання державою чинників формування сукупного національного продукту, це розмір валового внутрішнього продукту на душу населення, враховуючи купівельну спроможність [3, с. 12]. Добробут населення країни та рівень економічного розвитку прямо залежать від показника ВВП на душу населення. Країни з розвинутою економікою мають високий показник ВВП, наприклад, Канада — 45000 дол. США, Франція — 40500 дол. США, Сполучені Штати Америки — 54400 дол. США, Німеччина — 46200 дол. США, Великобританія — 39800 дол. США. Україна належить до країн із низьким рівнем ВВП на душу населення, у 2020 році цей показник становив 3659 дол. США.

Вагоме місце в аналізі та характеристиці ефективності функціонування бюджетного процесу займає визначення місця країни в рейтинговій системі. Рейтинг Doing Business висвітлює можливості фізичних та юридичних осіб здійснювати економічну діяльність на території певної країни. Даний рейтинг включає в себе 11 субпоказників. Країни з розвинутою економікою в рейтингу займають високі позиції. За даними рейтингу за 2019 рік Данія посідає 4 місце, Сполучені Штати Америки — 6 місце, Великобританія — 8 місце, Норвегія — 9 місце і т.д., а Україна займає 64 місце в рейтингу.

Вагоме місце в функціонуванні бюджетної політики країни займає податкова система. Характеристика та розмір податків, які стягуються з фізичних та юридичних осіб, окреслюють можливості країни

здійснювати свої функції та забезпечити їх певними фінансовими ресурсами [1, с. 189]. Розмір податкової ставки може свідчити про вибраний напрям розвитку економічних відносин у країні. До країн з низькою податковою ставкою відносять: Канаду — 21,1%, Данію — 24,4%, Казахстан 29,2% та Великобританію — 32%. В цих країнах підвищується сукупний попит для того, щоб активізувати економічну та підприємницьку діяльність всередині країни.

До країн з середньою податковою ставкою належать: США — 43,9%, Польща — 40,3%, Норвегія — 39,5%, Естонія — 49,4% та інші. До країн із високою податковою ставкою належать: Італія — 64,8%, Франція — 62,7% Україна — 52,2% та інші.

Одним із пріоритетів бюджетної політики на сучасному етапі є зниження рівня державного боргу та боргового навантаження на бюджет [2, с.132]. У роки падіння та відновлення економіки рівень державного боргу суттєво виріс, це викликано необхідністю додаткових бюджетних видатків.

Досягнення стійкості та збалансованості системи державних фінансів є важливою передумовою для макроекономічної стабілізації та визначним індикатором очікувань інвесторів. Протягом стабілізації економічного відновлення економіки розмір бюджетного дефіциту було значно зменшено. Найбільшим значенням зменшення обсягу бюджетного дефіциту було зафіксовано в США у 2013–2015 рр., коли частка дефіциту у ВВП становила 3,1%.

Найважливішим інструментом зменшення негативних кризових явищ шляхом залучення додаткових фінансових ресурсів є бюджетна політика [1, с. 257]. Проблеми, які виникають, пов'язані з високим ступенем кредитної залежності країн з розвинутою економікою. Знижуючи бюджетний дефіцит, країни стимулюють економічне зростання. Наприклад, Португалія зменшує ставки податків, які стягуються з заробітної плати, та підвищує ПДВ, щоб бюджет країни не зазнавав суттєвих збитків.

Окрім цього, реалізуються системні заходи стосовно зростання рівня поточної ліквідності банківської системи; здійснюються державні інвестиції у капітал системних фінансових інститутів; відбувається викуп у фінансових інститутів проблемних активів для поліпшення стану балансів та розширення можливостей кредитування економіки.

Література

1. Державне фінансове регулювання економічних перетворень / І.Я. Чугунов, А.В. Павелко, Т.В. Канєва [та ін.]; за заг. ред. А.А. Мазараки. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 376 с.
2. Козюк В.В. Макрофіскальні фактори глобальної нестабільності / В.В. Козюк // Фінанси України. 2014. № 3. С. 8–22.
3. Пасічний М.Д. Інституційні засади розвитку фінансового регулювання економіки / М.Д. Пасічний // Экономический вестник университета: сборник научных трудов ученых и аспирантов. 2015. № 27/1. С. 137–143.
4. Уманців Ю.М. Глобальні фінансові виклики: світовий досвід та українські реалії / Ю.М. Уманців // Фінанси України. 2018. № 1. С. 73–85.

УДК 65.01: 658

Князь Святослав Володимирович

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів
Національний університет «Львівська політехніка»*

Князь Святослав Владимирович

*доктор экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой предпринимательства и экологической экспертизы товаров
Национальный университет «Львовская политехника»*

Kniaz Sviatoslav

*D. Sc. (Economics), Professor, Head of the Department of
Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods
Lviv Polytechnic National University*

ORCID: 0000-0002-7236-1759

Майнка Марсель Курт

*викладач кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій
Львівський університет бізнесу та права*

Майнка Марсель Курт

*преподаватель кафедры экономики предприятий и информационных технологий
Львовский университет бизнеса и права*

Mainka Marcel Kurt

*Lecturer of the Department of Business Economy and Information Technology
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0002-8306-2332

Скрынковський Руслан Миколайович

*кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій
Львівський університет бізнесу та права*

Скрынковский Руслан Николаевич

*кандидат экономических наук, профессор,
профессор кафедры экономики предприятий и информационных технологий
Львовский университет бизнеса и права*

Skrynkovskyy Ruslan

*PhD in Economics, Professor,
Professor of the Department of Business Economy and Information Technology
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0002-2180-8055

Кайдрович Христина Іванівна

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій
Львівський університет бізнесу та права*

Кайдрович Христина Ивановна

*кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры экономики предприятий и информационных технологий
Львовский университет бизнеса и права*

Kaydrovych Khrystyna

*PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Business Economy and Information Technology
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0002-0362-7779

Тиркало Юрій Євгенійович

керівник

Громадська організація «Всеукраїнський антикорупційний центр»

Тыркало Юрий Евгениевич

руководитель

Общественная организация «Всеукраинский антикоррупционный центр»

Tyrkalo Yuriy

Head

Non-Governmental Organization «Pan-Ukrainian Anti-Corruption Center»

ORCID: 0000-0003-2535-4238

Русин-Гриник Роман Романович

доктор філософії,

асистент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів

Національний університет «Львівська політехніка»

Русин-Грынык Роман Романович

доктор философии,

ассистент кафедры предпринимательства и экологической экспертизы товаров

Национальный университет «Львовская политехника»

Rusyn-Hrynyk Roman

PhD, Assistant of the Department of

Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-2895-6437

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-5-7151

РЕГУЛЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНО-ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ В УПРАВЛІННІ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

РЕГУЛИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ СИСТЕМНО-ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ПОДХОДА В УПРАВЛЕНИИ ИННОВАЦИОННЫМ РАЗВИТИЕМ СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

REGULATION THE EFFECTIVENESS OF APPLICATION OF THE SYSTEM-FUNCTIONAL APPROACH IN THE MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION ENTERPRISES

Анотація. Метою статті є удосконалення існуючих теоретико-методичних положень і розроблення практичних рекомендацій із регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні розвитком будівельних підприємств. Здійснено аналіз використання системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств. За результатами дослідження побудовано і проаналізовано модель регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств. Проведено аналіз процесу вибору і застосування методу регулювання в управлінні інноваційним розвитком. Розроблено модель регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств через призму переходу її компонентів із статичного у динамічний стан, на основі використання інструментарію теорії ZFC.

Ключові слова: будівельне підприємство, інноваційний розвиток, системно-функціональний підхід, управління інноваційним розвитком, метод регулювання, адаптивне планування.

Аннотация. Целью статьи является совершенствование существующих теоретико-методических положений и разработка практических рекомендаций по регулированию эффективности применения системно-функционального подхода в управлении развитием строительных предприятий. Осуществлен анализ использования системно-функционального подхода в управлении инновационным развитием строительных предприятий. По результатам исследования построена и проанализирована модель регулирования эффективности применения системно-функционального подхода в управлении инновационным развитием строительных предприятий. Проведен анализ процесса выбора и применения метода регулирования в управлении инновационным развитием. Разработана модель регулирования эффективности применения системно-функционального подхода в управлении инновационным развитием строительных предприятий через призму перехода ее компонентов с статического в динамическое состояние, на основе использования инструментария теории ZFC.

Ключевые слова: строительное предприятие, инновационное развитие, системно-функциональный подход, управление инновационным развитием, метод регулирования, адаптивное планирование.

Summary. The purpose of the article is to improve the existing theoretical and methodological provisions and develop practical recommendations for regulating the effectiveness of the application of the system-functional approach in managing the development of construction enterprises. The analysis of the use of the system-functional approach in the management of the innovative development of construction enterprises is carried out. Based on the results of the study, a model for regulating the effectiveness of the application of the system-functional approach in managing the innovative development of construction enterprises was built and analyzed. The analysis of the process of selection and application of the regulation method in the management of innovative development is carried out. A model has been developed for regulating the effectiveness of the application of the system-functional approach in the management of innovative development of construction enterprises through the prism of the transition of its components from a static to a dynamic state, based on the use of the toolkit of the ZFC theory.

Key words: construction enterprise, innovative development, system-functional approach, management of innovative development, regulation method, adaptive planning.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток економіки України залежить, зокрема, від умов, за якими будуть здійснювати свою фінансово-господарську діяльність підприємства будівельної сфери. Як відомо, фактори зовнішнього середовища прямої і непрямої дії характеризуються значним відсотком складності і невизначеності, відображають різні події та аспекти, що створює додаткові ризики економічного характеру для будівельних підприємств. За таких обставин важливою умовою для будівельного підприємства постає питання здатності ефективно інтегруватися в нове економічне середовище і швидко відреагувати на нові виклики, що впливають чи можуть вплинути на поточний рівень економічної стійкості підприємства. Важливим етапом фінансово-господарського розвитку підприємства будівельного сектору є вдале запровадження інноваційного розвитку, що формується на основі застосування системно-функціонального підходу. Звідси очевидно, що прискорення темпів фінансово-господарського розвитку підприємства і зростання його фінансової стійкості є одним із основних завдань, що стоять перед керівниками будівельних підприємств. Тут, виходячи із реалій сьогодення, проблема полягає у відсутності окремих системних теоретичних і методико-прикладних положень із управління інноваційним розвитком будівельних підприємств на засадах застосування системно-функціонального підходу, які мають теоретичне і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важомий внесок у формування і розвиток теорії та практики управління інноваційним розвитком

будівельних підприємств на засадах системно-функціонального підходу (в межах не тільки економічних, а й інших наук) зробили такі вчені та практики: О. Амоша [1], О. Бубенко [2], В. Волощук [3], С. Геращенко [4], Ю. Грудцина [5], А. Дука [6], Л. Завідна [7], А. Колеватова [8], О. Крамар [9], Н. Куцай [10], Л. Ліпич [11], Г. Павловські [12], В. Прохорова [13], В. Семенова [14], М. Теплюк [15], С. Цюх [16] та інші.

Визнаючи теоретичну і практичну цінність окремих досліджень за проблемою, доцільно зазначити, що сьогодні є ряд питань (аспектів), які залишаються постійним об'єктом дискусій і потребують подальших досліджень. Зокрема, враховуючи результати опитування керівників будівельних підприємств, тут йдеться про такі проблемні питання, які стосуються теоретичних і практичних аспектів регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні розвитком будівельних підприємств.

Мета статті. Метою статті є удосконалення існуючих теоретико-методичних положень і розроблення практичних рекомендацій із регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні розвитком будівельних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Системно-функціональний підхід в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств прямо зобов'язує до того, щоб регулювання ефективності застосування цього підходу мало такі 2-ві ознаки, як системності (ознака 1), так і функціональності (ознака 2).

У цьому контексті доцільно зазначити, що ознаками системності є наявність об'єкта, суб'єктів, методів регулювання, а також комунікаційних каналів, які зв'язують усі ці компоненти в одне ціле, у систему, де: а) під об'єктом регулювання слід розуміти ефективність застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств; б) суб'єктом регулювання є керівники будівельного підприємства (на різних рівнях і ланках управління), які застосовують системно-функціональний підхід в управлінні інноваційним розвитком, а також працівники підприємства, які зазнають керованого впливу на різних рівнях і ланках управління; в) методи регулювання — способи і прийоми впливу на об'єкт регулювання (розпорядження, директиви, рішення тощо); г) комунікаційні канали — вербальні і невербальні засоби комунікативної взаємодії між суб'єктами регулювання. Що стосується ознак функціональності, то регулювання є конкретною функцією менеджменту, в основі якої лежить конкретний об'єкт — ефективність застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств.

Проведені дослідження у цьому напрямі також доводять, що регулювання функціонально пов'язане з іншими функціями менеджменту, а найбільше — з функцією контролювання, оскільки лише після виявлення певних відхилень фактичних значень показників від очікуваних значень відбувається прийняття регулювальних рішень. З'ясовано, що коли мова йде про регулювання ефективності, то регулювальні рішення можуть бути спрямовані на:

1) стратегічне, тактичне і/або оперативне адаптування планів інноваційного розвитку будівельного підприємства до умов зовнішнього середовища. Зовнішнє середовище, в умовах якого функціонує будівельне підприємство, є досить складним, мінливим і непередбачуваним, тому вимагає постійного і безперервного моніторингу та контролю з боку менеджерів підприємства, які повинні з певною періодичністю або постійно визначати і критично оцінювати стан, аналізувати закономірності і тенденції інноваційного розвитку. Найефективнішим вирішенням такого питання є запровадження адаптивного планування інноваційного розвитку будівельного підприємства. Адаптивне планування інноваційного розвитку підприємства складається з таких видів планування: стратегічного, тактичного і оперативного.

Стратегічне планування інноваційного розвитку будівельного підприємства передбачає всебічний комплексний план дій, який призначений для забезпечення і досягнення постановленої мети та цілей. На стратегічне планування впливає ряд факторів, а саме: тип і форма власності, рівень конкуренції, рівень ринкової інфраструктури тощо. Особливістю стратегічного планування є його складання на

довготривалу перспективу, що, у свою чергу, як відомо, призводить до зниження рівня реагування будівельного підприємства на ринкові зміни.

Оперативне планування інноваційного розвитку будівельного підприємства використовується для розроблення методів і способів, за допомогою яких досліджуване підприємство досягає поставлених цілей. Цей вид планування дає можливість швидко реагувати на ринкові зміни, що полегшує розроблення інновацій. З'ясовано, що оперативне планування стає важливою ланкою для розроблення стратегічних планів, що заключається у періодичному перегляді стратегічних цілей.

Адаптивне планування інноваційного розвитку будівельного підприємства є системним і безперервним процесом, що: має циклічний характер; починається із перевірки проекту, якщо запропонований проект не відповідає поставленим цілям, тоді відправляється на доопрацювання. Якщо в процесі аналізу реалізації проекту відбуваються зміни або pojawiaються нові чинники впливу, тоді відбувається певне коригування мети і/або цілей підприємства. Застосування комплексного підходу до адаптивного планування дозволяє керівникам будівельного підприємства своєчасно відреагувати на ринкові зміни.

2) своєчасність, повноту і якість виконання своїх обов'язків виконавцями стратегічних, тактичних та оперативних планів інноваційного розвитку будівельного підприємства. Важливим аспектом для успішної реалізації інноваційних рішень на підприємстві є своєчасність, повнота і якість виконання своїх обов'язків виконавцями стратегічних, тактичних та оперативних планів. Тут важливе значення має кваліфікація і практичний досвід персоналу підприємства. На якість виконання робіт впливає рівень стимулювання і мотивація працівників підприємства, які задіяні у цьому напрямі, особливо — у інноваційному процесі. Мислення менеджерів і керівників, їх цінності та принципи поведінки мають значний вплив на виконання стратегічних, тактичних та оперативних планів інноваційного розвитку будівельного підприємства. Ігнорування таких аспектів (або факторів) може вплинути на розходження у фактичних даних, а також на очікувані кінцеві результати.

3) своєчасність, повноту і якість виконання своїх обов'язків виконавцями будівельного підприємства, які залучені до реалізації інноваційних програм і проектів. Тут особливу роль для досягнення поставленої мети підприємства відіграють його бізнес-партнери, особливо якщо вони залучені до реалізації інноваційних програм і проектів. Для розроблення і реалізації стратегічних планів великі будівельні підприємства, як правило, залучають бізнес-партнерів, що мають належне ресурсозабезпечення, кваліфікований персонал тощо. Потреба у створенні певних довготривалих взаємовідносин між суб'єктами господарювання виникає через

потребу збільшення рівня їх функціональних можливостей. Якість ефективного управління відносинами, які виникають між бізнес-партнерами у ході виконання спільних бізнес-програм, впливає на прибуток, отриманого від реалізації інноваційних програм і проектів. Встановлено, що стійкий розвиток фінансово-господарської діяльності підприємства на основі партнерських відносин у реалізації інноваційних програм і проектів сьогодні є досить поширеним явищем і потребує додаткового дослідження.

4) раціоналізацію інженерно-технологічних та управлінських процесів для виявлення резервів зниження витрат коштів і часу. На сьогодні ефективна фінансово-господарська діяльність будівельного підприємства залежить від раціоналізації інженерно-технологічних і управлінських процесів, що впливають на виявлення резервів зниження витрат коштів та часу. Перелік чинників, які впливають на оптимізацію наведених вище процесів різняться і залежить від умов та специфіки виробництва продукції чи надання послуг. Наведемо деякі із чинників, які притаманні будівельним підприємствам: технічне оснащення виробничого процесу, зміна відносних відрахувань на амортизаційні потреби, запровадження інновацій у процес виробництва, зміна номенклатури та обсягу виробництва продукції, а також інші галузеві чинники.

На рис. 1 представлено авторський підхід до побудови моделі регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств.

У моделі регулювання (див. рис. 1) окремо виділено процеси вибору і застосування методу регулювання. Це є досить важливим з точки зору декомпозиції процесу регулювання. Здійснюючи

пошук і визначення резервів раціоналізації процесів управління, у якості резерву може розглядатись не тільки перелік можливих методів, але й етапи вибору методів і етапи застосування методів. У наукових працях, присвячених прийняттю регулювальних рішень, вчені-економісти і практики здебільшого серед етапів процесу вибору методів регулювання виділяють такі: 1) виявлення причин для прийняття рішення; 2) акумулювання альтернативних варіантів рішень; 3) встановлення критеріїв обрання найкращого рішення з-поміж інших (наявних); 4) аналіз альтернатив; 5) вибір оптимального рішення.

У свою чергу, процес застосування методу регулювання передбачає:

1) створення умов для реалізації регулювального рішення. Для прийняття інноваційних рішень потрібно створити відповідні умови. Для підприємств будівельної сфери потрібно створити і забезпечити такі умови, як відповідальність, компетентність, повноваження, обов'язковість і здатність прийняти рішення.

Здатність прийняти рішення характеризує можливість керівників або менеджерів підприємства прийняти конкретне управлінське рішення у межах своїх повноважень, тобто кожен менеджер приймає те чи інше рішення, яке входить у його посадові обов'язки. У свою чергу, найважливіші рішення приймаються лінійними керівниками підприємства.

Що стосується повноваження як умови, то ця умова передбачає використання менеджерами своїх повноважень, які торкаються тільки їх певних обов'язків. Тут йдеться про те, що керівники одних підрозділів не можуть приймати рішення, які стосуються виробничого процесу інших підрозділів. Менеджер повинен прийняти рішення, яке вимагає негайності.

Рис. 1. Модель регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств

Примітка: пунктирними лініями на рисунку показано комунікаційні канали, жирні лінії — вказують послідовність взаємодії складових системи регулювання, тонкими лініями показано приналежність окремих блоків до блоку вищого порядку

Особливість наступної умови, стосовно обов'язковості, то вона полягає в тому, що прийняття якогось рішення керується конкретними обставинами, які склалися в певний момент часу, а проблемні питання потребують ефективного і своєчасного вирішення.

Компетентність характеризує здатність менеджера приймати вірні, адекватні рішення (поточні, перспективні) щодо певного процесу, який відбувається у його підрозділі.

Відповідальність характеризує здатність керівника чи менеджера підприємства нести відповідальність за прийняте рішення, а також нести відповідне покарання за прийняття неправильного рішення.

2) доведення рішення до виконавців. Доведення рішення до виконавців являється одним із головних умов, за допомогою якого відбувається реалізація управлінського рішення. Воно проводиться завдяки використанню постановки завдань керівником чи менеджером, які видають відповідні управлінські рішення на основі наказів і/або розпоряджень. В цих виданих наказах чи розпорядженнях керівник повинен достовірно усвідомити правильність та вірність поставлених виконавцям завдань і це врахувати, а також важливим є те, щоб були вказані терміни виконання рішень (цих завдань), їх важливість для будівельного підприємства. В поданих документах вказуються права і обов'язки кожного із виконавців, а також порядок взаємодії і співпраці з іншими виконавцями. На основі цього прослідковується чітка відповідальність всіх виконавців, які задіяні у виконанні зазначених робіт, а також порівнюються отримані результати з поставленими цілями, прописується реальний стан виконаних робіт і чи вкладаються виконавці в терміни із запланованими етапами їх виконання. В кінці проводиться контроль, який визначає необхідність внесення до затверджених рішень деяких поправок, а деколи навіть повне відхилення раніше прийнятих рішень. Причинами відміни цих прийнятих рішень можуть бути об'єктивні та суб'єктивні обставини.

3) контролювання і оперативне коригування ходу реалізації рішення. На останньому етапі визначаються можливі альтернативи з переліку наведених бажаних рішень і фахівцями обираються найефективніші варіанти, які відповідають поставленим цілям будівельного підприємства на очікуваний результат. Для того щоб обрати ефективний варіант певного рішення фахівцями ретельно аналізуються і порівнюється наявні рішення, які були прийняті раніше для обраної проблеми, за визначеними критеріями. Провівши аналіз наявних варіантів рішень, менеджери обирають економічно найкращий (оптимальний) варіант рішення, який відповідає конкретним умовам, що забезпечує найкраще виконання і досягнення поставленої мети підприємства.

Отже, необхідність прийняття рішення ґрунтується відповідно до проблеми, яка виникла на

підприємстві. Процес прийняття управлінських рішень на підприємстві — це досить багатогранний механізм, до складу якого входять багато постійних етапів, а кількість етапів визначається виявленою проблемою, яка потребує термінового вирішення. Система контролю по забезпеченню процесу виконує роль об'єктивної необхідності у процесі прийняття відповідних управлінських рішень, оскільки основним завданням контролю є забезпечення втілення організаційних планів підприємства, а також постійне спостереження за ходом їх виконання.

Узагальнення огляду і аналізу літературних джерел за проблемою дозволяє стверджувати, що вчені-економісти, за невеликим винятком, процес регулювання розглядають в структурно-описовій формі, або у формі побудови економіко-математичних одно, двох або багатокритеріальних моделей, зокрема, це стосується вибору найкращого варіанта рішення з-поміж альтернативних. Водночас поза увагою науковців залишається проблема практичного відстеження і урахування причинно-наслідкових зв'язків між чинниками, які приводять модель, представлену на рис. 1, у динамічний стан, що забезпечує очікувані результати в межах необхідних часових параметрів.

Розглянемо модель регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств (див. рис. 1) через призму переходу її компонентів із статичного у динамічний стан. Для цього введемо деякі позначення:

1) множини компонентів моделі —

1.1) множина суб'єктів регулювання (суб'єкти

керуючої $\left\{S_n\right\}_{n=1}^m$ та керованої підсистем $\left\{S_l\right\}_{l=1}^k$) — $\bigcup_{i=1}^j S_i$.

Тут $\bigcup_{i=1}^j S_i \equiv \left\{S_n\right\}_{n=1}^m \cup \left\{S_l\right\}_{l=1}^k$, де n — порядковий номер

працівника керуючої підсистеми управління, l — порядковий номер працівника керованої підсистеми управління, m — кількість працівників керуючої підсистеми управління, k — кількість працівників керованої підсистеми управління, i — порядковий номер компонентів множини суб'єктів регулювання, j — кількість компонентів множини суб'єктів регулювання;

1.2) множина об'єктів регулювання — $\left\{O_r\right\}_{r=1}^u$, де

r — порядковий номер об'єкта регулювання, u — кількість об'єктів регулювання;

1.3) множина методів регулювання — $\left\{M_s\right\}_{s=1}^t$,

де s — порядковий номер метода регулювання, t — кількість методів регулювання;

1.4) множина процесів вибору $\left\{P_v\right\}_{v=1}^e$ та застосу-

вання $\left\{P_z^o\right\}_{z=1}^o$ методів регулювання — $\bigcup_{w=1}^x P_w$, де v — порядковий номер етапу процесу вибору методу регулювання, z — порядковий номер етапу процесу застосування методу регулювання, e — кількість етапів процесу вибору методу регулювання, o — кількість етапів процесу застосування методу регулювання, w — порядковий номер компонентів множини процесів вибору і застосування методів регулювання, x — кількість компонентів множини процесів вибору і застосування методів регулювання;

2) множина векторів регулювання — $\left\{V_q^o\right\}_{q=1}^o$, де

q — порядковий номер вектора регулювання, o — кількість векторів регулювання.

У статистичній моделі регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств можна записати так — формула (1):

$$\left\{\begin{array}{l} \bigcup_{i=1}^j S_i \cup \left\{O_r^u\right\} \cup \left\{M_s^t\right\} \cup \bigcup_{w=1}^x P_w \cup \left\{V_q^o\right\} \equiv \bigcup_{a=1}^b C_a; \\ \forall \bigcup_{a=1}^b C_a \exists j \forall i (i \in j \leftrightarrow \exists \bigcup_{i=1}^j S_i (\bigcup_{a=1}^b C_a \wedge i \in \bigcup_{i=1}^j S_i)); \\ \forall \bigcup_{a=1}^b C_a \exists u \forall r (r \in u \leftrightarrow \exists \left\{O_r^u\right\} (\left\{O_r^u\right\} \in \bigcup_{a=1}^b C_a \wedge r \in \left\{O_r^u\right\})); \\ \forall \bigcup_{a=1}^b C_a \exists t \forall s (s \in t \leftrightarrow \exists \left\{M_s^t\right\} (\left\{M_s^t\right\} \in \bigcup_{a=1}^b C_a \wedge s \in \left\{M_s^t\right\})); \\ \forall \bigcup_{a=1}^b C_a \exists x \forall w (w \in x \leftrightarrow \exists \bigcup_{w=1}^x P_w (\bigcup_{a=1}^b C_a \wedge w \in \bigcup_{w=1}^x P_w)); \\ \forall \bigcup_{a=1}^b C_a \exists o \forall q (q \in o \leftrightarrow \exists \left\{V_q^o\right\} (\left\{V_q^o\right\} \in \bigcup_{a=1}^b C_a \wedge q \in \left\{V_q^o\right\})), \end{array}\right. \quad (1)$$

де $\bigcup_{a=1}^b C_a$ — статична модель регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств; a — порядковий номер компонентів моделі, b — кількість компонентів моделі.

Для перетворення моделі з статичної у динамічну необхідним є виконати кілька операцій, зокрема — операції об'єднання, перерізу та відносного доповнення (різниці) множин. Саме цими операціями супроводжується процес регулювання на будь-якому з його етапів. Припустимо, що під час аналітичної обробки первинної інформації (відомостей і/або даних) керівники будівельного підприємства виявили, що причини низької ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком виникли не у внутрішньо-

му, а зовнішньому середовищі підприємства, що вимагає регулювання у напрямку стратегічного, тактичного та оперативного адаптування планів інноваційного розвитку будівельного підприємства до умов зовнішнього середовища. Тут може йти мова про загострення цінової конкуренції, подорожчання банківських кредитів, зростання податкового навантаження, появу на ринку нових технологій, виникнення тенденції до тривалого спаду купівельної спроможності, появу нових нормативно-правових актів, які ускладнюють процес адміністративного супроводу започаткування і реалізації інноваційних проектів тощо.

Враховуючи вказане вище припущення, економіко-управлінська сутність операції об'єднання множин може зводитись до необхідності урахування антикризових заходів не лише в оперативних і тактичних планах інноваційного розвитку, але й у стратегічних планах будівельного підприємства. Це передбачатиме реалізацію низки причинно-наслідкових управлінських операцій, які перетворять статичну модель регулювання у динамічну. Йдеться про такі операції, як: 1) аналізування факторів внутрішнього і зовнішнього середовища об'єкта регулювання; 2) акумулювання альтернативних варіантів регулювального рішення; 3) вибір критеріїв найкращого варіанту регулювального рішення з ряду альтернативних; 4) вибір регулювального рішення.

У формалізованому вигляді операція об'єднання множин буде мати такий вигляд — формула (2):

$$\left\{\begin{array}{l} \left\{O_{r+1}^u\right\} \\ \left\{M_{s+1}^t\right\} \\ \bigcup_{w=1}^x P_{w+1} \end{array}\right\} \subset \bigcup_{a=1}^b C_a \Leftrightarrow \bigcup_{a=1}^b C_a'; \\ \left\{O_r^u\right\} \setminus \left\{O_{r+1}^u\right\} \sim A; \\ \left\{O_r^u\right\} \cup \left\{O_{r+1}^u\right\} = A : A \in \left\{O_{r+1}^u\right\}; \\ \left\{M_s^t\right\} \setminus \left\{M_{s+1}^t\right\} \sim B; \\ \left\{M_s^t\right\} \cup \left\{M_{s+1}^t\right\} = B : B \in \left\{M_{s+1}^t\right\}; \\ \bigcup_{w=1}^x P_w \setminus \bigcup_{w=1}^x P_{w+1} \sim X; \\ \bigcup_{w=1}^x P_w \cup \bigcup_{w=1}^x P_{w+1} = X : X \in \bigcup_{w=1}^x P_{w+1}, \end{array}\right. \quad (2)$$

де $\bigcup_{a=1}^b C_a''$ — динамічна модель регулювання ефек-

тивності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком бу-

дівельних підприємств; $\left\{O_{r+1}^u\right\}$ — доповнена мно-

жина об'єктів регулювання; A — нові об'єкти, які потребують регулювання внаслідок зміни умов внутрішнього і зовнішнього середовищ будівель-

ного підприємства; $\left\{M_{s+1}^t\right\}$ — доповнена множина

методів регулювання; B — нові методи регулюван-

ня, які доцільно застосувати внаслідок зміни умов внутрішнього і зовнішнього середовищ будівельного

підприємства; $\bigcup_{w=1}^x P_{w+1}$ — доповнена множина процесів вибору методів регулювання; X — нові процеси вибору нових методів регулювання, які необхідно застосувати внаслідок зміни умов внутрішнього і зовнішнього середовищ будівельного підприємства.

Економіко-управлінська сутність операції перерізу протилежна за змістом до операцій об'єднання і доповнення. Вона має місце тоді, коли під впливом факторів зовнішнього середовища чинна модель регулювання вимагає не впровадження чогось нового, а обмеження лише окремими можливостями підприємства щодо впливу на ситуацію, що склалась, і це стосується усіх рівнів управління та типів планів (стратегічних, тактичних та оперативних). Так, для прикладу, керівництво підприємства може серед методів регулювання виключити цінову диференціацію. Формалізовано це можна записати так — формула (3):

$$\left\{\begin{array}{l} \left\{M_s^t\right\} \setminus \left\{M_{s-1}^t\right\} \sim E; \\ R_s \cap R_t = \{E: (E \in R_s) \wedge (E \in R_t)\}; \\ R_t \cap R_o = \{E: (E \in R_t) \wedge (E \in R_o)\}; \\ R_s \cap R_o = \{E: (E \in R_s) \wedge (E \in R_o)\}, \end{array}\right. \quad (3)$$

де $\left\{M_{s-1}^t\right\}$ — обмежена множина методів регулю-

вання; E — методи регулювання, від яких підприємству слід відмовитись внаслідок зміни умов внутрішнього і зовнішнього середовищ будівельного підприємства; R_s — рівень стратегічних планів інноваційного розвитку підприємства; R_t — рівень тактичних планів інноваційного розвитку підприємства; R_o — рівень оперативних планів інноваційного розвитку підприємства.

У випадку операції доповнення, нові методи регулювання можуть стосуватись лише якогось одного

з рівнів планування (стратегічного, тактичного або оперативного), тоді — формула (4):

$$\left\{\begin{array}{l} \left\{M_s^t\right\} \setminus \left\{M_{s+1}^t\right\} \sim B; \\ \left\{M_s^t\right\} \setminus \left\{M_{s+1}^t\right\} = \left\{B: B \in \left\{M_{s+1}^t\right\} \wedge B \notin \left\{M_s^t\right\}\right\}. \end{array}\right. \quad (4)$$

Враховуючи вищезазначене, динамічну модель регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельного підприємства, яка базується на основі реалізації операцій об'єднання, перерізу і доповнення рекомендується представити так — формула (5):

$$\left\{\begin{array}{l} \left\{O_{r+1}^u\right\} \\ \left\{M_{s+1}^t\right\} \vee \left\{M_{s-1}^t\right\} \subset \bigcup_{a=1}^b C_a \Leftrightarrow \bigcup_{a=1}^b C_a''; \\ \bigcup_{w=1}^x P_{w+1} \\ \left\{O_r^u\right\} \setminus \left\{O_{r+1}^u\right\} \sim A; \left\{O_r^u\right\} \cup \left\{O_{r+1}^u\right\} = A: A \in \left\{O_{r+1}^u\right\}; \\ \bigcup_{w=1}^x P_w \setminus \bigcup_{w=1}^x P_{w+1} \sim X; \bigcup_{w=1}^x P_w \cup \bigcup_{w=1}^x P_{w+1} = X: X \in \bigcup_{w=1}^x P_{w+1}; \\ \left\{M_s^t\right\} \setminus \left\{M_{s+1}^t\right\} \sim B; \left\{M_s^t\right\} \cup \left\{M_{s+1}^t\right\} = \\ = \left[B: B \in \left\{M_{s+1}^t\right\}\right] \vee \left[B: B \in \left\{M_{s+1}^t\right\} \wedge B \notin \left\{M_s^t\right\}\right]; \\ \left\{M_s^t\right\} \setminus \left\{M_{s-1}^t\right\} \sim E; R_s \cap R_t = \{E: (E \in R_s) \wedge (E \in R_t)\}; \\ R_t \cap R_o = \{E: (E \in R_t) \wedge (E \in R_o)\}; \\ R_s \cap R_o = \{E: (E \in R_s) \wedge (E \in R_o)\}, \end{array}\right. \quad (5)$$

де $\bigcup_{a=1}^b C_a''$ — динамічна модель регулювання ефек-

тивності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств.

Висновки. Системно-функціональний підхід в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств прямо зобов'язує до того, щоб регулювання ефективності застосування цього підходу мало такі 2-ві ознаки, як системності (ознака 1), так і функціональності (ознака 2).

За результатами дослідження, враховуючи вищевказане положення, побудовано і проаналізовано модель регулювання ефективності застосування системно-функціонального підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств. Проведено аналіз процесу вибору і застосування ме-

тоду регулювання в управлінні інноваційним розвитком. А також розроблено модель регулювання ефективності застосування системно-функціонального

підходу в управлінні інноваційним розвитком будівельних підприємств через призму переходу її компонентів із статичного у динамічний стан.

Література

1. Амоша О.І., Саломатіна Л. М. Інноваційний розвиток промислових підприємств у регіонах: проблеми та перспективи // Економіка України. 2017. № 3. С. 20–34.
2. Бубенко О.П. Інноваційні складові підвищення ефективності будівельних підприємств // Бізнес Інформ. 2012. № 12. С. 156–161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_12_37
3. Волощук В.Р. Механізми активізації інноваційного розвитку // Інноваційна економіка. 2019. Вип. 7–8. С. 27–33. doi: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2019.7-8.4>
4. Геращенко С.О., Чорнобаєв В.В. Інституціональні чинники розвитку інноваційного підприємництва в Україні // Економічний вісник Національного гірничого університету. 2020. № 2. С. 30–36. doi: <https://doi.org/10.33271/ev/70.030>
5. Грудцина Ю.В. Інноваційна діяльність в Україні: аналіз та прогнозування // Бізнес Інформ. 2019. № 2. С. 78–84. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-2-78-84>
6. Дука А.П. Регулювання інноваційного розвитку будівельної сфери // Економіка: реалії часу. 2014. № 3. С. 203–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2014_3_32
7. Zavidna L., Makarenko P.M., Chepurda G., Lyzunova O., Shmygol N. Strategy of Innovative Development as an Element to Activate Innovative Activities of Companies // Academy of Strategic Management Journal. 2019. Vol. 18, Iss. 4. URL: <https://www.abacademies.org/articles/strategy-of-innovative-development-as-an-element-to-activate-innovative-activities-of-companies-8385.html>
8. Колєватова А.В., Коваленко А.С. Проблеми розвитку наукової та інноваційної діяльності в Україні, основні шляхи їх подолання // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. Вип. 23(1). С. 130–134.
9. Крамар О.М. Підвищення ефективності функціонування будівельних підприємств на засадах удосконалення системи управління персоналом: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права». Львів, 2020. 20 с.
10. Куцай Н.С. Особливості формування програми інноваційного розвитку регіону // Економічні науки: збірник наукових праць Луцького національного технічного університету. Серія: Регіональна економіка. 2019. Вип. 16(63). С. 71–79. doi: [https://doi.org/10.36910/2707-6296-2019-16\(63\)-8](https://doi.org/10.36910/2707-6296-2019-16(63)-8)
11. Ліпич Л.Г., Чорнуха І.В., Цимбалюк І.О. Формування стратегії розвитку будівельного підприємства в умовах інвестиційної конкуренції: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 212 с.
12. Скриньковський Р.М., Павловські Г., Костюк Н.Р., Коропецький О.О. Діагностика факторів інноваційного розвитку підприємства // Проблеми економіки. 2017. № 1. С. 250–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2017_1_36
13. Прохорова В.В., Божанова О.В. Стратегічно-орієнтовані напрями інноваційного розвитку промислового підприємства // Економічний вісник Національного гірничого університету. 2020. № 2. С. 132–140. doi: <https://doi.org/10.33271/ev/70.132>
14. Семенова В.Г. Інноваційний розвиток підприємств в контексті диверсифікації діяльності // Вісник соціально-економічних досліджень. 2019. № 2–3 (70–71). С. 219–226. doi: [https://doi.org/10.33987/vsed.2-3\(70-71\).2019.219-226](https://doi.org/10.33987/vsed.2-3(70-71).2019.219-226)
15. Теплюк М.А., Шапран О.А. Оцінювання рівня інноваційного розвитку підприємства в контексті інтеграції науки та бізнесу // Стратегія економічного розвитку України. 2020. Вип. 46. С. 100–115.
16. Skrynkovsky R.M., Sopilnyk L.I., Tsyuh S.I. Improving the Enterprise Development Model: New Solutions Based on the Principles of Management, Marketing and Economic Diagnosis // Business Inform. 2020. № 4. Р. 191–199. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-191-199>

Осокіна Алла Вікторівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Осокина Алла Викторовна

кандидат экономических наук,

доцент кафедры менеджмента

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

Osokina Alla

PhD, Associate Professor of the Management Department

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Мисишин Тетяна Василівна

магістр програми «Бізнес-адміністрування у галузі охорони здоров'я»

Інституту бізнес-освіти

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Мисишин Татьяна Васильевна

магистр программы «Бизнес-администрирование в области здравоохранения»

Института бизнес-образования

Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Mysyshyn Tetiana

Master of Business Administration in Healthcare of the

Institute of Business Education of the

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-5-7150

ТРАНСФОРМАЦІЯ БІЗНЕС-МОДЕЛІ ПРИВАТНОГО МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ

ТРАНСФОРМАЦИЯ БИЗНЕС-МОДЕЛИ ЧАСТНОГО МЕДИЦИНСКОГО УЧРЕЖДЕНИЯ

PRIVATE MEDICAL INSTITUTION BUSINESS MODEL TRANSFORMATION

Анотація. Метою даної статті є опис ключових аспектів трансформації застарілих бізнес-моделей приватних медичних закладів в Україні.

У статті обґрунтовано, що удосконалення існуючих бізнес-моделей приватних медичних закладів ґрунтується на оцінці рівня якості послуг, що надаються, та формуванні унікальної ціннісної пропозиції з використанням сучасного маркетингового інструментарію розвитку бізнес-моделей.

На основі економічно обґрунтованої стратегії розвитку бізнес-моделі ПП «Клініка антистаріння «МЕДІКОМ»» емпірично підтверджені теоретичні висновки та доведена їх прикладна значущість.

Ключові слова: бізнес-модель, медичний заклад, трансформація, стратегія розвитку, маркетингові інструменти.

Аннотация. Целью данной статьи является описание ключевых аспектов трансформации устаревших бизнес-моделей частных медицинских учреждений в Украине.

В статье обосновано, что совершенствование существующих бизнес-моделей частных медицинских учреждений основывается на оценке уровня качества предоставляемых услуг и формировании уникальной ценностного предложения с использованием современного маркетингового инструментария развития бизнес-моделей.

На основе экономически обоснованной стратегии развития бизнес-модели ООО «Клиника антистарения «Медиком»» эмпирически подтверждены теоретические выводы и доказана их прикладная значимость.

Ключевые слова: бизнес-модель, медицинское учреждение, трансформация, стратегия развития, маркетинговые инструменты.

Summary. The purpose of this article is to describe the key aspects of the transformation of outdated business models of private healthcare institutions in Ukraine.

The article supports the point that existing business models of private medical institutions could be improved based on assessing the quality of services provided and creating a unique value proposition using modern marketing tools for the development of business models.

On the basis of the economically substantiated business model development strategy of «MEDICOM Anti-Aging Clinic», theoretical conclusions have been empirically confirmed and their applied significance has been proved.

Key words: business model, medical institution, transformation, development strategy, marketing tools.

Постановка проблеми. Науково-технічний прогрес у соціально важливих сферах суспільства та загальний соціально-економічний рівень країни активно впливає на стан системи охорони здоров'я, ринок та якість медичних послуг. Зі збільшенням кількості медичних закладів в Україні медична галузь характеризується посиленням конкурентного тиску. Враховуючи ринкові умови господарювання усі медичні заклади постійно перебувають у пошуку власної ніші та унікальності, порівнюючи свої цілі із наявними можливостями для досягнення цих завдань, тобто прагнуть знайти власну конкурентоспроможну бізнес-модель.

У сучасних умовах більшість бізнес-моделей втратили чи значно послабили свою ефективність, а отже й конкурентоспроможність. Подальше застосування застарілих й повільність при визначенні та переході до нових бізнес-моделей для багатьох медичних закладів може спричинити значні фінансові збитки чи, навіть, втрату можливості функціонування на ринку. Питання трансформації застарілих бізнес-моделей стає все більш актуальним.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковане розв'язання проблеми. Починаючи з 90-х років минулого століття в економічній теорії розпочато розробку питань формування бізнес-моделей компаній. Проблематика створення бізнес-моделей користується значною науково-дослідницькою увагою серед зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема питанням розробки бізнес-моделей займалися А. Остервальдер, І. Піньє, А. Сливоцький, Д. Моррісон, Д. Мітчел, М. Морісс, Г. Чесбро, В. Котельніков, Т. Кугушева, Н. Ревуцька та інші.

Проте, враховуючи специфіку медичної галузі, відкритим залишається питання адаптації аналітичного й прикладного інструментарію для сегмента медичних закладів, які трансформують застарілі типи бізнес-моделей.

Сучасним аспектом трансформації приватних закладів охорони здоров'я постає оцінка рівня якості

послуг, що надаються, та формування унікальної ціннісної пропозиції з використанням маркетингових інструментів розвитку бізнес-моделей.

Результати дослідження. В останні десятиліття питання щодо трансформації наявних бізнес-моделей стає все більш актуальним й серед українських підприємств у галузі медицини, адже медичний ринок також перебуває в умовах інтенсивної конкуренції і нестабільної економічної ситуації. В результаті, серед закладів охорони здоров'я активізується практика використанні різних типів бізнес-моделей.

З точки зору конкурентної боротьби, сучасні підприємства забезпечують зростання прибутків, насамперед, завдяки ефективним бізнес-моделям та розумінню пріоритетів споживачів. Адже, навіть, за наявності налагодженого виробництва якісного продукту із застосуванням новітніх технологій, для досягнення успіху підприємству необхідно також розробляти та вчасно удосконалювати власну бізнес-модель, неможливу до копіювання чи складно відтворювану для конкурентів [1; 2].

Удосконалені форми бізнес-моделей спрямовані на пошук і утримання ринкових ніш, для яких вони здатні створити найбільш конкурентоспроможну ціннісну пропозицію. Більше того, використання бізнес-моделей направлено на забезпечення гнучкості стратегії компанії за рахунок її фокусування на ключових бізнес-процесах і активного використання аутсорсингу [3].

Оскільки поняття «бізнес-модель» до 1990-х з'являлось у публікаціях авторів дуже обмежено, а в обіг ввійшло лише недавно, тому досі не подано єдиного визначення бізнес-моделі. У загальному значенні бізнес-модель логічно описує яким чином організація створює, набуває і поставляє клієнтам вартість — економічну, соціальну та інші її форми [4].

Основне завдання бізнес-моделі компанії — перетворити внутрішні «входи» бізнесу (ресурси, технології, здібності, компетенції) у зовнішні «виходи»

(економічну цінність для покупців і фінансовий результат для компанії) (рис. 1) [5].

Таким чином, бізнес-модель є комплексною категорією, що описує спосіб побудови та функціонування бізнесу в контексті його позиції в ланцюжку створення вартості, у виборі покупців, пропозиції продукту та стратегії ціноутворення.

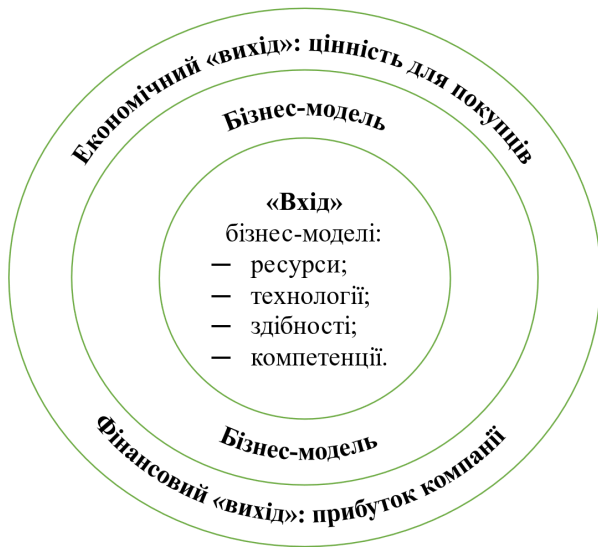

Рис. 1. «Змістовна» проекція бізнес-моделі компанії [5]

Оскільки на даному етапі медична реформа державних закладів охорони здоров'я перебуває лише на початковому етапі реалізації, то суттєві зміни у діяльності й удосконаленні є більш характерними саме для приватного сектору медичних закладів України [6].

Якщо конкурентні переваги державних закладів охорони здоров'я пов'язані з їх підтримкою з боку державних органів влади і більш низькими віднос-

ними витратами на одного клієнта за рахунок ефекту масштабності надання послуги — то забезпечення конкурентоспроможності приватних медичних закладів ґрунтується на стратегії диференціації, тобто формуванні високого рівня ціннісної пропозиції для клієнтів. Посилюється роль вузькоспеціалізованих медичних і діагностичних центрів, при цьому активізується партнерська взаємодія між ними в ланцюгу створення ціннісної пропозиції для клієнтів [7].

Дана специфіка призводить до інтенсивної практики використання різних бізнес-моделей серед приватних медичних установ, тому доцільно виділити п'ять головних напрямків їх використання (рис. 2) [4]:

Проектування нового бізнес-проекту, осмислення логіки діяльності та аналіз для майбутньої оптимізації, демонстрація привабливості підприємства для можливих інвестицій, навчання персоналу в цілях підвищення лояльності й результативності, а також побудова стратегії розвитку підприємства — це ті напрямки, що охоплюють ключові аспекти роботи, від яких залежить життєдіяльність і майбутнє підприємства.

Не залежно від виду обраної бізнес-моделі для розробки ціннісної пропозиції медичним закладом можна віднести необхідність [8]:

- Якісної оцінки задоволення очікувань клієнтів;
- Оперативного з'ясування відхилень реальних результатів від запланованих і «проблемних зон» реалізації політики по задоволенню потреб клієнтів медичного закладу;
- Виявлення напрямків щодо вдосконалення програми наявної бізнес-моделі, що використовується медичним закладом.

Враховуючи стрімкі темпи росту сучасного середовища, будь-які трансформації неможливі без використання маркетингових інструментів розвитку та просування [9].

Рис. 2. Напрямки практичного використання бізнес-моделей [4]

Зі слів, зазначених вище, бачимо, що актуальним аспектом трансформації приватних закладів охорони здоров'я є оцінка рівня якості послуг, що надаються, та формування унікальної ціннісної пропозиції з використанням сучасного маркетингового інструментарію розвитку бізнес-моделей.

Оцінюючи галузь превентивної медицини, безперечною перевагою якої є системний підхід до здоров'я людини з використанням ефективних комбінацій лікарських препаратів і фітотерапії, харчових добавок, дієти й детоксикації організму з метою досягнення оптимальної зміни способу життя людини й активного довголіття, перш за все хочеться зазначити значну потребу у високваліфкованих кадрах у галузі. Потреба у фахівцях існує як для розширення власної діяльності медичних закладів, так і для підвищення обізнаності багатьох інших лікарів, що забезпечують партнерський супровід клієнта медичного закладу. Тому можна з упевненістю сказати, що навчання лікарів у галузі превентивної медицини є надзвичайно перспективним напрямом, враховуючи брак провайдерів із надання послуги організації навчання та ріст клієнтів, охочих отримати консультацію фахівця у даній галузі.

Аналізуючи ключові бізнес-напрями та бізнес-процеси, з яких ті побудовані, особливо у наданні цінностей для клієнта й каналах її поширення, у приватного медичного закладу ПП «Клініка антистаріння «Медіком»», що функціонує у галузі превентивної медицини, та невикористані мож-

ливості підприємства через низьке використання соціальних мереж, спостерігаємо наявні проблеми із маркетинговою активністю підприємства [10]. Середня чи й зовсім низька маркетингова активність сьогодні є характерною для більшості підприємств у медичній галузі.

У ході дослідження нами було припущено, що саме покращення маркетингової активності ПП «Клініка антистаріння «Медіком»» одного бізнес-напрямку по забезпеченню навчання медиків може слугувати потенційною «зоною росту» усього медичного закладу, а отже й слугуватиме зміною застарілої бізнес-моделі усього підприємства.

Розвиток бізнес-моделі досліджуваного бізнес-напрямку (рис. 3) ми пов'язали з наступними її складовими за О. Остервальдером [11], такими як:

1. Ціннісні пропозиції;
2. Взаємовідносини з клієнтами;
3. Ключові види діяльності;
4. Канали збуту (канали комунікації з клієнтом);
5. Ключові ресурси;
6. Структура витрат.

Результатом проведеної роботи стало формування стратегії розвитку підприємства на 2021 рік (рис. 4) у такі послідовності [12]:

1. Формулювання основної ідеї стратегії і принципів її реалізації;
2. Виділення ключових процесів бізнес-напрямку і робота над ними;
3. Мотивація та навчання персоналу бізнес-напрямку в реалізацію стратегії;

Рис. 3. Канва бізнес-моделі приватного медичного закладу ПП «Клініка антистаріння «Медіком»» за О. Остервальдером [10]

Рис. 4. Стратегія розвитку приватного медичного закладу
ПП «Клініка антистаріння «Медіком»» на 2021 рік

Джерело: розроблено автором за матеріалами внутрішнього аудиту підприємства

4. Зворотний зв'язок (оцінка результатів реалізації стратегії) і навчання на зроблених підсумках.

Згідно стратегії розвитку було виділено три стратегічні цілі на 2021 рік:

1. Розвиток комунікацій;
2. Підвищення рівня сервісу;
3. Ріст маркетингової активності.

Беручи до уваги, що процеси покращення комунікацій та рівня сервісу відбуваються безперервно, та за Законом Парето, яке стверджує, що 80% наслідків спричинені 20% -ми причин, саме розвиток маркетингової активності став головною стратегічною ціллю підприємства ПП «Клініка антистаріння «Медіком»» на 2021 рік. Під ціллю було встановлено створення замкнутого циклу компанії за допомогою розвитку та просування сайту (SEO-просування, контекстна реклама) та сторінок соціальних мереж (цільова реклама, реклама у лідерів думок).

Враховуючи незначний особистий контакт із клієнтом на сайті медичного закладу та автоматизм більшості процесів, пов'язаних із комунікацією, з метою розвитку та просування власного сайту було прийнято рішення передачі даного маркетингового бізнес-процесу на аутсорсинг. Оскільки у соціальних мережах відбувається безпосередній контакт із живою аудиторією, частина якої уже є клієнтами даного підприємства, а частина — є його потенційною можливістю, розвиток та просування соціальних мереж було визначено як один із головних мар-

кетингових бізнес-процесів компанії, що повинен здійснюватися самостійно.

Відповідно до стратегічної цілі — розвитку маркетингової активності — було поставлено наступні завдання, що можуть удосконалити досліджуваний приватний медичний заклад та як наслідок стати мотивом партнерства і подальшої взаємодії клієнтів одного бізнес-напрямку з усім підприємством загалом [13]:

1. Зробити замкнутий цикл компанії на основі контент плану у Facebook, Instagram, YouTube:

- Створення корпоративного стилю для усіх сторінок у соціальних мереж з метою підвищення пізнаваності бренду;
- Розробка та публікація контенту на основі усіх головних бізнес-напрямів підприємства;
- Створення окремих рубрик (лікаря-терапевта, дієтолога із матеріалами як для пересічних людей, так і лікарів) для періодичного живого онлайн спілкування та висвітлення актуальних тем із робочими інструментами — професійними нутрицевтиками та ексклюзивними панелями лабораторного дослідження;
- Контроль та стимул позитивних відгуків та зворотного зв'язку від аудиторії та клієнтів;
- Розвиток комунікацій та внутрішньої корпоративної культури підприємства серед співробітників.

2. Збільшити та втримати кількість підписників у YouTube, Facebook, Instagram.

Рис. 5. Удосконалені структурні елементи бізнес-моделі приватного медичного закладу
ПП «Клініка антистаріння «Медіком»» [10]

3. Виховати спільноту однодумців й орієнтувати її на користування послугами на власному сайті.

Після реалізації стратегії розвитку ми спостерігаємо зміни у застарілій бізнес-моделі досліджуваного напрямку: вдосконалився та доповнився значна частина її структурних елементів (рис. 5).

Покращення у полі маркетингової активності ПП «Клініка антистаріння «Медіком»» слугує «зоною росту» медичного закладу, а отже й **слугуватиме трансформацією застарілої бізнес-моделі усього медичного закладу** на удосконалену і, як наслідок, конкурентоспроможну бізнес-модель.

Очікуваним результатом вдосконалення постає модель бізнесу підприємства, що забезпечує максимальну реалізацію його стратегічних можливостей і досягнення найвищого рівня активності серед конкурентів у галузі медицини. Впровадження розробленого проекту організацією забезпечить не тільки ряд конкурентних переваг, а й зростання прибутку на третину вже на перший рік після його впровадження. Щоб постійно забезпечувати власну унікальність, медичному закладу необхідно оцінювати діючу бізнес-модель і трансформувати її у разі зміни зовнішніх умов функціонування чи внутрішніх параметрів окремих елементів.

Висновки. Формування та розвиток бізнес-моделей у галузі медицини сьогодні перебуває на етапі перейняття світового досвіду, проте із розвитком конкуренції ринку медичних послуг та медичного туризму зокрема, можна спрогнозувати хороші перспективи по створенню унікальних вітчизняних бізнес-моделей. Актуальним аспектом трансформації приватних закладів охорони здоров'я є оцінка рівня якості послуг, що надаються, та формування унікальної ціннісної пропозиції з використанням сучасного маркетингового інструментарію розвитку бізнес-моделей.

У ході реалізації стратегії розвитку бізнес-моделі приватного медичного закладу ключову роль слід відвести реалізації завдань по покращенню маркетингової активності. Маркетингова активність дозволить вдосконалити застарілу бізнес-модель, яка без втручання та розвитку ризикує стати неконкурентоспроможною у зв'язку із тенденцією до росту ринку медичних послуг.

Вчасне й ефективне використання маркетингового інструментарію дозволить забезпечити максимальну реалізацію стратегічних можливостей підприємства. Як наслідок реалізації розробленої стратегії розвитку підприємство отримає нову вдосконалену й конкурентоспроможну бізнес-модель усього підприємства.

Література

1. Анісімова О.М. Підвищення конкурентоспроможності медичного закладу в процесі адаптації до світового ринку / О.М. Анісімова // Наукові записки. Серія «Економіка». Острого: Острозька академія, 2010. 398 с.
2. Сливозький А., Моррісон Д. Зона прибутку: стратегічна бізнес-модель як запорука завтрашніх прибутків/ переклад з англ. Роман Скакун. Львів, 2016. 432 с.
3. Сливозький А., Моррісон Д. Маркетинг зі швидкістю думок. ЭКСМО-Пресс, 2002. 448 с.
4. Швиданенко Г.О. Формування бізнес-моделі підприємства: навч. посіб. / Г.О. Швиданенко, Н.В. Ревуцька. К.: КНЕУ, 2013. 423 с.
5. Москальов І.Є. Принципи адаптивності в структурі організації. URL: <http://profinstrument.org>
6. Офіційний сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://moz.gov.ua/>
7. Булах І.В. Вибір конкурентної стратегії медичного закладу: методичний підхід / І.В. Булах // Економіка і організація управління. 2010. Вип. № 2 (8). С. 25–32.
8. Бобришева О.В. Ефективний розвиток та функціонування ринку медичних послуг в умовах глобалізації економіки та інтеграційних процесів в охороні здоров'я / О.В. Бобришева // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». 2014. Вип. 8–2. С. 12–18
9. Rowles Daniel. Digital Branding: A Complete Step-by-Step Guide to Strategy, Tactics, Tools and Measurement, Second Edition. Kogan Page, 2017.
10. Офіційний сайт компанії «ПП «Клініка антистаріння «Медіком»». URL: <https://www.anti-aging.ua/>
11. Остервальдер, А. Побудова бізнес-моделей: Настільна книга стратега і новатора / А. Остервальдер, І. П'єн. М.: Альпіна Паблішер, 2012. 288 с.
12. Павлова В.А. Конкурентоспроможність медичного закладу: управління, оцінка, стратегія: монографія / В.А. Павлова та ін. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2011. 352 с.
13. Martin Thomas. The Financial Times Guide to Social Media Strategy. Pearson Education Limited, 2018.

УДК 658.155:330.131

Осокіна Алла Вікторівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри менеджменту

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Осокина Алла Викторовна

кандидат экономических наук,

доцент кафедры менеджмента

Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана

Osokina Alla

PhD, Associate Professor of the Management Department

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Сивицька Катерина Валеріївна

магістр кафедри менеджменту

Інституту бізнес-освіти

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Сивицкая Екатерина Валерьевна

магистр кафедры менеджмента

Института бизнес-образования

Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Syvytska Kateryna

Master of the Department of Management of the

Institute of Business Education

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Фатальчук Тетяна Миколаївна

магістр кафедри менеджменту

Інституту бізнес-освіти

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Фатальчук Татьяна Николаевна

магистр кафедры менеджмента

Института бизнес-образования

Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана

Fatalchuk Tetiana

Master of the Department of Management of the

Institute of Business Education

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-5-7142

**ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ
ОПЕРАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПРИВАТНИХ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ**

**ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ОПТИМИЗАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ
ОПЕРАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ЧАСТНЫХ МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ**

**PRIORITY DIRECTIONS OF OPTIMIZATION OF OPERATIONAL
ACTIVITY MANAGEMENT OF PRIVATE MEDICAL INSTITUTIONS**

Анотація. Актуалізовано специфіку медичних послуг, яка визначає особливості управління операційною діяльністю приватних медичних закладів. Аргументовано, що найбільш раціональний напрям удосконалення управління операційною діяльністю приватних медичних закладів повинен ґрунтуватися на концепції «ціннісних дисциплін» Ф. Вірсема та М. Трейсі: забезпечення операційної досконалості, інноваційного лідерства, клієнтоцентричності. На основі економічного обґрунтування проектів удосконалення управління операційною діяльністю ПП «Клініка антистаріння «МЕДІКОМ» емпірично підтверджені теоретичні висновки та доведена їх прикладна значущість.

Ключові слова: операційна діяльність, операційна досконалість, клієнтоцентричність, інноваційне лідерство, приватний медичний заклад, управління.

Аннотация. Актуализирована специфика медицинских услуг, которая определяет особенности управления операционной деятельностью частных медицинских учреждений. Аргументировано, что наиболее рациональным направлением совершенствования управления операционной деятельностью частных медицинских учреждений должна стать концепция «ценностных дисциплин» Ф. Вирсема и М. Трейси: обеспечение операционного совершенства, инновационного лидерства, клиентоцентричности. На основе экономического обоснования проектов совершенствования управления операционной деятельностью частного предприятия «Клиника антистарения «Медиком» эмпирически подтверждены теоретические выводы и доказана их прикладная значимость.

Ключевые слова: операционная деятельность, операционное совершенство, клиентоцентричность, инновационное лидерство, частное медицинское учреждение, управление.

Summary. The specifics of medical services have been updated, which determines the features of operational management of private medical institutions. It is argued that the most rational direction of improving the management of operational activities of private medical institutions should be based on the concept of «value disciplines» F. Wirsem and M. Tracy: ensuring operational excellence, innovative leadership, customer-centricity. On the basis of economic substantiation of projects of improvement of management of operational activity of «Clinic of anti-aging «MEDIKOM» the theoretical conclusions are empirically confirmed and their applied significance is proved.

Key words: operational activity, operational excellence, customer-centricity, innovative leadership, private medical institution, management.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження управління операційною досконалістю зумовлюється значним рівнем динамізму зовнішнього середовища, зміною умов ведення бізнесу та трансформацією домінант забезпечення конкурентоспроможності підприємств. Усвідомлюючи роль і значення ефективного управління операційною діяльністю, більшість світових консалтингових компаній пропонують свої послуги щодо практичної імплементації найкращих практик управління операційною діяльністю суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності. Проблематика ускладнюється появою нових їх видів, зокрема, розвитком приватної медицини на теренах пострадянських країн. Зокрема, в Україні частка приватного медичного сектору у вітчизняній системі охорони здоров'я у 2012 році становила лише 1%, але станом на початок 2020 року ця частка зросла до 30%.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню проблематики управління операційною ефективністю присвячені наукові праці багатьох вчених: А. Рождественського, А. Шмелевої, А. Осокіної, В. Денісова, Дж. Л. Гібсона, Дж. А. Мартіна, І. Колєнського, О. Зайцевої, М. Бюлова, С. Лобова, Т. Кребба, Т. Омеляненко, Ю. Чичкан-Хліповки, А. Чіаха, В. Вонга, Д. Джонса, Д. Лайкера, Д. Вумека, Е. Голдрата, Є. Банерзе, К. Денга, М. Трейсі, М. Імаї, П. Ачанги, С. Юсофа, Т. Оно, Дж. Периса, Ф. Вірсеми та ін.

Попри вагомі дослідження науково-прикладних засад управління операційною діяльністю підприємств, недостатньо дослідженими залишаються питання її удосконалення у вітчизняних медичних закладах в цілому та приватних зокрема. Це зумовлено незначним терміном існування приватних клінік в Україні та, як наслідок, недостатнім обсягом прикладних досліджень в цій сфері особливо для навітного для вітчизняного ринку медичних послуг напрямку — функціонально-превентивної медицини активного довголіття та якості життя.

Формування цілі статті (постановка завдання). Завданням даної статті є визначення специфіки медичних послуг та діагностиці ключових чинників, які визначають ефективність управління операційною діяльністю приватних медичних закладів. Для емпіричного підтвердження теоретичних висновків в якості інформаційної бази було використане ПП «Клініка антистаріння «МЕДІКОМ».

Метою даної статті є економічне обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення управління операційною діяльністю приватних медичних закладів задля максимізації ціннісних пропозицій для пацієнта та підвищення конкурентних позицій приватних клінік на ринку медичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Пошук пріоритетних напрямів удосконалення управління операційною діяльністю медичних закладів повинен ґрунтуватися не лише на врахуванні специфіки

підприємств з надання послуг, а не виробництва продукції. Цей пошук повинен враховувати специфіку саме медичних послуг. Як слушно зазначає Р. Майданик, медичні послуги суттєво відрізняються серед комплексу цивільно-правових послуг, які мають майновий характер, бо предмет їх впливу на найбільші блага — життя і здоров'я людини [1].

С. Столяров характеризує медичну послугу як професіональну дію, орієнтовану на збереження здоров'я з метою отримання цінності пацієнтом у тій або іншій формі [2]. О. Смотров визначає медичну послугу як діяльність послугонадавача, яка спрямована на досягнення бажаного результату, який здатний задовольнити потреби пацієнта у відновленні та/або підтриманні його здоров'я [3]. С. Антоновим наведений такий перелік особливостей медичних послуг: 1) діяльність медичного характеру надавача медичної послуги, спрямовані на особливе благо клієнта — здоров'я; 2) широкий спектр медичних послуг не може бути повністю стандартизований, крім того дії суб'єкта з надання медичної послуги є ситуаційними в залежності від впливу різних чинників, які не можна передбачити заздалегідь [4].

Відповідно до існуючих нормативно-правових актів, в Україні задекларовані поняття «медична допомога» та «медичне обслуговування». Відповідно, поняття «медичної послуги», на відміну від поняття «медична допомога» (яка за Конституцією України є безкоштовною), визначає її платність та вносить певні корективи в управління операційною діяльністю приватних медичних закладів. Основним

результатом медичної послуги є задоволення життєвих потреб пацієнта, і в цьому аспекті медична послуга має споживчу вартість. Безперечно, що основною ознакою медичних послуг є пріоритетність їх соціальної спрямованості, однак, поза контекстом не може залишатися питання прибутковості операційної діяльності приватних медичних закладів.

Можна стверджувати, що до недавнього часу, ефективність управління операційною діяльністю приватних медичних закладів оцінювалася, в першу чергу, за критеріями сервісного обслуговування: оперативність прийняття пацієнта; достатній час прийому; відповідальне відношення до процесу лікування; високоякісна діагностика та лікування; наявність у штаті висококваліфікованих різнопрофільних працівників; ввічливість і уважність персоналу; найсучасніше устаткування; можливості отримання додаткових послуг; приємний та зручний інтер'єр в самому закладі [5].

Зростання частки приватної медицини в Україні до 30% на початок 2020 року з подальшою тенденцією збільшення визначають недостатність вищезазначених позицій для утримання конкурентних переваг медичних закладів у перспективі та визначають об'єктивну необхідність пошуку пріоритетних напрямів удосконалення управління операційною діяльністю.

Вважаємо, що перспективним теоретичним базисом у цьому контексті виступає концепція «Ціннісних дисциплін» авторів М. Трейсі та Ф. Вірсема. Відповідно до неї, положення компанії / клініки / підприємства на ринку необхідно оцінювати за

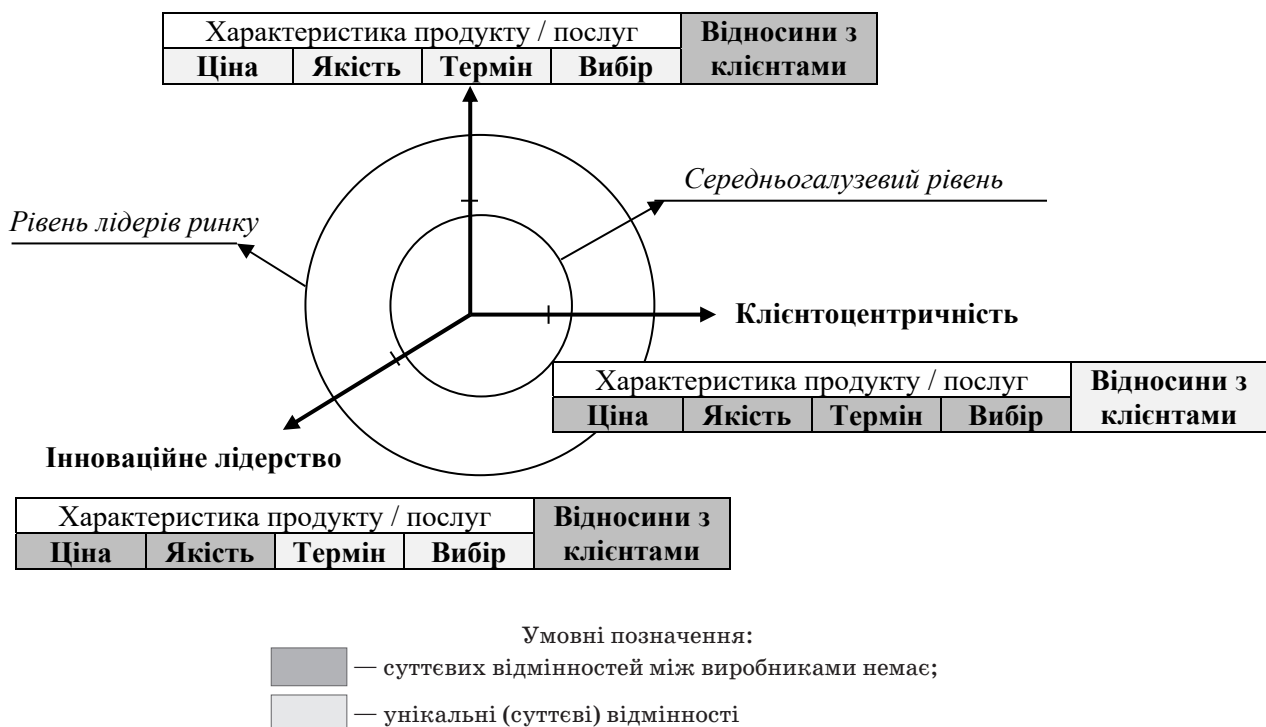

Рис. 1. Ключові складові концепції «ціннісних дисциплін» Ф. Вірсема та М. Трейсі

Джерело: сформовано автором на основі [6]

трьома ключовими векторами: операційна досконалість, лідерство за продуктом (послугою) та клієнтоцентричність (рис. 1).

Операційна досконалість як базис ефективного управління операційною діяльністю розглядається авторами концепції як якісна організація всіх бізнес-процесів, що забезпечує максимально раціональне продукування споживчих цінностей. Лідерство по продукту (інноваційність пропонування послуги) розуміється як можливість надання послуг з найвищим рівнем унікальності. При цьому клієнтоцентричність розглядається як максимально можлива адаптація під потреби клієнта (табл. 1).

За кожним із зазначених векторів будь-яка компанія може мати або високі показники, або може наближатися до нуля. При цьому, Ф. Вірсема та М. Трейсі акцентують увагу на амбівалентності цих трьох векторів: найвищі показники за однією проекцією можуть сприяти зниженню показників за іншою. Так, підприємства, що орієнтовані на лідерство за послугою нарощують витрати на наукові та дослідницькі розробки та підвищують ціни на свою продукцію, або послуги.

Імплементация теоретичних розробок, щодо пріоритетності клієнтоцентричності, інноваційного лідерства та досягнення високого рівня операційної досконалості повинна ґрунтуватися на сучасних тенденціях розвитку світового ринку медичних послуг — діджиталізації. Ця тенденція посилюється процесами глобалізації та системних технологічних зрушень. Одним з процесів діджиталізації медичних послуг є технологізація, а саме — телемедицина, яка визначає новий зміст взаємовідносин лікаря з пацієнтом, трансформує лікарське мислення в цілому та створює необмежені можливості професійного оперативного консультування.

Однак, роль і значення телемедицини зростає виключно у тих секторах, де необхідна оперативна консультація з провідними спеціалістами світу. Щодо повсякденної практики то тут, на нашу думку, виключна роль відводиться мобільній медицині, ключовим аспектом якої є взаємодія між спеціалістом-лікарем і пацієнтом на основі сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Застосування e-health для передачі інформації на основі сучасних ІТ-технологій у системі охорони здоров'я забезпечує скорочення витрат на надання медичних послуг та скороченню особистих контактів лікарів з пацієнтами.

На сьогодні беззаперчним є факт, що інноваційне лідерство сучасних медзакладів ґрунтується на впровадженні досягнень мобільної медицини. Саме вона здатна принципово змінити принципи медичного обслуговування у глобальному масштабі. Впровадження мобільної медицини у практику операційної діяльності приватних медичних закладів каталізує розвиток мобільних технологій, а також програмних додатків, розширення можливостей впровадження мобільних технологій в різні аспекти електронної системи охорони здоров'я.

Світові тенденції у галузі мобільної медицини свідчать, що країни з більш високим рівнем доходів мають беззаперечені конкурентні переваги по масштабуванню інструментарію мобільної медицини порівняно з іншими регіонами світу. Однак, практичне впровадження мобільної медицини на сьогодні є одним з ключових пріоритетів, який визнається ООН як додаткова стратегія зміцнення системи охорони здоров'я та підвищення рівня якості й доступності медичних послуг, що відповідає Цілям розвитку тисячоліття. Попри масштабний розвиток у світі, досі відсутнє стандартизоване визначення мобільної

Таблиця 1

**Управління операційною діяльністю медзакладу крізь призму ціннісних дисциплін
Ф. Вірсема та М. Трейсі**

Ознака	Ціннісні дисципліни		
	Операційна досконалість	Клієнто-центричність	Інноваційне лідерство
1	2	3	4
Цільова спрямованість	Мінімальні Витрати	Потреби клієнтів	Формування нових потреб
Фокус управлінських дій	Скорочення витрат на надання медичних послуг	Отримання максимальних результатів від індивідуальних рішень	Забезпечення постійної новизни пропонування медичних послуг
Специфіка реалізації дій	Планомірне забезпечення економічності досягнення результатів	Максимальне розуміння та швидке реагування на потреби клієнтів	Формування нової споживчої цінності продукції
Ключові показники	Масштаби надання послуг, економія, тривалість процесів, продуктивність	Високомаржальні рішення та сервіс, лояльність клієнтів, стійкість клієнтської бази	Частка нових послуг у структурі товарного портфеля, швидкість виводу нових послуг на ринок

Джерело: сформовано автором на основі [6]

медицини. Відповідно ВООЗ, мобільна медицина це розділ телемедицини, який забезпечує надання медичних послуг та дозволяє контролювати здоровий спосіб життя людини за допомогою використання телекомунікаційних технологій і мобільних пристроїв.

Взагалі термін *Mobile Health* був запропонований експертом у галузі мобільної медицини Р. Істепаніаном. Саме він розробив концепцію нового рівня еволюції mHealth та саме він запропонував термін 4GHealth — послуги mHealth на основі мереж 4G/LTE. Практична система mHealth вперше була розроблена Лондонським університетом, вона дозволила постійно моніторити стан здоров'я пацієнтів, а також передавати дані з мобільного пристрою до клініки у будь-якому місці світу [7]. Експерти компанії Jonson & Partners на основі дослідження сформованого на сьогодні ринку mHealth, відзначили, що це ринок сервісів та послуг. Використання мобільних технологій спрощує та оптимізує бізнес-процеси надання медичних послуг, зменшуючи витрати на процеси їх пропонування [8]. Так, за даними аналітичної компанії SNS Research лише у 2019 році скорочення витрат на охорону здоров'я склало у світі 260 млрд. дол. США [9].

На сьогодні ринок mHealth має два пріоритетні шляхи розвитку:

- Med (*remote monitoring*) — розроблення програмного забезпечення та обладнання для віддаленого моніторингу стану пацієнта;
- Fit (*smart-wellness*) — розроблення систем та спеціальних пристроїв для контролю за здоровим способом життя.

Варто відзначити, що світовий ринок mHealth на сьогодні пропонує широкий спектр систем моніторингу тиску, роботи серця, глюкози, роботи сну тощо. Багато пропозицій щодо багатопараметричних систем моніторингу та систем дистанційного зв'язку із лікарем. Значним попитом користуються сенсори різних життєвих показників і діагностичних, а також систем для догляду за літніми хворими, догляду за дітьми та хронічними хворими; спеціальні контролюючі програми стану здоров'я, вживання ліків, та інше.

На сьогодні на ринку мобільної медицини розвиваються такі проекти:

- «Care Innovations» — дистанційна система моніторингу стану здоров'я пацієнтів, що мають хронічні захворювання;
- «Soarian Clinical» — дистанційна система моніторингу стану здоров'я пацієнтів з кардіологічними відхиленнями, що носять кардіостимулятори;
- «SugarSenz» — система моніторингу стану здоров'я пацієнтів, які хворіють на цукровий діабет;
- «hWear» — система датчиків моніторингу електрокардіографічного дослідження [10].

Аналітики прогнозують подальше зростання світового ринку mHealth щонайменше до 2022 року. Приблизні темпи зростання становлять 32,5%, а обсяг у грошовому вимірі збільшиться до 102 млрд. дол. США (рис. 2).

Для емпіричного підтвердження доцільності оптимізації управління операційною діяльністю приватних медичних закладів на основі концепції «ціннісних дисциплін» було обране ПП «Клініка антистаріння «МЕДІКОМ». Це підприємство спеціалізується на новому напрямі із значним потенціалом розвитку — Anti-Aging медицині. Вона спрямована на уповільнення механізмів старіння і зменшення ризиків розвитку хронічних запальних захворювань, які негативно впливають на тривалість та якість життя. Попри те, що цей напрямок є новітнім для вітчизняної медицини, у всьому світі він вже увійшов у повсякденну практику. Для досліджуваного підприємства був обґрунтований проект впровадження інформаційно-комунікаційних медичних технологій та мобільних приладів mHealth за двома альтернативними варіантами (рис. 3):

- перший варіант профілактичної інноваційно-мобільної діагностики, спрямований на прогнозування та діагностику доклінічних ознак, які призводять до старіння та погіршення якості життя;
- другий варіант дистанційного моніторингу системних порушень забезпечує постійне спостереження за хворими, які вже мають клінічні ознаки захворювання задля ефективного та оперативного реагування на зміну станів.

Вибір першочергового варіанту здійснений на основі порівняння інвестиційних витрат з прогнозованими обсягами грошових потоків від діджиталіза-

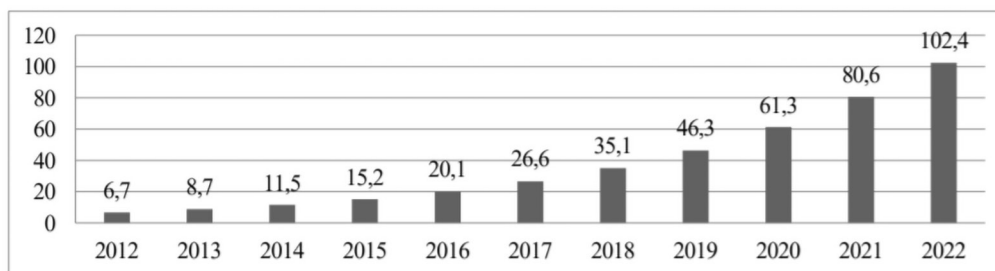

Рис. 2. Динаміка обсягів світового ринку mHealth до 2020 р. (2022 р. — прогноз) [11]

Рис. 3. Проекти вдосконалення управління операційною діяльністю ПП «Клініка антистаріння «МЕДІКОМ»

ції діяльності. Фінансові результати за варіантами проекту відрізняються за обсягами доходів, що сформовані на основі кількості пацієнтів та ціни послуг. Прогнозні фінансові результати розраховані з урахуванням різних сценаріїв розвитку ринкової ситуації: 1) нейтральному, коли середньорічна кількість пацієнтів незмінна за роками; 2) оптимістичному, при якому спостерігається щорічний приріст кількості пацієнтів внаслідок зростання піклування пацієнтів про попередження вікових розладів; 3) песимістичному, що передбачає скорочення чисельності пацієнтів внаслідок зниження платоспроможного попиту. Показники ефективності альтернативних варіантів проекту удосконалення управління операційною діяльністю клініки представлені у табл. 2.

Результати розрахунку свідчать, що при будь-якому сценарії більш ефективним є другий варіант проекту, який спрямований на дистанційний моніторинг стану пацієнтів з ознаками клінічних розладів. Крім того, його реалізація дозволить акумулювати певний досвід щодо використання мобіль-

них медичних технологій та підготуватися до впровадження другого варіанту проекту, спрямованого на діагностику доклінічних ознак на наступному етапі. Враховуючи високий ступінь нестабільності та придбання програмного забезпечення і мобільних пристроїв за валюту, були прораховані показники ефективності пропонованого проекту з урахуванням зростання курсу євро. Отримані данні свідчать, що навіть при песимістичному сценарії, зростання курсу не призведе до негативного значення чистого приведенного доходу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Безперечно специфіка медичних послуг визначає характерні особливості управління операційною діяльністю приватних медичних закладів. Однак, зростання ціннісних пропозицій від приватних медичних закладів, частка яких на початок 2020 року зросла в Україні 30%, дозволяє констатувати об'єктивну необхідність трансформації управлінського фокусу від досягнення найвищого рівня сервісного обслуговування до забезпечення високого рівня операційної

Таблиця 2

**Оцінка ефективності проектів удосконалення управління операційною діяльністю
ПП «Клініка антистаріння «МЕДІКОМ»**

Показник	Варіант 1			Варіант 2		
	НС	ОС	ПС	НС	ПС	ОС
Чистий приведений дохід, тис. грн	1766	2359	1369	2529	3274	2017
Індекс прибутковості, грн/грн	2,70	3,27	2,32	3,43	4,15	2,94
Термін окупності, років	1,85	1,53	2,16	1,46	1,20	1,70

Умовні позначення: НС — нейтральний сценарій; ОС — оптимістичний сценарій; ПС — песимістичний сценарій

Джерело: розраховано автором

досконалості, клієнтоцентричності та інноваційного лідерства. Практична імплементація цього підходу доцільна на основі діджиталізації, а саме масштабуванні використання можливостей мобільної медицини у повсякденній практиці медзакладу. Для емпіричного підтвердження теоретичних висновків були обґрунтовані варіанти проекту впровадження інформаційно-комунікаційних медичних техно-

логій та мобільних приладів mHealth у практику діяльності ПП «Клініка антистаріння «МЕДІКОМ». Показники ефективності варіантів проекту доводять доцільність імплементації пропонованого підходу задля максимізації ціннісних пропозицій для пацієнтів та підвищення конкурентних позицій на ринку медичних послуг.

Література

1. Майданик Р. Питання цивільно-правової відповідальності за договором про надання медичних послуг / Р. Майданик // Право України. 2011. № 11–12. С. 82–90.
2. Столяров С. Определение медицинской услуги / С. Столяров // Здравоохранение. 2016. № 3. С. 56–57.
3. Смотров О. І. Договір щодо платного надання медичних послуг: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. І. Смотров. Харків, 2003. 20 с.
4. Антонов С. В. Цивільно-правова відповідальність за заподіяння шкоди здоров'ю при наданні платних медичних послуг: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. В. Антонов. Київ, 2006. 20 с.
5. Марова С. Ф. Медична послуга як товар медичного ринку // Державне управління: удосконалення та розвиток. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1056>
6. Ценностные дисциплины Трейси и Вирсемы. URL: <http://www.chiefengineer.ru/organizaciya-proizvodstva/management/cennostnye-discipliny-treysi-i-virsemy/>
7. Panamedical Consulting. Языковой барьер между врачами и пациентами в США. URL: <http://www.intmedtourism.com/ru/news/167.html>
8. Yang C. Use of mobile phones in an emergency reporting system for infectious disease surveillance after the Sichuan Earthquake in China. Bulletin of the World Health Organization. 2009. 87(8). P. 619–623.
9. Dolan B. MHI startup boasts 150 Kpayimgm Health users. Mobi health news. URL: <http://http:mobilhealthnews.com/6381/mhistartup-boasts-150K-paying-mhealth-u>
10. Модели систем здравоохранения мира. URL: http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0004/98311/E74485R.pdf
11. Bruce Einhorn Outsourcing the Patients. URL: <http://www.businessweek.com>

Sydorenko Viktoriia

*PhD Student of the
University of Oviedo*

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-5-7170

GLOBAL PANDEMIC CHALLENGES REFUGEES: PROBLEMS AND SOLUTIONS

Summary. *This article deals with the overview of the role of the pandemic Covid-19 in the life of refugees. The Author pays attention to the general characteristic of the impact of the global pandemic on immigrants. Special attention is devoted to the problems faced by migrants. The author also provides examples for solving these problems.*

Key words: *refugee, global pandemic COVID-19, migration policy.*

Human life is by far the largest social value on the planet. However, given the problems of our time, the pandemic has significantly exacerbated the issue of the existence of refugees as a category of migrants. That is, right now there is a total complete for human life at a time when it would seem that democracy in most developed countries has reached its apogee. One is under the impression that for a country or an organization the greatest human value is not the life of a person as such, but the life of a “citizen” or “subject”. In any state, not only citizens (subjects) live, but other persons also live — these are foreigners, stateless persons (apolide). Therefore, there is an urgent need to analyze the current world situation in the context of the existence of refugees. Today, despite the interest of researchers in the topic of attitudes towards refugees, some problems require further study.

Modern realities confirm that the situation in the world related to migrants is becoming increasingly unpredictable, and the present migration crisis leaves an imprint on the whole world, significantly influencing global processes.

This article is aimed at researching and revealing the peculiarities of the existence of refugees during a global pandemic.

The current definition of the concept of “refugee” was laid down in the Convention relating to the Status of Refugees, adopted on July 28, 1951. In Article 1 (A) 2 of the Refugee Convention defines a refugee as a person “as a result of events occurring before 1 January 1951 and owing to well-founded fear of being persecuted for reasons of race, religion, nationality, membership of a particular social group or political opinion, is outside the country of his nationality and is unable or, owing to such fear, is unwilling to avail himself of the protection of that country; or who, not having a nationality and being outside the country

of his former habitual residence as a result of such events, is unable or, owing to such fear, is unwilling to return to it” [1].

The problem of granting asylum and refugee-hosting, which is acutely facing a number of developed countries, especially within the EU, requires an immediate solution. As is well known, “asylum” in the framework of international law, both at the legislative and constitutional levels of virtually every democratic, rule-of-law state, has been recognized as an inalienable human right. The right to asylum is an important and fairly effective way to protect human and civil rights and freedoms. Paragraph 1 of Art. 14 of the Universal Declaration of Human Rights proclaims that everyone has the right to seek asylum from persecution in other countries and to use this asylum [2].

But in the context of a world pandemic, the rights and freedoms of refugees require careful protection, because countries often take advantage of the situation and, under the pretext of fighting the pandemic, simply expel refugees from their territory or close their borders. In general, each country deals primarily with its citizens. And in a situation where a country cannot provide high-quality medical care to its citizens, the turn to refugees rarely comes. Therefore, refugees are more vulnerable to the terrible challenges of our time and the problems they face can very often become an unbearable burden for them.

Today, according to International Organization of Migration statistics, there are about 33.8 million people who have been forcibly displaced around the world [3]. Of this number, about 90% of the refugees stay in developing countries. And the main problem is that migrants in these countries are experiencing difficulties not only in combating the pandemic, but also in providing adequate and suitable conditions for the existence of refugees in the social environment [4].

Since the beginning of the pandemic, countries have begun to pursue a tough migration policy. In particular, about 168 countries closed their borders fully or partially at the height of the crisis. Moreover, almost 90 countries around the world, closing borders, did not make an exception for asylum seekers, and some returned asylum seekers to their countries of origin [4]. And we see this trend not only during the pandemic, but also during both new and worsening refugee crises in Africa, South and Central America and the Middle East [4]. This situation is very alarming and dangerous for the whole world.

According to data provided by the UN, there are about 25 million refugees around the world who “face particularly serious obstacles in the fight against COVID-19 [4]. Refugees face huge and unique challenges that make some communities more vulnerable to infectious diseases” [4].

The COVID-19 pandemic has seriously impacted the lives of refugees and migrants in many areas of life. Most of all, the pandemic affected such areas as:

- *Healthcare*: The huge problem facing refugees is the lack of access to health care. There is a catastrophic lack of medical masks, disinfectants, testing systems, which leads to the spread of infection.
- *Economic aspect*: during the pandemic, many refugees lost their jobs, that is, the necessary means of subsistence, which endangers the life of not only one person, but the whole family.
- *Geographic blocking of movement of refugees*: most countries in the world have introduced border crossing restrictions, with no exceptions for people fleeing persecution.

Thus, one of the main problems faced by such a category of people as refugees is the territorial or geographical aspect. Since the beginning of the pandemic, the number of refugees trying to arrive in Europe has not decreased, but even increased. At the same time, the EU countries are still not ready to receive migrants. On the contrary, in the event of a pandemic, states resort to more stringent measures. Refugee camps are overcrowded, quarantine regulations are not respected, many are sent back, others die trying to cross sea borders in inflatable boats.

It is easy to explain this trend — some countries are still feeling the effects of the war, others are shaken by the economic crisis due to the pandemic. Due to the closed borders and, accordingly, the lack of legal ways to get to the EU, many refugees are trying to do this in small inflatable boats by sea, risking their lives, even more often, to death. Often those who manage to cross the border by water are detained by the coast guard and sent back. Such measures are resorted to by Greece, Italy and Malta. And if earlier such behavior became the subject of a dispute with Brussels, now the EU has begun to turn a blind eye to the policy of the southern members of the commonwealth.

Those refugees who nevertheless managed to cross the border of a European country are sent to already

overcrowded camps, which lack the necessary quarantine measures. According to the general rules of the World Health Organization, migrants who arrive must go through a 14-day quarantine. But, already at this stage, refugees face serious obstacles. So, the situation is very common all over the world, these are ferries on which refugees have to go through quarantine extremely overcrowded and no one pays attention to this. But even in such a situation, not everyone can get on such ferries. Many people are forced to undergo observation on oil tankers or small pleasure craft, which are not adapted for permanent residence and where there are no proper conditions for keeping (staying) people. From this follows an equally important problem as sufficient and **adequate medical provision and services for refugees**. To this day, there is an acute shortage of test materials and medical personnel for testing [5].

The scarcity of resources such as personal protective equipment currently confronting the United States and Europe is clearly even worse in developing countries, which could further lead to large-scale outbreaks in different regions of the world [4].

Without additional resources, adequate testing facilities, and expert assistance, refugees simply cannot cope with such a terrible disease alone [6]. Failure to comply with the necessary quarantine standards leads to an outbreak of coronavirus disease in refugee camps. Further, the virus spreads at a breakneck speed among other segments of the population. Therefore, today there is a great threat of the spread of coronavirus disease among the entire population of a particular country: from newcomers to the local indigenous population. The main rule of a pandemic in any country should be “*everyone’s health depends on everyone’s health*.” Because today “the problem of migrants has become a matter of public order and health” both for a particular country, and for the world as a whole [7].

In addition, the problem is that some refugees are afraid to “show” doctors their probable illness, fearing self-isolation. So, very often men who have financial income only for their families refuse to be tested, because they understand that if the illness is confirmed, they will have to stay at home for some time and, as a result, they will lose income, which to a greater extent dictates the conditions of survival all family. Refugees often have “unpopular” jobs that cannot be translated on the Internet. That is, being at home means for them the loss of any means of subsistence.

In addition, illegal immigrants often do not go to the hospital, even if they have symptoms of the disease. This may be due to the fact that “temporary migrants often have less extensive coverage of the social security system, including health care” [8].

However, it is necessary to highlight some of the positive actions taken by host countries for refugees. So, despite the fact that every country on the planet, without exception, has suffered from the pandemic, some states do not leave refugees to their fate and

include them in their national programs to combat the consequences of the pandemic. Some developed countries, realizing the complexity of the situation and the shortage of working medical personnel, are simplifying migration rules for immigrants, even illegal ones, in order to involve them in the fight against the pandemic in medical institutions [4].

Another example is countries that provide free access to testing and medical care for refugees if they become infected with COVID-19. These countries include Germany, Spain, Mexico, Israel, Switzerland, France, Belgium, Chile, Hungary, Luxembourg, Finland, Portugal [7]. In general, Portugal is a good example of adaptive leadership among countries that help migrants. For example, Portugal was one of the first to provide all migrants and asylum seekers pending an application with full access to the health care system [6].

Also, Spain is worried about refugees. Thus, Spain relaxed the requirements for migrants who are in the country during the quarantine period. In the event of illness, migrants do not need to have valid documents in order to receive medical care [7]. Greece has focused on supporting underage migrants in gaining access to health care [7]. The Czech Republic is considering the possibility of easing the economic burden of refugees [7]. In particular, the possibility of further reimbursement of treatment costs. Also, Canada has full free access to healthcare [7].

An equally important aspect faced by refugees is the material support of the state in which they arrived. So, while European leaders distribute funds to help the most affected countries of the European Union and think about ways to prevent a new wave of pandemic in their countries, refugees are left face to face with a terrible disease and all the threats that it creates.

The global economic crisis has led to disruptions in material support for refugees, resulting in food shortages and limited employment opportunities for displaced persons [5]. In addition, there is an opinion that some states are abusing their position and, under the guise of fighting the pandemic, are actually violating the rights of refugees. “Governments are using COVID-19 as an excuse to deny people the right to seek asylum,” says Bill Frelik, director of refugee and migrant rights at Human Right Watch. “It grossly violates the basic principles of refugee protection” [5].

“The pandemic and the ensuing economic crisis have led to a reduction in foreign aid as many countries look inward, channeling their resources domestically rather than internationally” [5]. Also, apart from individual states, refugees need support from international organizations, which is increasingly decreasing. Thus, the UN Refugee Agency (UNHCR) has announced a new large-scale humanitarian project, within the framework of which a large package of monetary assistance in the amount of \$ 255 million is to be allocated to support refugees during a pandemic. But the United Nations subsequently suspended the program, leaving refugees

with little or no international support, endangering the lives of millions of migrants around the world [4].

Furthermore, it is necessary to highlight another important factor — **the negative attitude of local residents towards migrants**. During the pandemic, manifestations of xenophobia, stigmatization and racism increased. This trend can be clearly seen in Italy, which has become one of the countries most affected by the pandemic on the one hand, and on the other, contains one of the largest refugee groups among all countries of the united Europe.

You can also see that as the situation with the pandemic worsens, a negative attitude towards refugees as a part of the population is growing in society [7].

It is clear that in the context of the spread of COVID-19, citizens of the states where refugees arrive are unhappy with the guests. In such a situation, there is a need for “EU solidarity with the coastal countries of the Mediterranean through resettlement programs” in order to share the responsibility, said European Commissioner I. Johansson [6].

The solution to this problem can be the activation of media resources in order to reduce the negative opinion of the local population in relation to refugees. In doing so, special attention should be paid to high-quality work to eliminate misinformation regarding the negative impact of migrants on the spread of coronavirus disease. An example is the UN “instruction” on combating incitement to hatred associated with COVID-19. This manual contains recommendations and suggestions with specific steps for government authorities and the media [6]. Another example is the interaction of the International Organization for Migration and Mexico. Thus, by joining forces, they launched a massive campaign to curb the spread of disinformation on social media [6].

A separate example is the effective work of local municipalities in the fight against negative attitudes towards migrants. Thus, in Barcelona and New York, campaigns have been launched to combat the perceived negative attitude of the population towards refugees and to combat various discrimination against migrants. Such actions are extremely effective, as they allow you to more effectively influence the opinion of the local population, knowing and using the peculiarities of the mentality of a particular community [6].

So, the protection of the rights of migrants is a very important condition for the development of a democratic state and an indicator of high democracy. Unfortunately, during a pandemic, there is no consensus on migrant issues and each country applies its own rules and laws to migrants. It should be noted that every year the number of migrants is increasing and this issue is becoming more and more relevant and is very acute in the difficult conditions of our time. The human rights protection system is weakened and the situation of refugees around the world has deteriorated amid the pandemic.

Taking into account the facts that were highlighted in this article, we can summarize that already at this stage of the pandemic's development, refugees have suffered greatly, both in terms of health and in economic terms. And it can be assumed that the situation will continue to deteriorate, which will inevitably negatively affect the well-being of migrants and their integration into the new society.

Taking into account the fact that the global pandemic has not yet been completely overcome and many countries are still facing a large number of problems that the pandemic generates, it can be suggested that the consequences of the coronavirus that we are already experiencing will increase and worsen. In particular, refugees are particularly vulnerable in this situation. So, in order to prevent violations of refugees' rights during the period of economic, social and humanitarian crisis, it is necessary to pay special attention to the following areas of political activity:

1. Ensure access for immigrants to testing and vaccination against COVID-19. Although many countries

are already vaccinating, there is still a lack of testing in many countries.

2. Ensuring social distancing in refugee camps and ensuring compliance with sanitary standards in the conditions of residence and employment of migrants. Overcrowding remains a major obstacle to the implementation of necessary public health measures [5].

3. Providing economic support for refugees. Today, migrants need not only formal cash payments but also support in employment. Very often, providing legal and formal work can help solve many problems for both migrants and the host country.

4. Conducting special information campaigns and implementing anti-discrimination measures. On the one hand, this concerns the local population, which, to a greater extent, is negatively disposed towards migrants. It is necessary to conduct a quality media campaign to dispel myths about refugees. On the other hand, this applies to the refugees themselves. Refugees need to be educated about the importance of testing and medical supervision.

References

1. Convention Relating to the Status of Refugees, 28 July 1951 // UN General Assembly. United Nations, Treaty Series, vol. 189. P. 137. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/statusofrefugees.aspx>
2. Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948 // UN General Assembly. 217 A (III). URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
3. UN DESA, 2020. URL: https://migrationdataportal.org/?i=stock_refug_abs_&t=2020
4. COVID-19 Brief: Impact on Refugees — USGLC (2020). // The U. S. Global Leadership Coalition (www.usglc.org)
5. Godin M. (2020), COVID-19 Outbreaks Are Now Emerging in Refugee Camps. Why Did it Take so Long For the Virus to Reach Them? // Time. URL: <https://time.com/5893135/covid-19-refugee-camps/>
6. Hazra A. (2020), COVID-19: Here's how we can help refugees, article is published in collaboration with Project Syndicate. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2020/08/refugees-covid-19-response-coronavirus-policies-health-pandemic/>
7. Scarpetta S., Dumont J., Liebig T. (2020), What is the impact of the COVID-19 pandemic on immigrants and their children? // OECD, URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/what-is-the-impact-of-the-covid-19-pandemic-on-immigrants-and-their-children-e7cbb7de/>

Бедрата Анастасія Віталіївна

*студентка факультету соціології та права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Бедратая Анастасия Витальевна

*студентка факультета социологии и права
Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»*

Bedrata Anastasiia

*Student of the Faculty of Sociology and Law
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Ніколюк Аліна В'ячеславівна

*студентка факультету соціології та права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Николюк Алина Вячеславовна

*студентка факультета социологии и права
Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»*

Nikolyuk Alina

*Student of the Faculty of Sociology and Law
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Науковий керівник:

Павленко Ірина Вікторівна

*кандидат юридичних наук, старший викладач
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-5-7165

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТЕРОРИЗМ

РАЗВИТИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ТЕРРОРИЗМ

DEVELOPMENT OF UKRAINIAN CRIMINAL LEGISLATION ON RESPONSIBILITY FOR TERRORISM

Анотація. У статті досліджується історичний розвиток та процес становлення кримінального законодавства України, вчинення кримінальних правопорушень у сфері тероризму. Здійснено порівняльний аналіз кримінальних кодексів 1927, 1960 та 2001 рр. у частині статей, які встановлюють відповідальність за терористичний акт. Розглянуто питання розмежування терористичних злочинів від інших подібних. Ці питання набувають все більшої актуальності у зв'язку із посиленням напруги як на національному рівні, так і на міжнародній арені, зокрема: у зв'язку зі зростанням радикально

налаштованих прихильників релігії, противників діючої влади у різних державах світу, особи традиційних поглядів, які відмовляються сприймати лібералізацію та розширення прав національних меншин. Проте незважаючи на стрімкий розвиток популярності цього питання у світовому масштабі, особливу увагу у цій статті варто зосередити на розвитку національного нормативно-правового регулювання питання визначення поняття тероризму, встановлення відповідальності за такі дії, поширенню проявів тероризму, а також вчиненню терористичних угруповань на нашій території, окреслення превентивних дій, які може здійснити держава Україна, для запобігання поширенню цих злочинів. Актуальність, даного питання на теренах України зумовлено різноманітними чинниками, і, зокрема: нестабільна економічна ситуація у державі, що пригнічує громадян, штовпаючи їх на злочинний шлях заради легкої наживи; також варто зауважити на нестабільну політичну ситуацію у державі, яка зумовлює появу опозиційно налаштованих громадян, не досягаючи бути почутими мирним шляхом на мітингах і акціях протесту змушені вдаватися до більш радикальних проявів своєї політичної позиції. У результат дослідження, проведеного у статті, було встановлено, як розвивалося національне кримінальне законодавство у частині терористичних злочинів, проаналізовано зміст, встановлено, які недоліки та переваги можна виявити у кримінальних кодексах 1927, 1960 та 2001 р.р., були запропоновані варіанти удосконалення законодавства, а також пропозиції щодо зміни ієрархії цінностей під час розробки нового Кримінального кодексу, проект якого вже розроблено ініціативно. Групою юристів та науковців у галузі права.

Ключові слова: кримінальний кодекс, терористичний акт, терористичні злочини.

Аннотация. В статье исследуется историческое развитие и процесс становления уголовного законодательства Украины, совершение уголовного правонарушения в сфере терроризма. Осуществлен сравнительный анализ криминальных кодексов 1927 1960 и 2001 гг. в части статей, которые устанавливают ответственность за террористический акт. Рассмотрены вопросы разграничения террористического преступления от других подобных. Эти вопросы приобретают все большую актуальность в связи с усилением напряжения как на национальном уровне, так и на международной арене, в частности: в связи с ростом радикально настроенных сторонников религии, противника действующей власти в разных государствах мира, особи традиционно взглядов, которые отказываются принимать либерализацию и расширение прав национальных меньшинств. Однако, несмотря на быстрое развитие популярности этого вопроса в мировом масштабе, особенно Рамус в этой статье Стоит сосредоточиться на развитии национального нормативно-правового регулирования вопроса определили Понятие терроризма, установление ответственности за Такие действия, распространение проявлений терроризма, а также совершение террористических группировок на Нашей территории, очерченности превентивных действий, которые может совершить государство Украина, для предотвращения Распространение этих преступление. Актуальность, данному вопросу на территории Украины обусловлено разнообразными Фактор, и в частности: нестабильная экономическая ситуация в государстве, что подавляет граждан, штовпая их на преступный путь ради легкой наживы; также Стоит заметить нестабильной политической ситуацию в государстве, которая обуславливает появились оппозиционные настроенных граждан, не достигающие быть услышать мирных Путем на митингах и акциях протеста вынуждены вдаваться к более радикальным проявлений своей политической позиции. В результате исследования, проведенного в статье, было установлено, как развивалась национальное уголовное законодательство в части террористического преступления, проанализированы Содержание, установлен, которые Недостатки и Преимущества можно выявить в уголовное кодексах 1927 1960 и 2001 г.г., были предложены варианты совершенствования законодательства, а также предложения щодо Изменения иерархии ценностей во время разработки нового уголовного кодекса, проект которого уже разработан инициативно. Групп юристов и ученых в области прав.

Ключевые слова: уголовный кодекс, террористический акт, террористические преступления.

Summary. The article examines the historical development and the process of formation of criminal legislation of Ukraine, the commission of criminal offenses in the field of terrorism. A comparative analysis of the criminal codes of 1927 1960 and 2001 was carried out in terms of articles that establish responsibility for a terrorist act. The question of differentiation of terrorist crimes from other similar ones is considered. These issues are becoming increasingly important in connection with the escalation of tensions both at the national level and in the international arena, in particular: due to the growth of radical adherents of religion, opponents of the current government in different countries, individuals of traditional views. refuse to accept the liberalization and empowerment of national minorities. However, despite the rapid development of the popularity of this issue on a global scale, special attention in this article should be focused on the development of national regulations on the issue of defining the concept of terrorism. Outline the preventive actions that the state of Ukraine can take to prevent the spread of these crimes. The urgency of this issue in Ukraine is due to various factors, and in particular: the unstable economic situation in the country, which depresses citizens, trampling them on a criminal path for easy profit; It is also worth noting the unstable political situation in the state, which leads to the emergence of opposition-minded citizens who are unable to be heard peacefully. At rallies and protests are forced to resort to more radical manifestations of their political position. As a result of the research conducted in the article, it was established how the national criminal legislation developed in terms of terrorist crimes, analyzed the content, established what disadvantages and advantages can be found in the criminal codes of 1927 1960 and 2001, proposed options for improving the legislation, as well as Proposals for Changing the Hierarchy of Values during the development of the new Criminal Code, the draft of which has already been developed on its own initiative. Groups of lawyers and scholars in the field of law.

Key words: criminal code, terrorist act, terrorist crimes.

Постановка проблеми. З моменту початку реформи кримінального законодавства особливу увагу серед науковців, законодавців та небайдужих громадян привернув Кримінальний кодекс України (далі — КК України), його зміст, структура, недоліки, а також перспективи розвитку. У КК України 2001 р. вперше законотворці здійснили переоцінку цінностей у суспільному житті, збільшили кількість статей і розділів, деталізуючи окремі розділи Кримінального кодексу 1960 р. та 1927 р., наголошуючи на важливості захисту і охорони тих чи інших суспільних відносин. Окрему увагу хотілось би зосередити на злочинах, які визнаються терористичними, проаналізувати етапи розвитку антитерористичного законодавства, а також розмежувати ці злочини від схожих на них.

Перерозподіл територій, бажання поширити владу на інші території, релігійна, расова та національна ворожнеча призвели до збільшення кількості конфліктів, які супроводжуються жорстокими нападами та гучними закликами (теракт у готелі «Семіраміс», організований бойовиками єврейського воєнізованого угруповання «Хагана», серія терактів у московському метро, у торговельному залі магазину № 15 та на вулиці 25 Жовтня 1977 року). Положення кримінального законодавства, що стосуються терористичних злочинів, містяться як у кодексі 2001 р., так і в кодексах 1927 р. та 1960 р., проте мали різне формулювання та зміст.

Результати аналізу наукових публікацій. Попри суспільну небезпечність цих злочинів, комплексно це питання серед науковців й досі залишається малодослідженим. Окремі аспекти терористичних злочинів вивчали А. М. Лисенко, Г. С. Берест, В. В. Літвін, М. В. Семикін та інші.

Метою статті є аналіз антитерористичного законодавства на різних етапах історичного існування України, визначення їх недоліків, а також розмежування цих злочинів від інших, схожих за змістом.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні питання тероризму розглядається не лише на державному рівні, а й на міжнародному. Представники міжнародної спільноти ведуть боротьбу з випадками тероризму, їх виконавцями, розробляючи антитерористичні акти, залучаючи до їх прийняття все більшу кількість держав світу. Розробка заходів боротьби з тероризмом розглядається у рамках діяльності НАТО, Антитерористичного центру держав СНД, Всесвітнього антикримінального та антитерористичного форуму (ВААФ) та інші. Міжнародна діяльність протидії тероризму визначає загальну спрямованість держав світу, але не визначає окремі ознаки цих злочинів та відповідальність за них. Ці питання розглядаються у кримінальному законодавстві на національному рівні кожної країни.

Звертаючись до українського законодавства на різних етапах його розвитку, можна виявити наступне. У КК УСРР 1927 року у розділі I «Контрреволюційні злочини» у ст. 54–8 передбачається відповідальність

за вчинення терористичних актів, спрямованих проти представників радянської влади чи діячів революційних робочо-селянських організацій, та участь у виконанні таких актів, хоча б й окремий виконавець такого акту й не належав до контрреволюційних організацій [1]. Також ст. 54-10 передбачає відповідальність за заклики до вчинення таких злочинів шляхом розповсюдження літератури відповідного змісту, агітацію тощо. Отже, ознаками терористичних злочинів у КК УСРР від 1927 року є те, що вони належать до контрреволюційних злочинів, тобто вчиняються вони з певною контрреволюційною метою; терористичними визнавалися злочини, які виражалися діями щодо конкретної особи — представника радянської влади чи робітничо-селянської організації, тобто терористичними злочинами можуть бути визнані: вбивство вище зазначених осіб, замах на вбивство, нанесення тяжких тілесних ушкоджень та інші протиправні діяння, що посягають на здоров'я представників влади або організацій. Аналіз статей кодексу 1927 р. дає зрозуміти, що законодавці намагалися передбачити усі злочини, які б несли найбільшу суспільну небезпеку, проте сформулювати поняття терористичних злочинів не вдалося.

Кримінальний Кодекс КК 1960 р. не містив у собі такого злочину як терористичний акт, проте за аналогією з попереднім кодексом у Главі I Особливої частини «Злочини проти держави» ст. 58 міститься положення про посягання на життя Президента України, Голови, заступника Голови Верховної Ради України, народного депутата України, Прем'єр-міністра України, члена Уряду України, Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, Генерального прокурора України, вчинене у зв'язку з їх державною діяльністю та ст. 59 посягання на життя представника іноземної держави, вчинене з метою спричинити міжнародні ускладнення [2].

На відміну від КК УСРР 1927 року КК УРСР, 1960 р. містить точну вказівку на діяння, яке буде визнаватися терористичним (посягання на життя), а також перелік осіб, посягання на життя яких вважається терористичним. Окремим нововведенням було передбачення відповідальності за посягання на життя представників іноземної держави. Розширення кола осіб, які б могли бути визнані постраждалими від даного злочину, свідчить про те, що як окремі держави, так і міжнародна спільнота звернули увагу на підвищення рівня тероризму у світі, а також на необхідність вжиття заходів боротьби із ними. Законодавці розмежовують посягання на життя державних службовців та представників інших держав, передбачаючи наслідки вчинення протиправного діяння щодо конкретних осіб. Вчинення злочинів щодо особи-представника власної держави передбачає негативні наслідки лише всередині держави, порушуючи порядок і лад у державі, натомість як посягання на життя представника іншої держави створює загро-

зу авторитету держави на світовому рівні, а також сприяє розвитку міжнародної злочинності.

Кримінальний кодекс 2001 року пропонує кардинально інший погляд на терористичні злочини. Ч. 1 ст. 258 КК України передбачає відповідальність за терористичний акт, але об'єктивна сторона представлена значно більшою кількістю діянь [3]. Новий Кримінальний кодекс розширив перелік злочинів, які визнавалися терористичними, були додані застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, а також погроза вчинення зазначених дій. Метою таких дій є порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення або вплив на прийняття рішень чи вчинення або не вчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а наслідками — небезпека для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків [3]. Пізніше у 2006 р. були додані статті 258-1–258-5, якими передбачені злочини, що сприяють вчиненню терористичного акту. Отже, законодавець наголосив на небезпеці не лише вчинення терористичних актів, а і будь-яких дій, які є допоміжними у вчиненні злочину, передбаченого ст. 258 КК України.

Таким чином, у порівняння з кодексами 1927 р. та 1960 р. кримінальний закон 2001 р. є більш ефективним та деталізованим, проте існують і певні недоліки. Не можна стверджувати, що диспозиція ст. 258 містить виключний перелік діянь, метою яких може бути порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Проте, як виходить із законодавства, інші дії, вчинені з цією метою, не будуть вважатися терористичними актами, оскільки не передбачені диспозицією відповідної статті. Об'єкт,

на який посягають терористичні злочини — громадська безпека, що відображено у назві розділу, у якому містяться ці діяння.

Окремим кроком у розвитку антитерористичного законодавства було прийняття Закону України «Про боротьбу з тероризмом» [4]. Цей закон деталізує положення кримінального кодексу, але у деяких положеннях виникають суперечності, що свідчить про відсутність послідовності та узгодженості у розробці кримінального законодавства у галузі тероризму. Сутність терористичних актів і тероризму в цілому по-різному визначається у вище зазначених нормативно-правових актах, хоча вони покликані забезпечувати захист держави і суспільства від одних і тих самих протиправних діянь.

На практиці під час кваліфікації злочинів може виникнути спірні питання застосування ст. 258 «Терористичний акт» або ст. 113 «Диверсія», оскільки об'єктивна сторона обох протиправних діянь має багато спільних ознак. Ст. 113 КК України містить злочин, об'єктивна сторона якого виражається у вчиненні вибухів, підпалів або інших дій, які мають на меті ослаблення держави, масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, спрямовані на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення тощо [3]. Як можна побачити з диспозиції ст. 113 КК України, основною ціллю диверсії є послаблення держави, її громадян, завдання шкоди суспільно важливим об'єктам господарства. Натомість ціллю тероризму є інакша — це залякування населення, привертання уваги та створення розголосу, завдяки чому підвищуються значущість та авторитет терористичних угруповань.

Висновки. Порівняльно-правовий аналіз законодавства у сфері боротьби з тероризмом, а саме кримінальні кодекси 1927 р., 1960 р., 2001 р., дає змогу визначити, що його розвиток є прогресивним. Положення чинного кримінального кодексу є набагато ефективнішими за попередні редакції, проте важливо зазначити, що перелік злочинів, які визнаються терористичними є достатньо обмеженим, а тому потребує доопрацювання. Відмежування терористичних актів від диверсії полягає у меті вчинення кожного зі злочинів, а тому це є основною ознакою, яка відокремлює ці діяння.

Література

1. Кримінальний кодекс України. Затверджено Центральним Виконавчим Комітетом Української РСР від 8 червня 1927 р.
2. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 8 грудня 2020 р.).
3. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України від 5 квітня 2001 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 8 грудня 2020 р.).
4. Про боротьбу з тероризмом: Закон України. Відомості Верховної Ради України № 638-IVр. 20 березня 2003 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 3 грудня 2020 р.).

УДК 347.1

Бірук Анна Сергіївна

студентка інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бірук Анна Сергеевна

студентка інституту права

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Biruk Anna

Student of the

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Науковий керівник:

Кохановська Олена Велеонінівна

доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ГЛАСНОСТІ
СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ
В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ**

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПОВ ГЛАСНОСТИ
СУДЕБНОГО РАССМОТРЕНИЯ ГРАЖДАНСКИХ ДЕЛ
В КАРАНТИННЫХ УСЛОВИЯХ**

**PRINCIPLE OF PUBLICITY OF JUDICIAL
PROCEEDINGS AND ITS IMPLEMENTATION
UNDER THE QUARANTINE**

Анотація. Гласність судового процесу — одна з основних конституційних засад здійснення судами правосуддя, а також необхідна складова належної процедури розгляду цивільних справ. Публічність судових рішень, вільний доступ до них, право учасників справи ознайомлюватися з матеріалами, бути повідомленими про час та місце судового засідання, право інших осіб (за винятком закритого судового розгляду) бути присутніми та здійснювати фіксацію у порядку, визначеному ЦПК — не просто складові досліджуваної засади, а необхідні гарантії захисту прав та законних інтересів усіх учасників справи.

Реакція на виклики пандемії у вигляді внесення змін до вітчизняних процесуальних законів внесла свої корективи у розуміння даного принципу, тому актуальним стало питання його нової реалізації та сфери дії, що і є основною метою даної статті.

Ключові слова: принцип гласності, пандемія, цивільний процес, правова регламентація, практика ЄСПЛ.

Аннотация. Гласность судебного процесса — одна из основных конституционных принципов осуществления судами правосудия, а также необходимая составляющая надлежащей процедуры рассмотрения гражданских дел. Публичность судебных решений, свободный доступ к ним, право участников дела ознакомиться с материалами, быть сообщенным о времени и месте судебного заседания, право других лиц (за исключением закрытого судебного разбирательства) присутствовать и осуществлять фиксацию в порядке, определенном Гражданским процессуальным кодексом — не просто составляющие исследуемой основы, а необходимые гарантии защиты прав и законных интересов всех участников дела.

Реакция на вызовы пандемии в виде внесения изменений в отечественных процессуальных законах внесла свои коррективы в понимание данного принципа, поэтому актуальным стал вопрос его новой реализации и сферы действия, что и является основной целью данной статьи.

Ключевые слова: принцип гласности, пандемия, гражданский процесс, правовая регламентация, практика ЕСПЧ.

Summary. *Publicity of the trial is one of the basic constitutional principles of justice and part of the proper procedure for civil cases. Publicity of court decisions, free access to them, the right of participants in the case to review the materials, to be notified of the time and place of the hearing, the right of others (except in closed court) to be present and record in the manner prescribed by the CPC – not just components of the study principles, and the necessary guarantees to protect the rights and legitimate interests of all parties to the case.*

The response to the challenges of the pandemic in the form of amendments to domestic procedural laws has made its adjustments in the understanding of this principle, so the question of its new implementation and scope has become relevant, which is the main purpose of this article.

Key words: *principle of publicity, pandemic, civil process, legal regulations, European Court of Human Rights practices.*

Постановка проблеми. Забезпечення гласності судового розгляду — питання, що особливо актуально постало у наш час, де в умовах світової пандемії неодноразово корегувалися процедурні аспекти та вносилися зміни до процесуальних кодексів. Відкритість доступу до правосуддя, що є своєрідним чинником обмеження свавілля суддів та процесуальною гарантією учасників справи, слід визначати як необхідну складову механізму судочинства та належної реалізації судами їх функцій щодо здійснення правосуддя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Гласність судового процесу як один із основоположних принципів цивільного судочинства неодноразово досліджувалась у працях вітчизняних цивілістів, як Басай В. П., Безклубий І. А., Дзера О. В., Вінник О. М., Задихайло Д. В., Кохановська О. В., Майданик Р. А., Мілецький В. П., Пашков В. М., Подцерковний О. П., Цюра В. В. Так як нові виклики сьогодення породжують нові актуальні проблеми для реалізації нормативних положень чинного законодавства, то висвітлення даного питання через брак наукових досліджень стосовно обраної теми, буде базуватися безпосередньо на законодавчих актах.

Виклад основного матеріалу. Відкритість судового розгляду як необхідний елемент здійснення правосуддя закріплено у ст. 129 Конституції України [8], ст. 11 ЗУ «Про судоустрій та статус суддів» та ст. 7 ЦПК. Штефан М. Й. зазначає, що гласність цивільного процесу забезпечує правову пропаганду чинних законів, обізнаність населення з діяльністю суду, а отже, сприяє зміцненню його авторитету. Присутні у залі особи переконуються в гуманності і справедливості законів, що у свою чергу позитивно впливає на учасників судового процесу, процесуальні дії яких контролюються громадянами, присутніми у залі судового засідання [1, ст. 32].

Термін «гласний» (прилюдний, привселюдний) тлумачиться як «доступний для суспільного ознайомлення і обговорення», а його зміст включає наступні елементи:

- свобода і публічність слова усного і свобода слова друкованого; відкрите співставлення ідей та думок;
- відкритість і доступність діяльності всіх органів влади і управління, посадових осіб; можливість

безперешкодного звернення до них громадян з пропозиціями і заявами;

- надання громадянам та їх об'єднанням інформації, необхідної для участі в обговоренні і вирішенні питань державного і громадського життя, а також тієї, що торкається їх прав, обов'язків і законних інтересів;
- вільне виявлення, вивчення і оголошення громадської думки;
- право громадян знати, чи враховується громадська думка при прийнятті рішень чи ні, а якщо ні, то з яких причин;
- обнародування прийнятих рішень і доведення їх до відома зацікавлених осіб та організацій [2, ст. 54].

Як зазначає Штефан М. Й., зміст принципу гласності цивільного судочинства полягає в тому, що розгляд справ у всіх судах відкритий, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам охорони державної таємниці. Зокрема, ч. 2 ст. 7 ЦПК визначено, що будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Від такої особи забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу. Особи, які бажають бути присутніми у судовому засіданні, допускаються до зали судових засідань до початку судового засідання або під час перерви. Щодо закритого судового розгляду, то він проводиться лише у випадках, які чітко встановлені Законом, а саме ч. 7 ст. 7 ЦПК: якщо відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, або за клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом, наприклад, дослідження змісту особистих паперів, листів, записів телефонних розмов тощо [3].

Гласність включає відкритість усіх матеріалів справи для її учасників, їх право знайомитися з матеріалами, обов'язкове їх інформування про час і місце судового засідання, про результати розгляду відповідної справи. Будь-яка особа, яка не є учасником справи, має право на доступ до судових рішень у порядку, встановленому законом, згідно ч. 1 ст. 8 ЦПК [1, ст. 33–34]. Стосовно фіксації судового засідання, то фотозйомка, відео- та аудіозапис з використанням

портативних відео- та аудіотехнічних засобів проводяться без отримання окремого дозволу суду, не створюючи перешкод у веденні засідання і здійсненні учасниками судового процесу їхніх процесуальних прав. Дозвіл суду на проведення трансляції є обов'язковим, а якщо судові засідання проводяться в форматі відеоконференції, то у мережі Інтернет здійснюється його обов'язкова трансляція. Закрите засідання встановлює свої вимоги стосовно відкритості та фіксації, що пов'язано з особливістю розглядуваної справи, зокрема згідно ч. 11 ст. 7 ЦПК використання систем відеоконференц-зв'язку та транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет у закритому судовому засіданні не допускається [3].

Пандемія, яка сколихнула весь світ новими викликами, не могла пройти повз і процедури розгляду справ у судах. 16 березня 2020 року Рада суддів України своїм листом, а 17 березня 2020 року — рішенням № 19 у відповідь на постанову Кабміну від 11 березня 2020 року № 211 «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» поширила рекомендації щодо встановлення особливого режиму роботи судів. Зокрема, серед них: обмежити допуск в судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань; обмежити допуск у судові засідання та приміщення суду осіб з ознаками респіраторних захворювань: блідість обличчя, почервоніння очей, кашель; припинити проведення особистого прийому громадян керівництвом суду; ознайомлення учасників судового процесу з матеріалами судової справи, за наявності такої технічної можливості, здійснювати в дистанційному режимі, шляхом надсилання сканкопій матеріалів судової справи на електронну адресу, зазначену у відповідній заяві, заяви про ознайомлення приймати через дистанційні засоби зв'язку; по можливості здійснювати судовий розгляд справ без участі сторін, в порядку письмового провадження. Аналогічні рекомендації щодо забезпечення стабільної роботи в умовах карантину були надані Вищою радою правосуддя 27 березня 2020 року.

Рекомендації, як відомо є диспозитивними нормами та не несуть загальнообов'язкового характеру. Хоча, аналізуючи безпосередню діяльність судів у цей період, слід відмітити дотримання ними наведених вимог та часткове обмеження доступу осіб до зали судових засідань, що у свою чергу містить ознаки порушення принципу гласності.

Надалі врегулюванням даного питання зайнялася Верховна Рада України, прийнявши 30 березня 2020 року ЗУ № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)». З моменту набрання чинності даним законом, увійшли в дію імперативні норми ЦПК, зокрема наступні: суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є

учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи»; під час дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), учасники справи можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Підтвердження особи учасника справи здійснюється із застосуванням електронного підпису, а якщо особа не має такого підпису, то у порядку, визначеному Законом України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» або Державною судовою адміністрацією України» [4].

Відповідно дане положення носить імперативний характер і за своїм змістом частково звужує попереднє законодавче закріплення принципу гласності. Питання виникає у тому, яким чином суди мають перевіряти, чи участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи. Охоронці на вході з електронними термометрами, які не завжди показують правильну і точну температуру тіла, чи судді, у яких явно відсутні медичні навички, зобов'язані виявляти таку можливу загрозу? На нашу думку, це нова можливість для маніпуляцій стосовно допуску осіб до судового розгляду та реалізації конституційного принципу гласності.

Для аналізу законності даного положення слід звернутися до практики ЄСПЛ щодо реалізації досліджуваної засади судочинства. У справі «Белашев проти Росії» (Belashev v. Russia) Суд вказав, що забезпечення відкритості судового розгляду становить основоположний принцип, закріплений у пункті 1 статті 6. Такий публічний характер судового розгляду гарантує сторонам у справі, що правосуддя не здійснюватиметься таємно, без публічного контролю; це також один із засобів підтримання довіри до судів. Здійснення правосуддя і, зокрема, судовий процес набувають легітимності завдяки гласності. Забезпечуючи прозорість здійснення правосуддя, гласність, таким чином, сприяє реалізації мети пункту 1 статті 6, а саме — справедливому судовому розгляду, забезпечення якого є одним з основоположних принципів демократичного суспільства у значенні Конвенції [5, ст. 79].

У справі «Б. і П. проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ зазначає, що існують винятки з вимоги забезпечення відкритості судового розгляду. Це випливає з тексту самого пункту 1 статті 6, який передбачає, що «преса і громадськість можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах... національної безпеки в демократичному суспільстві... або — тією

мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя». Отже, за статтею 6 іноді може виявитися необхідним обмежити відкритість і публічність процесу для того, щоб, наприклад, забезпечити безпеку свідків чи нерозголошення відомостей про них або сприяти вільному обміну інформацією та думками при здійсненні судочинства [6, ст. 34]. У справі «Шагін проти України» ЄСПЛ конкретизував зазначене тим, що міркування безпеки можуть, хоча й рідко, виправдовувати недопущення громадськості на судові засідання. Однак такі міркування безпеки повинні бути достатньо переконливими і повністю поясненими.

Висновки. Отже, принцип гласності судового розгляду є одним з найважливіших конституційних засад здійснення судочинства національними судами, а також необхідним елементом процедури належного розгляду цивільних справ. Пандемія, яка поставила нові виклики у життя людей, внесла свої корективи і у реалізацію судами даного принципу, зокрема шляхом встановлення додаткових обмежень.

Враховуючи вищезазначене, слід констатувати, що часткове обмеження вітчизняним законодавцем принципу гласності, не можна визначати як порушення конституційних засад та міжнародних вимог до здійснення судочинства. По-перше, ЄСПЛ чітко і неодноразово вказує, що дія даної засади не є абсолютною і може у виняткових випадках піддаватися звуженому застосуванню. По-друге, про часткову обмеженість свідчить і власне можливість проведення закритого судового розгляду, передбаченого національним законодавством. По-третє, міркування безпеки як виправдання для введення нових положень у ЦПК є, на нашу думку, обґрунтованим, адже це своєрідна відповідь уряду на нові виклики пандемії та боротьби з нею. З іншого боку питання про забезпечення і належний контроль щодо дії такої норми не має належної регламентації, адже судам не роз'яснено, яким чином вони мають визначати, чи участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи, і чи саме на них покладається обов'язок з перевірки цього аспекту.

Література

1. Цивільний процес: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / М. Й. Штефан. 2-е вид., переробл. та доповн. К.: Вид. дім «Ін Юре», 2001. 694 с.
2. Новий тлумачний словник Української мови. У 3 томах. Т. 2. К.: Аконіт, 1998.
3. Цивільний процесуальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) № 1618-IV від 18.03.2004 року // Відомості Верховної Ради. України. 2004.
4. Закон України № 540-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)».
5. BELASHEV v. RUSSIA View. Notes. Date, 04/12/2008. AppNr, 28617/03. Body, Court (First Section).
6. B v The United Kingdom; P v The United Kingdom: ECHR 2001.
7. Справа «Шагін проти України» (CA5E of SHAGIN V. UKRAINE) Заява № 20437/05.
8. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від. 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України.

УДК 341.4

Кізиун Лілія Олександрівна

студентка

Львівського національного університету імені Івана Франка

Кизіун Лилия Александровна

студентка

Львовского национального университета имени Ивана Франко

Kiziun Liliia

Student of the

Ivan Franko National University of Lviv

DOI: 10.25313/2520-2057-2021-5-7130

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ, ЕКСПЛУАТАЦІЯ ТА НАСИЛЬСТВО У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

ТОРГОВЛЯ ЛЮДЬМИ, ЭКСПЛУАТАЦИЯ И НАСИЛИЕ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

HUMAN TRAFFICKING, EXPLOITATION AND VIOLENCE IN INTERNATIONAL LAW

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню проблемних питань, пов'язаних із протидією торгівлі людьми, експлуатації та насильства, як одному із найнебезпечніших і високоприбуткових форм міжнародної організованої злочинності. Значна увага звертається на вплив та аналіз пандемії COVID-19 та міжнародні законодавчі акти щодо протидії торгівлі людьми. Висловлюються пропозиції та рекомендації, на базі зроблених висновків, щодо необхідних заходів протидії торгівлі людьми під час пандемії COVID-19.

Ключові слова: торгівля людьми, експлуатація людини, проблема торгівлі людьми, протидія торгівлі людьми, пандемічна рецесія, міжнародно-правовий досвід.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию проблемных вопросов, связанных с противодействием торговле людьми, эксплуатации и насилия, как одному из самых опасных и высокодоходных форм международной организованной преступности. Значительное внимание обращается на влияние и анализ пандемии COVID-19 и международные законодательные акты по противодействию торговле людьми. Высказываются предложения и рекомендации, на базе сделанных выводов, относительно необходимых мер противодействия торговле людьми во время пандемии COVID-19.

Ключевые слова: торговля людьми, эксплуатация человека, проблема торговли людьми, противодействие торговле людьми, пандемическая рецессия, международно-правовой опыт.

Summary. This article is devoted to the study of problematic issues related to combating trafficking in human beings, exploitation and violence, as one of the most dangerous and highly profitable forms of international organized crime. Considerable attention is paid to the impact and analysis of the COVID-19 pandemic and international anti-trafficking legislation. Suggestions and recommendations are made, based on the conclusions made, on the necessary measures to combat trafficking in human beings during the COVID-19 pandemic.

Key words: human trafficking, human exploitation, problem of human trafficking, counteraction to human trafficking, pandemic recession, international legal experience.

Постановка проблеми. В історичному аспекті торгівля людьми існує з давніх давен, пов'язується вона з виникненням товарно-грошових відносин, а саме епоха рабовласництва, яка була офіційною

політикою багатьох держав. Майже двісті років тому англійський парламентарій Вільям Вілберфорс разом з групою відважних соратників змінив ставлення суспільства до рабства, і подолавши сильний опір,

домігся прийняття законодавства, що поклато край трансатлантичної торгівлі.

Незважаючи на досягнення аболіціоністів XIX століття та повертаючись до головної проблеми сьогодення, рабство існує дотепер, але в іншій формі та в іншому контексті. Перед людством виникло велике завдання, зупинити та врегулювати масштабне порушення прав людини. Мільйони людей у світі, найчастіше жінки та діти, потрапляють в тенета сучасних форм рабства, іменованих торгівлею людьми: зараз потрібні аболіціоністи XXI століття, щоб ввести закони і вжити заходів, для того щоб дати свободу жертвам торгівлі людьми і викоринити злочин, що став міжнародною ганьбою.

Проблема вимагає більшого висвітлення та обговорення, впровадження нових ефективних механізмів вирішення та чітких дій на протидію цьому. Відомо, що торгівці людьми полюють на найбільш вразливі верстви населення: нестабільність, відсутність доступу до життєво необхідних послуг, причиною яких є пандемія, тільки збільшила цю кількість населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Торгівля людьми, як форма міжнародної організованої злочинності, була предметом дослідження таких іноземних науковців, зокрема: Р. Вайцера, К. Бейн, В. Сюн, Х. Манзур, Є. Чен, К. Робішо, М. Гордона, Д. Ковердейла, А. Шаха, М. Девіса, П. Нгуена, А. Ніколса, Е. Кокс, Н. Джоук, І. Капіна, Д. Грінбаума, Д. Каплана та ін.

Метою статті є дослідження впливу та аналізу пандемії COVID-19 на торгівлю людьми та класифікація міжнародних законодавчих актів щодо протидії торгівлі людьми, експлуатації та насильства.

Виклад основних положень. Торгівля людьми присутня у кожній державі світу без винятку. Щорічна доповідь Державного Департаменту США про торгівлю людьми від 16 липня 2020 року, зазначає, що торгівля людьми є глобальною загрозою і вимагає глобальної реакції. Торговці людьми відбирають право на свободу майже у 25 мільйонів людей, змушуючи їх працювати заради власного збагачення. У 2020 році ця криза досягла жахливих масштабів, надзвичайна ситуація, спричинена пандемією COVID-19 посилила необхідність усіх держав працювати разом на протидію цьому, як ніколи раніше. Вразливі верстви населення, стали ще вразливішими. Торгівці людьми не зупиняються, вигадують ще більш інноваційні способи до експлуатації. Проте, в 2018 році згідно зі звітом за 2019 рік, всього 11096 торговців людьми в усьому світі були притягнуті до відповідальності — приблизно одне судове переслідування на кожні 2275 жертв. Показники судового переслідування також продовжують знижуватися: в період з 2015 по 2018 роки у Європі вони знизилися на 52%. Навіть для тих злочинців, які піддаються судовому переслідуванню і осуду, вироки часто виносяться лише на кілька

місяців. Тим часом травми, які вони завдають своїм жертвам, можуть тривати все життя. Такі ганебні низькі показники судового переслідування створюють умови, при яких торговці людьми фактично отримують повну свободу дій, щоб завдавати більшої шкоди жертвам і здійснювати більше злочинів, що підриває основи верховенства закону і людської безпеки [1, с. 4, 6].

У 2020 році пандемія COVID-19 призвела до значного глобального економічного спаду. Поточні прогнози вказують на те, що пандемічна рецесія COVID-19 становитиме 6.2% падіння світового валового внутрішнього продукту на душу населення, і це є найсуворішою рецесією з кінця Другої світової війни. З цього аналізу, приходимо до висновку, що пандемічна рецесія збільшує нерівність, як на глобальному рівні, так і в межах країни. Ось такі економічні фактори впливають, як на індивідуальну динаміку пов'язану з соціально-економічною депривацією та макроекономічні тенденції на національному рівні. Недавні дослідження виявили економічні детермінанти, як один із найбільш актуальних ризиків, що впливають на сприйнятливість жертв до торгівлі людьми. Проаналізувавши більшість випадків торгівлі людьми у судових справах, можемо побачити, що більшість жертв перебували саме в стані фінансової скрути, характеризується це нездатністю задовольнити основні життєві потреби, такі як харчування, притулок та охорона здоров'я. І саме у таких випадках, відчуваючи постійно життєво-необхідні речі, жертви вербувалися. Використовуючи оманливі стратегії, торговці людьми пропонують вакансії, які включають елементи більшого фінансового зросту та кращого соціального статусу. У багатьох випадках жертв також обманюють щодо умов праці, в основному, щодо зарплати, робочого часу та типу житла. Ще одна примусова практика, про яку широко повідомляється в судових справах, є боргова кабала. Жертвам часто заздалегідь повідомляють, що вони повинні відшкодувати дорожні та житлові витрати, які зазнав торговець людьми. Часто борг збільшується з часом або стягують штрафи, якщо не виконуються щоденні робочі цілі. Ці борги, як засіб психологічного контролю над потерпілими, зменшують їх готовність ризикувати та намагатися врятуватися. З часом борги стають неможливими для погашення. Неокласична економічна теорія припускає, що погіршення економічного стану країни, призводить до збільшення робітників-мігрантів, а торгівля людьми перекидає трудову міграцію, тому погіршення економічних перспектив країни може призвести до збільшення жертв торгівлі людьми. На макrorівні останні дослідження свідчать, що скорочення внутрішнього валового продукту, збільшення частки населення яке за межею бідності та збільшення рівня безробіття, збільшує кагору людей що потребують фінансової стабільності. Як спостерігалось при аналізі судових справ, торговці

людьми користуються ситуаціями в країнах з низьким рівнем економіки. Динаміка відображається на ідентифікації жертв, що походять з країн, які страждають на більш високі показники бідності та безробіття. Така динаміка особливо актуальна сьогодні, через пандемію COVID-19. Наприклад, держави, економіки яких залежить від туризму, подорожей, сфери гостинності та розваг — зазнають особливо серйозних проблем та змін.

Організація економічного співробітництва і розвитку прогнозує, що рівень безробіття у Центральній та Південно-Східній Європі зросте до 5–6% у 2021 році. Враховуючи усі ці економічні прогнози, припускаємо, що всі умови залишаються незмінними і кількість жертв торгівлі людьми значно зросте протягом наступних двох років після тенденції до зменшення, про яку повідомлялося останні 5 років. Подібні міркування можна зробити на підставі негативних економічних прогнозів для інших країн походження торгівлі людьми. Фінансова криза призвела до негативних наслідків протягом перших шести місяців пандемічної рецесії, у США де національний рівень безробіття різко зріс із 3.5% у лютому 2020 року до 14.7% у квітні 2020 року. Безробіття особливо зосереджене серед наймолодших та найстарших представників населення. Тому із зазначеного вище, переконуємося, що у кого низький дохід, набагато більше шансів втратити роботу, ніж у тих у кого заробітна плата середня або висока [2, с. 69].

За оцінками Міжнародної організації праці, пандемія 2020 року торкнулася приголомшливих 2,7 мільярда працівників або 81% робочої сили у світі. Ще у квітні 2020 року, за даними Організації ООН з питань освіти, науки та культури, закриття шкіл у 194 країнах торкнулося 90% учнів у світі на рівні дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти. З огляду на величезні фінансові труднощі для сімей, масовий рух людей та закриття шкіл, торгівля людьми сильно процвітає в нинішніх умовах. Це не вперше, коли серйозне інфекційне захворювання збільшило ймовірність торгівлі людьми. Попередні спалахи, спричинили зростання торгівлі людьми, оскільки батьки гинуть, це загрожує для їхніх дітей, а соціальні та економічні умови, що призводять до торгівлі людьми, посилюються. Наприклад, Ебола збільшила кількість дітей-сиріт, вразливих до торгівлі людьми. Ці спалахи хвороб змусили держави спрямувати ресурси, необхідні для боротьби з протидії торгівлі людьми. Як раніше зазначав Джефф Бонд у дописі «Жінки в усьому світі», існує багато серйозних порушень трудових норм щодо працівників з Філіппін, а на Близькому Сході службовців з Ефіопії кидають і позбавляють паспортів, а зарплату не виплачують роками. Деякі з них також піддаються сексуальному насильству та експлуатації. Пандемія також створює новий клас жертв. Як у Сполучених Штатах, так і у Великобританії, молоді жінки, які не можуть дозво-

лити собі сплатити орендну плату або є фінансово вразливими, підлягають вимаганню з боку своїх орендодавців. Діти та молодь ізольовані від закладів освіти, стають дедалі вразливішими для онлайн-хижаків. У нещодавній доповіді Європол зазначає, що торговці людьми обмінюються стратегіями щодо подальшої експлуатації дітей. Вони розуміють, що багато дітей ізольовані та проводять багато годин на день в інтернеті, батьки також можуть бути безробітними або відволікатись з огляду на проблеми пандемії. З моменту початку пандемії спостерігається значне збільшення кількості графічних зображень сексуального характеру, включаючи порнографічні зображення дітей. У прагненні зупинити глобальне поширення COVID-19 і врятувати людські життя у багатьох країнах приймаються суворі заходи контролю в масштабах, раніше небачених в мирний час. При вирішенні проблеми пандемії не повинно залишатися поза увагою реальні і конкретні ризики, як і ця безпрецедентна ситуація. Такий необхідний акцент на пом'якшення економічних наслідків пандемії COVID-19 не повинен ні в якій мірі виключати вразливих і знедолених людей. Відновлення після цієї пандемії дає унікальну можливість поглянути на глибоко вкорінену нерівність в моделі економічного розвитку, яке підживлює маргіналізацію, гендерне насильство, експлуатацію та торгівлю людьми. Торговля людьми — це результат нездатності суспільства і економік захистити найбільш вразливих і забезпечити дотримання прав відповідно до національних законів. Заходи реагування на COVID-19 повинні постійно контролюватися. У тих випадках, коли такі заходи ненавмисно негативно впливають на вразливі групи, такі як жертви торгівлі людьми, необхідно внести корективи для мінімізації збитку і забезпечення адекватного задоволення потреб таких груп. Приділяючи пріоритетну увагу громадській охороні здоров'я, все ж необхідно, щоб запанувала культура верховенства права. Заходи по боротьбі з торгівлею людьми повинні як і раніше ґрунтуватися на правах людини, а доступ до медичного обслуговування та соціальної підтримки без будь-якої дискримінації повинен бути гарантований. Доступ до правосуддя повинен бути гарантований. Там, де це можливо, слід використовувати технологію для полегшення доступу до судових процесів і забезпечення можливості збору і надання доказів, подання документів і подачі або розгляду клопотань. Співробітники правоохоронних органів повинні зберігати пильність у боротьбі з новими і мінливими формами злочинності та адаптувати свої відповідні заходи для запобігання безкарних дій торговців людьми під час пандемії. Незважаючи на очікуване уповільнення економічного зростання через COVID-19 і виникає в результаті цього тиск на національні бюджети, країни повинні продовжувати підтримувати роботу по боротьбі з торгівлею людьми та адаптувати свої програми допомоги до

нових і надзвичайних обставин, створеними пандемією і її наслідками. Постачальники послуг повинні залишатися гнучкими і адаптуватися до мінливих умов для задоволення потреб своїх спільнот. Існує необхідність в систематичному зборі та аналізі даних про вплив COVID-19 на торгівлю людьми. Немає жодної країни, яка має імунітет до цієї пандемії, і оскільки COVID-19 не впливає на всі регіони одночасно, досвід однієї держави може бути життєво важливим для інших [3, с. 1–4].

Права людини, її свобода, рівність та особиста недоторканність це найвища соціальна цінність. У Статуті ООН термін «права людини» згадується сім разів, що робить захист прав людини основною метою та керівним принципом роботи Організації Об'єднаних Націй. Вперше ці права чітко були сформовані у Загальній декларації прав людини та ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, складається із 30 статей, містить стандарти в галузі прав людини, які визнані всіма Державами-учасницями. У Статті 1 Декларації проголошується, що всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом та совістю і повинні діяти у відношення один до одного у дусі братерства. З тих пір Організація старанно виконує місію по захисту прав людини, спираючись на правові документи. Декларація не є загальнообов'язковою, але визначає міжнародні стандарти у галузі прав людини [4, с. 3–5].

Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) також відіграє важливу роль у захисті прав людини, підтримує правозахисні компоненти миротворчих місій у багатьох державах світу, має багато регіональних центрів та відділень. Регулярно висловлюється про стан справ прав людини у світі і має повноваження розслідувати ситуацію, що склалася і публікує звіти [5].

Альянс по боротьбі з торгівлею людей є широким міжнародним форумом, що включає міжнародні, неурядові та міжурядові організації, які об'єднують зусилля для попередження торгівлі людьми та боротьби з нею. Це допомагає розробляти ефективні спільні стратегії, поєднує індивідуальні зусилля та надає державам-учасницям ОБСЄ та партнерам для співпраці інноваційні та скоординовані підходи для посилення запобігання торгівлі людьми та боротьби з нею. Щороку Спеціальний представник проводить конференцію Альянсу на високому рівні та дві зустрічі Експертної координаційної групи Альянсу. З огляду на обмеження, пов'язаних із спалахом COVID-19, конференція Альянсу 20 липня 2020 року, вперше проходила у режимі онлайн. Вона була спрямована на те, щоб надати нового імпульсу збільшення числа і підвищення якості кримінального переслідування. Конференція визначила завдання і можливості для підвищення ефективності розслідування і судового переслідування і обговорювався зв'язок між судовим пере-

слідуванням злочинців і захист жертв до, під час і після кримінального судочинства. Кульмінацією були рекомендації з усього регіону ОБСЄ про те, як зробити судове переслідування більш ефективним у боротьбі з торгівлею людьми. Особливу увагу було приділено методам, які забезпечують кращу результативність такої роботи, включаючи використання фінансових розслідувань, партнерських відносин, методів попереджувального розслідування і стратегій судового переслідування, які не ґрунтуються на свідченнях потерпілих [6].

Міжнародне співробітництво у галузі протидії людям активно зростає, зумовлене воно зростанням масштабів міжнародної злочинності у цій галузі. До основних видів міжнародного співробітництва у боротьбі з торгівлею людьми виділяють укладення ряду конвенцій, пактів та протоколів з врегулювання цього питання. Серед них такі, як:

Конвенція ООН про боротьбу з торгівлею людьми та з експлуатацією проституції третіми особами від 2 грудня 1949 року, стосується работоргівлі і так званого «білого трафіку» та питань торгівлі жінками і дітьми та визначає обов'язок карати торговців людьми, навіть якщо потерпіла особа дала згоду на продаж:

Стаття 1: Учасники цієї Конвенції зобов'язуються покарати будь-яку особу, яка для задоволення статевого потягу іншої особи:

1. Зводить, схиляє чи розбещує з метою проституції іншу особу, навіть за наявності згоди цієї особи;
2. Експлуатує проституцію іншої особи, навіть за наявності згоди цієї особи.

Стаття 2: Учасники цієї Конвенції зобов'язуються в подальшому покарати будь-яку особу, яка:

1. Утримує місце розпусти чи керує ним, свідомо фінансує або бере участь у фінансуванні місця розпусти;
2. Здає або орендує будинок або інше місце, чи їх частину, знаючи, що їх буде використано з метою проституції інших осіб.

Дана Конвенція має обмежене застосування, оскільки вона не містить визначення торгівлі людьми, а в основному зосереджується на проституції, а також тому, що вона є неефективною у питаннях захисту прав жертв торгівлі людьми. У резолюції 1966 року Європейський Парламент запропонував країнам-членам ЄС зробити внесок в ухвалення нової Конвенції ООН, в якій би примус та обман стали визначальними рисами торгівлі людьми [7].

Конвенція ООН про права дитини прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року і набрала чинності у вересні 1990 року та **Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі людьми, дитячої проституції та дитячої порнографії** від 2000 року визначають:

Стаття 32:

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від

виконання будь-якої роботи, що може становити небезпеку для її здоров'я або бути перешкодою в здобутті нею освіти, або завдавати шкоди її здоров'ю, а також фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

2. Для забезпечення виконання цієї статті Держави-учасниці вживають відповідні законодавчі, адміністративні, соціальні та освітні заходи. Зокрема, для досягнення зазначеної мети, у відповідності до положень міжнародних документів, держави-учасниці:

- а) встановлюють мінімальний вік для прийому на роботу;
- б) визначають необхідні вимоги до тривалості робочого дня та умов праці;
- с) передбачають відповідні види покарання або інші санкції для забезпечення ефективного здійснення цієї статті.

Стаття 34:

Держави-учасниці зобов'язуються захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуального насильства. З цією метою держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому й багатосторонньому рівнях усі необхідні заходи для запобігання:

- а) схиланню або примусу дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- б) використанню з метою експлуатації дітей у проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- с) використанню з метою експлуатації дітей у порнографії та порнографічних матеріалах [8; 9].

Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року, у ній зазначається, що торгівля людьми прямо загрожує цінностям, на які опирається Ради Європи. Географічна побудова Ради Європи дозволяє їй об'єднувати за столом переговорів країни походження, транзиту та призначення жертв торгівлі людьми. Саме тому це є практичний документ, покликаний захищати основні права потерпілих від торгівлі людьми та ефективно переслідувати злочинців і тих, хто користується послугами жертв торгівлі людьми.

Основними нововведеннями Конвенції Ради Європи є:

- визнання торгівлі людьми порушенням прав людини;
- звернення особливої уваги на питання надання допомоги жертвам торгівлі людьми та захисту їх прав [10].

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації була прийнята у жовтні 2007 р на острові Лансароте, що в Іспанії. З цієї причини вона також відома, як «Лансаротська конвенція». На сьогоднішній день Лансаротська конвенція є найамбітнішим та всеохоплюючим міжнародним правовим документом щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та

сексуального розбещення. Її автори за основу взяли відповідні стандарти Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, розширюючи їх, аби охопити всі можливі види сексуальних злочинів щодо дітей (в тому числі сексуальне розбещення дитини, дитяча проституція, порнографія, домагання та схилання дітей до вчинення сексуальних злочинів шляхом впливу контенту та діяльності сексуального характеру). Конвенція охоплює сексуальне розбещення дитини в сім'ї або «колі довіри», а також дії, вчинені з комерційною метою та з метою отримання прибутку. Вона встановлює, що держави в Європі та поза її межами, мають прийняти конкретне законодавство, спрямоване на криміналізацію такої поведінки, і вжити заходів з акцентом на захищенні передусім найкращих інтересів дітей, щоб запобігти сексуальному насильству, а також захистити дітей-жертв і притягти винних до відповідальності. Це також сприяє розвитку міжнародного співробітництва для досягнення спільних цілей [11].

Саме поняття «торгівля людьми» охоплює широке коло соціальних явищ. Відповідно до Статті 4 Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року «торгівля людьми» означає найм, перевезення, переміщення, приховування або прийняття осіб, використовуючи погрози або силу чи інші форми примусу, насильницького викрадення, обману, шахрайства, зловживання владою або безпорадним станом або отримання плати чи вигоди для досягнення згоди особи, що має владу над іншою, з метою експлуатації. Експлуатація включає в себе як мінімум примусження інших до проституції або інші форми статевої експлуатації, примусову працю чи послуги, рабство та діяльність подібну до рабства, поневолення або видалення внутрішніх органів [10].

Торгівля людьми відповідно до ст. 3 **Протоколу ООН про попередження та припинення торгівлі людьми** від 15 листопада означає: вербування, перевезення, передачу, приховування чи отримання людей шляхом погроз чи застосування сили або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою чи уразливістю стану, або шляхом підкупу, у вигляді плати чи вигоди для отримання згоди особи, яка контролює іншу особу з метою експлуатації.

Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб чи інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство чи звичаї, подібні до рабства, підневільний стан чи видалення органів (підпункт а).

- Згода жертви торгівлі людьми не заплановану експлуатацію, про яку йдеться в п. (а) цієї статті, не береться до уваги, якщо було використано один із засобів впливу перерахований у п. (а) цієї статті (підпункт б);
- Вербування, перевезення, передача, приховування або утримання дитини з метою експлуатації

вважається «торгівлею людьми» навіть у тому випадку, якщо вони не поєднані із застосуванням будь-якого засобу впливу, перерахованого в п. (а) цієї статті;

«дитина» означає будь-яку особу, молодшу вісімнадцяти років [підпункти (b) та (c)] [12].

Протокол є документом, який становить основу для переслідування всіх форм торгівлі людьми.

Висновок. Як бачимо, проблема торгівлі людьми є найнебезпечнішою проблемою сьогодення. І загальне погіршення економічних умов, спричинене пандемією COVID-19, призводить до зростання кількості населення, яким загрожує експлуатація та насилля. Світовий банк передбачає різке скорочення внутрішнього валового продукту на душу населення з одночасним збільшенням безробіття в більшості країн світу. Більше того це масштабно вплине на країни з низьким рівнем доходу. З аналізу останніх даних, експлуатація з боку торговців

людьми невинно зростає і економічні детермінанти представляють лише одну із рушійних факторів. Щоб змінити хід дій у цьому мають бути зацікавлені уряди усіх держав, обов'язкова дипломатична взаємодія, необхідне посилення кримінального переслідування торговців людьми, припинення примусової праці, що фінансується державою, розширити зусилля щодо виявлення жертв торгівлі людьми, гарантуючи їм, що вони не будуть покарані за злочини, які торговці змушують їх вчиняти. Також питання міграційної політики, гендерної та расової дискримінації, законодавча база та правоохоронний потенціал — це ключові елементи та пріоритети, які підлягають розслідуванню та вдосконаленню. Важливою складовою є щорічний звіт про торгівлю людьми, який служить дорожньою картою для дипломатичної взаємодії з урядами усього світу, надання пріоритетних рекомендацій та виокремлення перспективних практик.

Література

1. Звіт Державного департаменту США про торгівлю людьми за 2020 рік. Ст. 4, 6. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/06/2020-TIP-Report-Complete-062420-FINAL.pdf>
2. Соціально-економічні фактори та ризики рецесії COVID-19. Ст. 69. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/tip/2021/GLOTiP_2020_Chapter2.pdf
3. Вплив пандемії COVID-19 на торгівлю людьми. С. 1–4. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/wp-content/uploads/2020/05/Thematic-Brief-on-COVID-19-EN-ver.21.pdf>
4. Загальна декларація прав людини, Париж, 10.12.1948. С. 3–5. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
5. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/EN/pages/home.aspx>
6. Альянс проти торгівлі людьми. URL: <https://www.osce.org/cthb/107221>
7. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, Генеральна Асамблея ООН, 03.12.1948. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/traffickingpersons.aspx>
8. Конвенція про права дитини, Генеральна Асамблея ООН, 20.11.1989. URL: https://ec.europa.eu/anti-trafficking/sites/default/files/un_convention_on_the_rights_of_the_child_1.pdf
9. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, Генеральна Асамблея ООН, 25.05. 2000. URL: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/opscrc.aspx>
10. Конвенція Ради Європи про боротьбу з торгівлею людьми, Варшава, 16.05.2005. URL: <https://rm.coe.int/168008371d>
11. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Лансароте, 25.10.2007. URL: <https://rm.coe.int/1680084822>
12. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності. 15.11.2000. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ProtocolonTrafficking.pdf>

УДК 343.8

Романов Михайло Васильович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Романов Михаил Васильевич

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминологии и уголовно-исполнительного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Romanov Mykhailo

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Criminology and Penitentiary Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University*

Жувак Анна Сергіївна

*студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Жувак Анна Сергеевна

*студентка Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Zhuvak Anna

*Student of the Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

ОСОБЕННОСТИ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОСУЖДЕННЫХ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

PECULIARITIES OF RESOCIALIZATION OF JUVENILE CONVICTS: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Анотація. У даній статті здійснено розгляд моделей ресоціалізації неповнолітніх в зарубіжних країнах та необхідно зазначити, що розгляд таких моделей становить інтерес не тільки з організаційно правової точки зору, але і з точки зору впливу на цей процес різних факторів, що сприяють або перешкоджають ресоціалізації. У статті зроблена спроба класифікації моделей ресоціалізації неповнолітніх засуджених у різних країнах, а також представлена практика ресоціалізації в окремих країнах.

Ключові слова: ресоціалізація, пенітенціарна теорія і практика, пенітенціарні концепції, ресоціалізаційна робота, неповнолітній, неповнолітній засуджений.

Аннотация. В данной статье осуществлено рассмотрение моделей ресоциализации несовершеннолетних в зарубежных странах и необходимо отметить, что рассмотрение таких моделей представляет интерес не только с организационно правовой точки зрения, но и с точки зрения влияния на этот процесс различных факторов, способствующих или препятствующих ресоциализации. В статье предпринята попытка классификации моделей ресоциализации несовершеннолетних осужденных в разных странах, а также представлена практика ресоциализации в отдельных странах.

Ключевые слова: ресоциализация, пенитенциарная теория и практика, пенитенциарные концепции, ресоциализационная работа, несовершеннолетний, несовершеннолетний осужденный.

Summary. Consideration of models of resocialization of minors in foreign countries is of interest not only from the organizational and legal point of view, but also from the point of view of the influence on this process of various factors that promote or hinder resocialization. The article attempts to classify models of resocialization of juvenile convicts in different countries, as well as the practice of resocialization in individual countries.

Key words: resocialization, penitentiary theory and practice, penitentiary concepts, resocialization work, minor, juvenile convict.

Постановка проблеми. Неповнолітні особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі та після звільнення з місць ізоляції — потребують допомоги, яка необхідна не тільки в їх інтересах, але перш за все і в інтересах самого суспільства з метою зниження рецидиву злочинів. Так, процес ресоціалізації проходить у два етапи: пенітенціарний і постпенітенціарний. Результати дослідження показали, що в реалізації кожного етапу ресоціалізації виникають проблеми, які виражаються в низькій ефективності профілактичної роботи з неповнолітніми в місцях позбавлення волі і після звільнення. Основними виправними і коригуючими заходами впливу щодо даної категорії осіб є не тільки освіта, суспільно-корисна праця, виховна робота, а й підтримка соціально корисних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розвиток вчення про злочинність неповнолітніх та роботи з ними під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі зробили вітчизняні та зарубіжні науковці Ю. М. Антонян, В. С. Батиргареева, В. Й. Бочелюк, А. В. Блага, Б. М. Головкин, В. В. Голіна, А. П. Гусак, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. П. Ємельянов, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, І. І. Карпець, Н. Ф. Кузнецова, В. М. Кудрявцев, Г. М. Мінковський, М. С. Рибак, Ф. М. Решетников, І. К. Туркевич, В. І. Шакун та інші.

Вивченню питань виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених приділяли увагу науковці-теоретики І. П. Башкатова, В. Г. Деева, І. Д. Зверева, А. С. Макаренко, Н. Ю. Максимова, В. М. Оржеховська, В. М. Синьов, А. І. Ушатіков, М. М. Фіцула та інші.

Введення невирішених раніше частин загальної проблеми. В рамках дослідження аналізуються засоби виправлення: здобуття освіти і трудова зайнятість неповнолітніх. Безумовно, в період ізоляції саме від адміністрації колонії залежить різноманіття форм праці, забезпечення можливості та створення відповідних умов для отримання освіти та трудової діяльності, в результаті яких передбачається придбання первинного трудового стажу, що має значення при працевлаштуванні після звільнення. Проблема скорочення необхідних фахівців: соціальних педагогів, психологів, педагогів у школах та професійних училищах у виховних колоніях негативно впливає на реалізацію засобів виправлення. Крім того, підтримку соціальних зв'язків з сім'єю та родичами є однією з головних складових процесу ресоціалізації

неповнолітніх, які до засудження жили в неповних, неблагополучних сім'ях, дитячих будинках та інтернатах. Тому соціальному працівнику колонії необхідно вдосконалювати процес підготовки сім'ї до повернення підлітка з колонії, а з огляду на позитивний досвід зарубіжних країн: Швейцарії, Великобританії та Німеччини в цьому напрямку може сприяти поліпшенню даного процесу.

З метою ефективності процесу ресоціалізації неповнолітніх після звільнення з виховних колоній необхідне створення програм по визначенню їх професійної діяльності із забезпеченням безплатного житла в гуртожитках, введення переліку вакансій в центрах зайнятості для їх працевлаштування та інших соціальних гарантій.

Ціль статті. Головною ціллю роботи є розгляд питання ресоціалізації неповнолітніх, виявлення засобів, методів та його етапів. Визначити значущість даного питання для суспільства та на підставі розгляду зарубіжної практики визначити основні положення ресоціалізації та постсоціалізації.

Виклад основного матеріалу. Ресоціалізація — це цілеспрямований процес повернення і придбання необхідних можливостей і здібностей до життя в суспільстві неповнолітнього з дотриманням норм права. М. В. Романов, зазначає, що ресоціалізація відбувається завдяки процесу позитивних змін в особистості засудженого, результатом якого є змога особи діяти самокеровано і правослухняно, вона досягає можливості свідомо відновитися в соціальному статусі повноправного члена суспільства й повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя [1]. Як стверджує С. М. Миколаїв, ресоціалізація не обмежена рамками виправної установи, оскільки націлена на «включення засудженого в звичайні умови життя суспільства» [2, с. 43]. З цього випливає, що процес ресоціалізації проходить в два етапи:

- пенітенціарний — етап, при якому неповнолітній відбуває покарання в місцях позбавлення волі та проходить підготовку до звільнення;
- постпенітенціарний — етап соціальної адаптації після відбуття терміну покарання.

Багаторічна практика показує, що при реалізації кожного етапу процесу ресоціалізації виникають проблеми, які виражаються в низькій ефективності профілактичної роботи з неповнолітніми в місцях позбавлення волі та після звільнення, що тягне за собою вчинення ними повторних злочинів протягом першого року після звільнення [3, с. 56].

Розвиток пенітенціарної теорії і практики характеризується протистоянням прихильників репресивного підходу (репресивної моделі) до проблеми виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі і гуманістичного підходу, в основі якого спочатку лежав принцип можливості та необхідності ресоціалізації злочинців. Ці підходи знайшли відображення в ряді пенітенціарних концепцій. «... Становленню наукових основ концепцій, реалізованої в ресоціалізаційній моделі виконання кримінального покарання, сприяли сучасні філософські, соціологічні, кримінологічні, кримінально-правові, психологічні теорії американського та західноєвропейського походження» [4].

Такий підхід дозволяє виділити деякі різновиди ресоціалізаційної моделі, характерні для різних країн, і визначити їх основні особливості. Відзначаючи безперечність наявності спільних рис тієї чи іншої правової сім'ї, класифікація представлених моделей не завжди обумовлена прийнятим в рамках теорії права розподілом на правові системи (сім'ї).

Ефективність ресоціалізації в рамках діючих систем ювенальної юстиції визначається сукупністю характеристик:

- раннє втручання і включення служб, які здійснюють ресоціалізацію, в роботу з неповнолітнім;
- соціальне насичення ресоціалізаційної роботи;
- оперативність впливу;
- послідовність та індивідуалізація підходу в залежності від поведінки неповнолітнього, його ситуації;
- варіативність (дій, технологій, методик, а також допоміжних структур, готових включитися у ресоціалізацію) [5, с. 158].

Необхідно відзначити, що організаційної структурної відмінності в аспекті інституціоналізації «закритих» установ для неповнолітніх. Так, одні країни відрізняє наявність спеціальних закритих установ для підлітків (США, Канада, Франція), інші стрімко позбуваються від таких установ, замінюючи їх центрами денного перебування, службами пробації, комплексною допомогою сім'ї підлітка тощо (Країни Скандинавії, Німеччина, Нідерланди). Залежно від створеної системи ювенальної юстиції або в систему кримінального правосуддя, або ж в систему соціальної допомоги можна виділити чотири типи моделей, що відображають ресоціалізацію [6, с. 59–67].

Перший тип — юридичні процедури юстиції для неповнолітніх наближені до загального ходу кримінального правосуддя, а ресоціалізація співвідноситься з основними тенденціями соціальної політики (передбачено у Нідерландах, Німеччині, Великобританії).

Другий тип — правові механізми ювенальної юстиції співвідносяться із загальними процедурами кримінального правосуддя, але соціальні сервіси для неповнолітніх засуджених виділені в окрему групу служб (США, Канада, Японія).

Третій тип — система служб ресоціалізації вбудована в діючу систему соціального захисту (Італія, Франція).

Четвертий тип — ювенальна юстиція, відмінна і від системи кримінального правосуддя, і від системи соціальної допомоги: для засуджених розробляються спеціальні програми (Польща, Нова Зеландія, Румунія) [7].

Заходи та успіх ресоціалізації засуджених залежать від того, наскільки ресоціалізація вбудована в проходження соціально схвалюваних норм. В одних країнах ресоціалізація означає, що засуджений виправляється, набуває наміри і ресурси стати «хорошим» громадянином (Франція, Японія, Бельгія).

В інших країнах ресоціалізація не залежить від суспільних норм (готовності засудженого їх прийняти) і означає надання будь-якій людині права на доступ до соціальних прав (Німеччина, країни Скандинавії). Різниця цих підходів тягне різні критерії ефективності ресоціалізації [8].

Таким чином, в країнах, де має місце законодавче закріплення ресоціалізації, можливе вироблення й критеріїв її ефективності. Однак в ряді країн суспільство, фахівці різних служб оперують відмінними один від одного підходами до визначення ресоціалізації (Нідерланди, Італія), що викликає невизначеність критеріїв її ефективності, «...породжує конфлікти у взаємодії служб і вирішенні завдань...» [7].

Залежно від системи організації ресоціалізації, відзначаючи при цьому, що існуючі сучасні ресоціалізаційні моделі мають безпосереднє відношення до системи виконання покарань, можна виділити держави, в яких:

а) існує відносно самостійна система ресоціалізації засуджених: наприклад, у Франції, у тому числі і в тюрмах, з 2006 року займаються вихователі Судового захисту молоді, які не належать до пенітенціарних співробітників;

б) роботу по ресоціалізації здійснюють як соціальні працівники пенітенціарної системи, так і державні та громадські соціальні працівники (ФРН [8]);

в) залучення засуджених до участі в спеціальних розроблених індивідуальних (і / або групових) програмах їх ресоціалізації, що може бути умовою умовно-дострокового звільнення, характерно для Німеччини, Франції, США [8].

Систему ресоціалізації окремих держав відрізняє наявність поступового переходу від більш жорстких вимог (при реалізації покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства) або умов ізоляції до реалізації різних форм самостійної відповідальності засудженого (зниження ступеня контролю за його поведінкою; переведення в напіввідкриті або відкриті пенітенціарні установи). Так, особливим різновидом пенітенціарних установ відкритого змісту є «перехідні дома» в Англії, Німеччині, метою яких є адаптування вільнолюбних до умов свободи [9, с. 21].

У більшості країн має місце ефективно діюча система нагляду (контролю, кураторства). Кримінальний кодекс Швейцарії у ст. 47 закріплює поняття охоронного нагляду з метою надання допомоги особі при влаштуванні в життя на свободі [10]; інтерес представляє так зване профілактичне спостереження протягом терміну судимості що відбули покарання або звільнені від нього осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, відповідно до законодавства Республіки Білорусь.

Ресоціалізація після звільнення з пенітенціарної установи сприяє наявності служб пробації, до компетенції яких відноситься і нагляд за звільненими (наприклад в Англії); або наявність включеного у вирок терміну піднаглядних звільнення після тюремного ув'язнення (в США). Використання в рамках умовно-дострокового звільнення нагляду (§ 39 КК Данії [11]), надання допомоги за допомогою призначення помічника (§ 50 КК Австрії [12]), здійснення електронного нагляду (Англія, Уельс, США [9]) дозволяють досягти ресоціалізаційного ефекту.

Стадія ресоціалізації в багатьох країнах забезпечується службою пробації, яка може реалізовувати одну з двох моделей:

- просоціальне, коли співробітник переважно виконує функцію соціального працівника, взаємодіє з сім'єю засудженого, самим засудженим (Німеччина, Франція, Нідерланди);

- нагляду, при якій співробітник контролює, що звільнився (умовно засудженого) і стежить за тим, щоб піднаглядний повадився відповідно до умов звільнення (вироку) (Великобританія, США).

Відповідно, пробація для неповнолітніх у більшості країн належить до просоціальної моделі.

Виходячи із цього, розрізняються і дві різні моделі ресоціалізації. У країнах Скандинавії, Німеччини ресоціалізація розглядається як технологія поліпшення доступу будь-якого засудженого до соціальних норм; в інших (США, Італія) співвідноситься з готовністю засудженого «твердо встати на шлях виправлення» [13, с. 124].

Висновки та пропозиції. Зарубіжний досвід демонструє ефективність ресоціалізації засуджених, насамперед неповнолітніх, з боку громадськості (Німеччина; Франція; Данія; Польща).

Так, для виявлення найбільш значущих характеристик та подання гіпотетичної моделі ефективно діючої системи ресоціалізації необхідний більш детальний розгляд реалізованих на практиці систем ресоціалізації на прикладі окремих країн, облік або запозичення яких може надати допомогу при формуванні в державі цілісної, комплексної державної політики (і, відповідно, системи законодавства, визначення правового статусу суб'єктів тощо) реагування на правопорушення неповнолітніх в аспекті їх ресоціалізації.

Література

1. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10571> (дата звернення: 14. 04. 2021).
2. Вакулєнко О. В., Н. Ю. Дідушко. Соціальна адаптація неповнолітніх та молоді, які повертаються з місць позбавлення волі // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2008. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua> (дата звернення 14.04. 2021).
3. Орлова Ю. Р. Особливості особистості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, і деякі проблеми їх ресоціалізації // Людина: злочин і покарання. 2009. № 2. С. 55–58. (дата звернення: 14.04.2021).
4. Ушатіков А. І., Козак Б. Б. Основи пенітенціарної психології: Підручник / А. І. Ушатіков, Б. Б. Козак; під. ред. С. Н. Пономарьова. 2001. 442 с. (дата звернення: 14.04.2021).
5. Мельникова Е. Б. Ювенальна юстиція: проблеми кримінального права, кримінального процесу та кримінології: навч. посібник / Е. Б. Мельникова. 2-е вид., випр., Доп. Справа, 2001. 272 с. (дата звернення: 14.04.2021).
6. Зыкова О. В., Хананашвили Н. Л., Автономова А. С. Ювенальные технологии. Практическое руководство. Монография // М.: Фонд НАН, 2004. 352 с. (дата звернення: 14.04.2021).
7. Кібиш А. І. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених та її особливості в країнах Східної Європи. URL: <http://gisar.eu/ru/node/1350> (дата звернення: 14.04.2021).
8. Андреев Н. А. Ресоціалізація засуджених в пенітенціарних установах ФРН: (соціально-психологічний аспект): навч. посібник [та др.]. // «Права людини», 2001. 83 с. (дата звернення: 14.04.2021).
9. Бурдо Є. П. Покарання за загальним правом Англії, Уельсу, і США (порівняльно-правове дослідження): автореф. / Є. П. Бурдо. 2007. 24 с. (дата звернення: 14.04.2021).
10. Кримінальний кодекс Швейцарії / [вступ. ст. Ю. Н. Волкова; науч. ред., предисл., пер. з нім. А. В. Серебренникова]. 2-е вид. Юридичний центр Прес, 2002. 348 с. (дата звернення: 14.04.2021).
11. Кримінальний кодекс Данії / [наук. ред. С. С. Беляева]; пер. з данського і англ. С. С. Беляева, А. Н. Ричевой. СПб.: Вид-во «Юрид. центр Прес», 2001. 230 с. (дата звернення: 14.04.2021).
12. Кримінальний кодекс Австрії [наук. ред., вступ. ст. С. В. Мілюкова; предисл. Ернста Ойгена Фабрици]; пер. з нім. Л. С. Вихрова. СПб.: Юридичний центр Прес, 2004. 550 с. (дата звернення: 14.04. 2021).

13. Кримінальне законодавство зарубіжних країн (Англії, США, Франції, Німеччини, Японії): зб. законодавчих матеріалів / ред. І. Д. Козочкин, 2001. 346 с. (дата звернення: 14.04.2021).

References

1. Romanov M. V. Correction of convicts as a result of the system of execution of criminal punishments. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10571> (data zvernennja: 14.04.2021)
2. Vakulenko O. V. Social adaptation of minors and young people who return from places of imprisonment / O. V. Vakulenko, N. Y. Didushko // Social work in Ukraine: theory and practice [Electronic resource]. 2008. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua> (data zvernennja: 14.04.2021).
3. Orlova Y. R. Peculiarities of the personality of juveniles sentenced to imprisonment, and some problems of their resocialization // Man: crime and punishment. 2009. № 2. P. 55–58 (data zvernennja: 14.04.2021)
4. Ushatkov A. I., Kozak B. B. Fundamentals of penitentiary psychology: Textbook / A. I. Ushatkov, B. B. Kozak; under. ed. S. N. Ponomareva. 2001. 442 p. (data zvernennja: 14.04.2021)
5. Melnikova E. B. Juvenile justice: problems of criminal law, criminal procedure and criminology: textbook. manual. 2nd ed., 2001. 272 p. (дата звернення 14.04).
6. Zyкова O. V., Khananashvili N. L., Avtonomova A. S. Juvenile technologies. A practical guide. Monograph, 2004. 352 p. (data zvernennja: 14.04.2021)
7. Kibish A. I. Resocialization of juvenile convicts and its features in Eastern Europe. URL: <http://gisap.eu/en/node/1350> (data zvernennja: 14.04.2021)
8. Resocialization of convicts in penitentiary institutions of Germany: (socio-psychological aspect): textbook. manual / N. A. Andreev [etc.]. «Human Rights», 2001. 83 p. (data zvernennja: 14.04.2021)
9. Burdo E. P. Punishment under the common law of England, Wales, and the United States (comparative law study): author's ref. dis... cand. jurid. Sciences: 12.00.08 / E. P. Bourdo 2007. 24 p. (data zvernennja: 14.04.2021)
10. The Criminal Code of Switzerland / [introduction. Art. Yu. N. Volkova; scientific ed., prev., trans. with him. A. V. Serebrennikov]. 2nd type. Legal Center Press, 2002. 348 p. (data zvernennja: 14.04.2021)
11. Criminal Code of Denmark / [science. ed. S. S. Belyaeva]; lane. from Danish and English. S. S. Belyaeva, 2001. 230 p. (data zvernennja: 14.04.2021)
12. Criminal Code of Austria / [science. ed., introduction. Art. S. V. Milyukova; prev. Ernst Eugen Factory]; lane. with him. L. S. Vortex. 2004. 550 p. (data zvernennja: 14.04.2021)
13. Criminal law of foreign countries (England, USA, France, Germany, Japan): collection of legislative materials Kozochkin I. D. 2001. 346 p. (data zvernennja: 14.04.2021)

УДК 343.982.342

Савчук Тетяна Іванівна

кандидат юридичних наук, доцент, спеціаліст-криміналіст

Слідче управління

Головного управління Національної поліції в Харківській області

Савчук Татьяна Ивановна

кандидат юридических наук, доцент, специалист-криминалист

Следственное управление

Главного управления Национальной полиции в Харьковской области

Savchuk Tetiana

PhD, Associate Professor, Forensic Specialist

Investigative Department of the

Main Directorate of the National Police in Kharkiv Region

Костюкова Тетяна Сергіївна

судовий експерт

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

Міністерства внутрішніх справ України

Костюкова Татьяна Сергеевна

судебный эксперт

Харьковский научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр

Министерства внутренних дел Украины

Kostyukova Tetyana

Judicial Expert

Kharkov Research Expertly-Criminalistics Center of the

Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Грецьких Інна Анатоліївна

судовий експерт

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

Міністерства внутрішніх справ України

Грецьких Инна Анатольевна

судебный эксперт

Харьковский научно-исследовательский экспертно-криминалистический центр

Министерства внутренних дел Украины

Hretskih Inna

Judicial Expert

Kharkov Research Expertly-Criminalistics Center of the

Ministry of Internal Affairs of Ukraine

**ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ РОБОТИ
ЗІ СЛІДАМИ ДАКТИЛОСКОПІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ**

**ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ И СРЕДСТВА РАБОТЫ
СО СЛЕДАМИ ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ**

**EFFECTIVE METHODS AND MEANS OF WORKING
WITH TRACE OF DACTYLDOSCOPIC ORIGIN**

Анотація. Проаналізовано сучасний стан проблем дослідження слідів дактилоскопічного походження. Визначено основні методи виявлення слідів рук. Підкреслені основні проблеми роботи зі слідами рук, які обумовлюються як об'єктивними так і суб'єктивними чинниками. Надано пропозиції щодо вирішення проблем дослідження слідів дактилоскопічного походження. Виділено перспективні напрями роботи зі слідами рук.

Ключові слова: сліди дактилоскопічного походження, сліди рук, методи виявлення слідів дактилоскопічного походження, проблеми роботи зі слідами.

Аннотация. Проанализировано современное состояние проблем исследования следов дактилоскопического происхождения. Определены основные методы выявления следов рук. Подчеркнуты отдельные проблемы работы со следами рук, которые обуславливаются как объективными так и субъективными факторами. Даны предложения по решению проблем исследования следов дактилоскопического происхождения. Выделены перспективные направления работы со следами рук.

Ключевые слова: следы дактилоскопического происхождения, следы рук, методы обнаружения следов дактилоскопического происхождения, проблемы работы со следами.

Summary. The modern state of problems of research of tracks of dactyloscopic origin is analysed. The main methods of detecting hand marks have been determined. Some problems of working with handprints, which are conditioned by both objective and subjective factors, are underlined. Perspective work assignments are distinguished with tracks of hands.

Key words: tracks of dactyloscopic origin, handprints, methods for detecting traces of dactyloscopic origin, problems of work with tracks.

Постановка проблеми. Сліди дактилоскопічного походження складають значну частину всіх слідів, що залишаються на місці вчинення злочину. Вони дозволяють не лише зв'язати коло пошуків особи, що вчинила злочин, але й точно ідентифікувати її. В переважній більшості такими слідами є сліди пальців рук та долонь, хоча іноді до об'єктів дактилоскопічних досліджень відносять також візерунки босих ніг людини. Тому проблеми виявлення та дослідження дактилоскопічних слідів потребують постійного моніторингу та вирішення, в тому числі і шляхом розробки та удосконалення ефективних методів та засобів роботи з такими слідами.

Стан дослідження проблеми. Слід зазначити, що наукові дослідження вказаного виду слідів та методів роботи з ними є неновими, однак вкрай актуальними як на науковому так і на практичному рівні. Однак, незважаючи на суттєві наукові розробки дактилоскопії та існування значної кількості методичних рекомендацій, науково-технічний прогрес не стоїть на місці і в галузі криміналістики в тому числі, що обумовлює розробку та впровадження нових ефективних методів та засобів роботи зі слідами дактилоскопічного походження.

Метою вказаної статті є визначення основних проблем дослідження слідів дактилоскопічного походження, а також впровадження ефективних методів та засобів при роботі з вказаним видом слідів. Для досягнення цієї мети, поставлено наступні завдання: проаналізувати сучасний стан проблем виявлення та дослідження слідів рук; дослідити ефективні методи та засоби роботи зі слідами рук.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичне дослідження дактилоскопічних слідів вміщує в собі як особливості роботи зі слідами на місці події так і особливості роботи з ними і лабораторних умовах.

Такі дослідження спрямовані на встановлення ознак та властивостей дактилоскопічних слідів, а також ідентифікацію особи, яка їх залишила. Тому актуальними на сучасному етапі є як методи та засоби роботи з такими слідами як в польових умовах, так і під час проведення дактилоскопічних експертиз.

Слід зазначити, що перспектива криміналістичних досліджень слідів дактилоскопічного походження в першу чергу залежить від правильної роботи з такими слідами на місці події. Перш за все, на подальшу якість встановлення інформації в результаті дактилоскопічного дослідження впливають застосовані на місці події методи виявлення слідів рук. З метою забезпечення хорошої перспективи подальшого експертного дослідження та ідентифікації особи під час роботи зі слідами рук на місці події мають дотримуватись загальні рекомендації: як то запобігання випадковому знищенню слідів на місці події, залишенню додаткових слідів членами слідчо-оперативної групи тощо; та спеціальні рекомендації роботи з об'єктами, які можуть містити дактилоскопічні сліди, а також власне із такими слідами: обережне дослідження об'єктів без використання методів, що можуть пошкодити слід, надання переваги вилученню слідів разом із об'єктами носіями, обережна фіксація та вилучення дактилоскопічних слідів тощо. Крім того, при виявленні слідів рук спеціалісти-криміналісти повинні звертати увагу на їх повноту та придатність до ідентифікації.

Окрім дотримання рекомендацій щодо виявлення слідів рук на місці події важливе значення має також процес упакування та вилучення таких слідів. Так при упакуванні об'єктів зі слідами дактилоскопічного походження криміналісти повинні обмежити можливість їх пошкодження шляхом контакту із упаковкою та під час транспортування.

Методи виявлення слідів рук прийнято розділяти на візуальні (оптичні), фізичні та хімічні. Візуальний огляд об'єктів на місці події з метою виявлення слідів рук є найпершим і найпростішим методом, який дозволяє виявити не лише окрашені але і мало видимі сліди. Він може потребувати різних видів освітлення: проникаючого або косо падаючого. Коли сліди не вдалося виявити шляхом візуального огляду предмета, то можуть застосовуватися фізична та хімічні методи.

Фізичні методи виявлення слідів пальців рук передбачають обробку поверхонь порошками або парами йоду, хімічні — обробку поверхонь хімічними сполуками та речовинами, які вступають в реакцію з потожировими виділеннями, що робить сліди пальців рук видимими. До фізичних методів виявлення слідів пальців рук належать: спеціальне освітлення та оптичне збільшення; обробка поверхні кольоровими порошками та їх сумішами; осадження на поверхні кіптяви; обробка поверхні люмінесцентними порошками та освітлення її ультрафіолетовими променями; обробка поверхні солями свинцю та просвічування м'яким рентгенівським промінням; авторадіографічна обробка поверхні; лазерне випромінювання. До хімічних методів виявлення слідів пальців рук належать: реакції з речовинами, які наявні у складі крові; реакції з речовинами поту (солями чи амінокислотами) при обробці нінгідрином, ортоллідином, аллоксаном, азотнокислим сріблом, ціанокрилатами [1, с. 206]. Також на даний час все частіше використовуються суспензія дисульфиду молібдену та двоокису титану (SPR) для виявлення слідів рук на вологих поверхнях, що дозволяє розширити можливості дактилоскопічного дослідження.

Крім того, в ряді випадків, дактилоскопічна експертиза може бути проведена за фотозображенням слідів рук. Такі випадки можуть виникнути, якщо виникають складності у вилученні виявлених слідів. Наприклад, при виявленні слідів рук на поверхні автомобіля в холодну пору іноді проблематично сопіювати на дактилоплівку, або липку стрічку, не пошкодивши папілярний малюнок. Тоді можливе їх детальне фотографування масштабним методом та проведення експертизи за такими фотознімками.

Поряд з цим робота на місці події хоч і є основною частиною отримання якісних слідів дактилоскопічного походження, але не єдиною. Адже ідентифікаційні дослідження потребують також якісно відібраних зразків для експертного дослідження (дактилокарт осіб), які згодом поміщуються до криміналістичних обліків. Тому можна виділити два шляхи отримання слідів рук: в процесі огляду місця події та під час дактилоскопічної реєстрації осіб (підозрюваних, невпізнаних трупів тощо).

Так на даний час технічний прогрес дозволив впорядкувати і систематизувати дактилоскопічну інформацію, шляхом створення автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем (далі —

АДІС). АДІС є ефективним і дієвим інструментом у розкритті та розслідуванні злочинів. АДІС забезпечує можливість оперативного надання інформації органам досудового розслідування щодо осіб, дактилоскопічні карти, яких містяться в масиві дактилоскопічних обліків, та слідів рук з місць злочинів, що наявні в базі. Проте погана якість слідів впливає на час їх обробки та знижує пошукові характеристики [2, с. 202–203].

А. А. Каушев та К. О. Гапченко виділили найбільш розповсюджені показники поганої якості відбитків і відтисків слідів рук, які впливають на результативність пошуку в АДІС: — неповне прокочування відбитка пальця руки; — нечіткість відбитків; — недостатня інтенсивність або, навпаки, «забитість» відбитків та відтисків; — нерівномірність фарбувальної речовини; — розпливчастість фарбувальної речовини у відображенні папілярного узору; — відбитки пальців з порушеним епідермісом або зі згладженими папілярними лініями; — відбитки та відтиски нанесені на поверхню паперу, на якій вже наявні написи, друкований текст чи лінії бланку; — «подвійна» прокатка; — накладення різних папілярних візерунків на одній ділянці; — порушена послідовність нанесення відтисків пальців в належні графи, переплутана послідовність нанесення відбитків правої та лівої рук, нанесені відбитки однієї руки двічі [3; 2, с. 203–204].

Врахування та недопущення таких недоліків при отриманні відбитків слідів рук підвищить якість ідентифікаційного дослідження слідів дактилоскопічного походження та збільшить можливості автоматизованих ідентифікаційних систем.

Проблеми, які виникають при застосуванні традиційних методів дактилоскопіювання та проведення дактилоскопічних досліджень можуть в певній мірі бути вирішеними новими перспективними методами. Як то «живе» дактилоскопіювання осіб, які підлягають обліку з допомогою дактилоскопічних сканерів.

Ще одним із нових та достатньо перспективних напрямів є безконтактне дактилоскопіювання слідів рук. Дана технологія дозволяє отримати відбитки пальців ідеальної якості без забруднення. Наприклад, в Німеччині діє інноваційна високотехнологічна робоча станція EVISCAN, яка дозволяє експертам виявляти та зберігати у цифровому форматі невидимі та маловидимі відбитки пальців рук. Пристрій працює безконтактно та без використання будь-якого роду хімічних речовин. Відбитки пальців у такому разі залишаються у первинному стані і через певний проміжок часу, у разі необхідності, можуть досліджуватися повторно [4, с. 62]. У США існує нова безконтактна система, яка дозволяє зняття відбитків шляхом зйомки пальців в спеціальних умовах освітлення SLI (Structured Light Illumination). На відміну від існуючих систем, технології SLI не заважає жирність шкіри чи вологість повітря [5,

с. 295]. Хоча вказані технології та й безконтактний метод взагалі є більш затратними ніж традиційні, однак вони допомагають значно збільшити результативність та оперативність дактилоскопічних досліджень, а отже підвищити перспективи встановлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності.

Висновки. Проблеми криміналістичного дослідження слідів дактилоскопічного походження обумовлюються об'єктивними та суб'єктивними факторами. Вони повинні вирішуватися комплексно на загальнодержавному рівні шляхом удоскона-

лення матеріально-технічного забезпечення правоохоронних органів, підвищення якості підготовки висококваліфікованих кадрів для підрозділів криміналістичного забезпечення розслідування, удосконалення процедури впровадження новітніх досягнень науки та техніки у експертну та криміналістичну діяльність. А також цілеспрямована взаємодія слідчих та експертних підрозділів з метою надання практичної та методичної допомоги у роботі із новими ефективними методами та засобами виявлення, вилучення та дослідження слідів дактилоскопічного походження.

Література

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: учебник. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2007. 944 с.
2. Гапченко К. О. Проблеми якості дактилоскопічних карт при формуванні дактилоскопічного обліку // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: збірник матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18–19 квіт. 2019 р.). С. 202–204.
3. Каушев А. А. Виды качества отпечатков пальцев рук // Теория и практика общественного развития. 2016. Вип. 3. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/vidy-kachestva-otpechatkov-paltsev-ruk> (дата звернення: 26.08.2020).
4. Лапта С. П. Перспективні напрями розвитку дактилоскопії в зарубіжних країнах // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 2017. № 3 (78). С. 59–66. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2532> (дата звернення: 26.08.2020).
5. Рогатюк І. В. Напрями удосконалення використання дактилоскопічної інформації в діяльності органів досудового розслідування та прокуратури // Часопис Київського університету права, 2014. № 1. С. 292–296. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_1_69 (дата звернення: 28.09.2020).

References

1. Averyanova T. V., Belkin R. S., Korukhov U. G., Rossinskaya E. R. 2007. Forensics [Kriminalistika]. Moskva: Norma.
2. Gapchenko K. O. 2019. Problems of quality of dactyloscopic cards at formation of dactyloscopic accounting [Problemy yakosti daktyloskopichnykh kart pry formuvanni daktyloskopichnogo obliku]. In: NDISE., Current issues ... (переклад) [Aktualni pytannya ... (транслітерація): materialy ... (транслітерація)]. Kharkiv, 18–19 April. Kharkiv: NDISE.
3. Kaushev A. A. 2016. Types of print quality ... (переклад) [Vidy kachestva otpechatkov ... (транслітерація)]. Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya — Theory and practice of social development, [online] Iss. 3. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/vidy-kachestva-otpechatkov-paltsev-ruk> [Accessed 26 August 2020].
4. Lapta S. P. 2017. Promising directions of development ... (переклад) [Perspektyvni napryamy rozvytku ... (транслітерація)]. Visnyk Kharkivskogo natsionalnogo universytetu vnutrishnikh sprav — Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, [online] Iss. 3 (78). P. 59–66. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2532> [Accessed 26 August 2020].
5. Rogatuk I. V. 2014. Areas for improvement ... (переклад) [Napryamy udoskonalennya ... (транслітерація)]. Chasopys Kyivskogo universytetu prava — Journal of Kyiv University of Law, [online] № 1. P. 292–296. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2014_1_69 [Accessed 28 August 2020].

Сенько Вікторія Вікторівна

викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сенько Виктория Викторовна

преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин

Днепропетровский государственный университет внутренних дел

Senko Viktoriia

Teacher of the Department of Criminal Law Disciplines

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СУДІ З ПРАВ ЛЮДИНИ

ОСОБЕННОСТИ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА В ЕВРОПЕЙСКОМ СУДЕ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

PECULIARITIES OF PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Анотація. Статтю присвячено теоретичним питанням запровадження практики Європейського суду з прав людини щодо захисту своїх прав та свобод. Проаналізовано особливості виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Досліджено стан виконання рішень ЄСПЛ.

Ключові слова: рішення ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини і основних свобод, виконання рішень ЄСПЛ, Європейський суд з прав людини.

Аннотация. Статья посвящена теоретическим вопросам внедрения практики Европейского суда по правам человека по защите своих прав и свобод. Проанализированы особенности выполнения решений Европейского суда по правам человека в Украине. Исследовано состояние выполнения решений ЕСПЧ.

Ключевые слова: решение ЕСПЧ, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, исполнения решений ЕСПЧ, Европейский суд по правам человека.

Summary. The article is devoted to theoretical issues of implementation of the case law of the European Court of Human Rights on the protection of their rights and freedoms. Peculiarities of execution of decisions of the European Court of Human Rights in Ukraine are analyzed. The state of implementation of ECtHR decisions is investigated.

Key words: ECtHR judgments, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, enforcement of ECtHR judgments, European Court of Human Rights.

Порушення прав і свобод людини — одна з найгостріших проблем, що стоїть перед людством протягом багатьох років. Розвиток міжнародного співробітництва в галузі закріплення та захисту прав і свобод людини йшло за двома напрямками.

Перше характеризувалося розробкою і прийняттям загальних і спеціальних актів в області закріплення прав людини. Друге — співпрацею держав в галузі створення реального механізму захисту прав людини та контролю за їх дотриманням, створення комплексної системи забезпечення та захисту, зафіксованих в міжнародно-правових

актах і у внутрішньодержавному законодавстві та системи міжнародних органів, наділених функціями міжнародного контролю за діяльністю держав у сфері забезпечення прав і свобод людини. Однією з характерних особливостей розвитку співробітництва держав в області прав людини на сучасному етапі, є створення системи міжнародного контролю за втіленням в життя взятих ними на себе юридичних зобов'язань. Її установа і функціонування, як на функціональному, так і на регіональному рівні, є одним з найбільш значних досягнень в міжнародному регулюванні прав людини другої половини ХХ

століття. Суб'єктами співпраці в області закріплення та захисту прав і свобод людини є в основному держави, міжнародні та міжурядові організації.

Дана тема стає все більш і більш популярною, оскільки випадки звернення до ЄСПЛ з боку українців стають все частішими. До питань поширення практики ЄСПЛ на Україну у своїх наукових дослідженнях зверталися В. Завгородній, Е. Л. Трегубов, В. Д. Юрчишин, В. Г. Буткевич, Н. Є. Блажівська, В. Н. Денисов та інші.

Як відомо, в міжнародних відносинах немає наддержавної влади, яка могла б контролювати здійснення принципів і норм міжнародного права, в необхідних випадках примусово втілювати їх в життя або накладати санкції за порушення взятих зобов'язань. Тому держави передбачили створення міжнародного контрольного механізму — Європейський суд з прав людини при Раді Європи, який діє на підставі Конвенції про захист прав людини і основних свобод, написаної в Римі 4 листопада 1950 року. Україна у 1997 році ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини (далі — Конвенція). Разом з тим отримала не лише низку прав, але й прийняла на себе коло обов'язків виконання яких є обов'язковим для держав-учасниць.

Останні декілька років громадяни України досить часто використовують передбачене в ст. 55 Конституції України право на захист своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Громадяни України, відповідно до положень Конвенції, мають право звернення до ЄСПЛ якщо вони вважають, що їх права було порушено державою. При цьому важливою умовою для звернення є використання усіх національних засобів захисту, тобто перед поданням заяви до ЄСПЛ необхідно пройти усі уповноважені судові інстанції України.

За своєю структурою Європейський Суд з прав людини складається з суддів, число яких відповідає числу держав, які ратифікували Конвенцію. Хоча кандидати на ці посади спочатку висуваються відповідним урядом, судді користуються повною незалежністю при виконанні своїх обов'язків і не представляють інтереси держави, яка її висунула. Перші вибори в новий Суд відбулися в січні 1998 року, у зв'язку з прийняттям Протоколу № 11 до Європейської конвенції про права людини, обрані судді приступили до виконання своїх обов'язків 3 листопада 1998 року. Число суддів, що входять в склад відповідає кількості Високих Договірних Сторін [1].

Слід зазначити, що у випадках, коли потрібна негайна реакція Суду (наприклад, коли існує загроза заподіяння непоправної шкоди життю і здоров'ю людини), Регламент Європейського Суду з прав людини передбачає певні заходи, які може прийняти Європейський Суд з прав людини ще до розгляду справи по суті — тимчасові заходи.

Основний документ, що визначає порядок діяльності Європейського Суду з прав людини, — Регламент Європейського Суду з прав людини, був прийнятий 4 листопада 1998 року, проте в нього неодноразово вносилися поправки і доповнення, останні з яких вступили в силу в листопаді 2003 року. Порядок прийняття тимчасових заходів визначається в статті 39 Регламенту. Відповідно до пункту 1 статті 39 Регламенту Палата або в разі потреби Голова Палати має право на прохання сторони чи іншої заінтересованої особи, а також за власною ініціативою вказати сторонам на тимчасові заходи, які на її думку, слід вжити в інтересах сторін або належного провадження у справі [2].

Європейський Суд з прав людини вказує державним органам відповідних держав на тимчасові заходи лише в найсерйозніших випадках. У більшості випадків відповідні держави беруть до уваги вказівку Суду про необхідність прийняття подібних заходів, хоча в Європейській Конвенції про захист прав людини і основних свобод вони в явному вигляді і не передбачаються. В окремих випадках Суд вказує на тимчасові заходи і самому заявникові (наприклад, на те, що йому необхідно припинити голодування). Палата Суду може вимагати від сторін надання інформації стосовно будь-якого питання, пов'язаного із здійсненням будь-якого тимчасового заходу (пункти 2, 3 статті 39 Регламенту). Повідомлення про тимчасові заходи негайно передається до Комітету Міністрів Ради Європи. Стаття 39 Регламенту, яка визначає порядок прийняття тимчасових заходів, не була змінена або доповнена. У клопотанні про вжиття Судом тимчасових заходів, поданому заявником або його представником, може міститися прохання про тимчасове призупинення виконання рішення, прийнятого органами влади або органами правосуддя щодо заявника та (або) членів його сім'ї [2].

За загальним правилом держави — учасниці Конвенції несуть відповідальність тільки в разі порушення прав осіб, які перебувають під їх юрисдикцією. Однак при вирішенні питання про видачу затриманої особи в країну, яка не ратифікувала Конвенцію, саме на державі, яка видає особу лежить відповідальність у випадках, коли щодо цієї особи в процесі видачі або після неї порушуються права, гарантовані Конвенцією та Протоколами до неї. Ухвалення тимчасових заходів в кожній конкретній справі залежить від розсуду Європейського Суду. Велике значення мають представлені стороною аргументи та докази. Як правило, рішення про застосування тимчасових заходів виносяться Європейським Судом при наявності певних умов.

Сама процедура виконання рішень регламентується Законом України «Про виконавче провадження» та Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Відповідно до пункту 2 статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод остаточні рішення Європейського суду передаються до Комітету міністрів Ради Європи (далі — КМ РЄ), який здійснює нагляд за його виконанням, і у своїй діяльності керується Правилами щодо контролю за виконанням рішень Європейського суду та умов дружнього врегулювання (від 10 травня 2006 року).

У 2020 році КМ РЄ визнав, що Україною було виконано 567 рішень Європейського суду. Також зазначається, що на виконання рішень Європейського суду по суті скарг з державного бюджету було сплачено у 2017 році — 61 365,79 тис. грн.; у 2018 році — 32 646 827,39 грн. [3].

Оцінюючи ситуацію в загальносвітовому аспекті, слід сказати, що держави всієї Європи продовжують просувати у виконанні рішень Європейського суду з прав людини, не дивлячись на пандемію COVID-19.

Україна, в силу різних обставин, намагається вирішувати проблемні питання запровадження і виконання практики ЄСПЛ, а тому, на мою думку, у ситуації, що склалася є доцільним запозичення досвіду іноземних держав. Також важливим кроком України на шляху до європейської державності є підвищення рівня національного захисту громадян. Чим вище буде рівень довіри до судів та суддів України, тим нижче місце буде посідати наша держава у рейтингу по зверненням зі скаргами до ЄСПЛ.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 15.04.2021)
2. Регламент Суду від 01.11.2003 № 980_067. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_067#Text (дата звернення 15.04.2021)
3. Інформація щодо виконання рішень Європейського Суду з прав людини за 2020 рік / Міністерство юстиції України: офіційний сайт. URL: https://minjust.gov.ua/zvitnist_1/zvitnist_2021
4. Власенко В. Обов'язково до виконання / Газета «Урядовий кур'єр» [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/obovyazkovo-do-vikonannya/>

УДК 347.9

Сердюк Валентин Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, суддя
Верховний Суд*

Сердюк Валентин Васильевич

*доктор юридических наук, профессор,
заслуженный юрист Украины, судья
Верховный Суд*

Serdiuk Valentyn

*D. Sc. (Law), Professor,
Honoured Lawyer of Ukraine, Judge
Supreme Court*

ORCID: 0000-0002-4085-6255

Скряньковський Руслан Миколайович

*кандидат економічних наук, професор
Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»*

Скряньковский Руслан Николаевич

*кандидат экономических наук, профессор
Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»*

Skrynkovskyi Ruslan

*PhD in Economics, Professor
Institution of higher Education «Lviv University of Business and Law»*

ORCID: 0000-0002-2180-8055

Сопільник Любомир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений винахідник України
Заклад вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права»*

Сопильник Любомир Иванович

*доктор юридических наук, профессор,
заслуженный изобретатель Украины
Учреждение высшего образования «Львовский университет бизнеса и права»*

Sopilnyk Lyubomir

*D. Sc. (Law), Professor, Honored Inventor of Ukraine
Institution of higher Education «Lviv University of Business and Law»*

ORCID: 0000-0001-6581-7255

Бабій Анастасія Олександрівна

*кандидат юридичних наук, науковий консультант
Верховний Суд*

Бабий Анастасия Александровна

*кандидат юридических наук, научный консультант
Верховный Суд*

Babii Anastasiia

*PhD in Law, Scientific Consultant
Supreme Court*

ORCID: 0000-0001-5637-9580

Приведа Андрій Володимирович

*начальник відділу
Львівська обласна прокуратура*

Приведа Андрей Владимирович
начальник отдела
Львовская областная прокуратура
Pryveda Andriy
Head of the Department
Lviv Region Prosecutor's Office
ORCID: 0000-0002-5397-5827
DOI: 10.25313/2520-2057-2021-5-7187

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ СУДОВОГО ЗБОРУ В СУДІ КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ВОЗВРАЩЕНИЯ СУДЕБНОГО СБОРА В СУДЕ КАССАЦИОННОЙ ИНСТАНЦИИ

PROBLEMATIC ISSUES OF RETURNING THE COURT FEE IN THE COURT OF CASSATION

Анотація. За результатами вивчення та узагальнення судової практики України у статті розкрито особливості і проблемні питання повернення судового збору в суді касаційної інстанції.

Ключові слова: судовий збір, судові рішення, суд, Верховний Суд.

Аннотация. По результатам изучения и обобщения судебной практики Украины в статье раскрываются особенности и проблемные вопросы возвращения судебного сбора в суде кассационной инстанции.

Ключевые слова: судебный сбор, судебные решения, суд, Верховный Суд.

Summary. Based on the results of the study and generalization of the judicial practice of Ukraine, the article presents the features and problematic issues of returning the court fee in the court of cassation.

Key words: court fee, court decisions, court, Supreme Court.

Судовий процес як механізм правового захисту завжди мав риси затратності. У сучасних реаліях це підтверджується тим, що в Україні протягом останніх 25 років ставки судового збору поволи, але невпинно зростають. Це робить розгляд судової справи дорожчим і вимагає від заінтересованої особи чіткого виконання приписів процесуального закону щодо оформлення позовної заяви (заяви, апеляційної, касаційної скарги). Водночас законом передбачено випадки, коли сплачена сума судового збору повертається.

Так, ч. 2 ст. 133 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) [1] передбачено, що «... розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом».

На сьогодні таким законом є Закон України «Про судовий збір» [2], яким визначено правові засади справляння судового збору, платників, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок сплати,

звільнення від сплати та повернення судового збору. Зокрема ч. 1 ст. 7 цього Закону [2] передбачено, що «... сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду в разі:

- 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж встановлено законом;
- 2) повернення заяви або скарги;
- 3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі;
- 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин та неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням);

5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), у тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях» [2].

Слід відзначити, що законодавець у наведених ч. 2 ст. 7 Закону [2] передбачив підстави для повернення сплаченої суми судового збору у судах усіх інстанцій (першої, апеляційної та касаційної) як у разі повернення заяви або скарги, так у разі відмови у відкритті провадження, що є цілком логічним та виправданим з огляду на ті процесуальні дії, які вчиняються на цьому етапі вирішення судової справи.

Вважаємо за потрібне звернути увагу на дії суду касаційної інстанції. Якщо проаналізувати підстави для повернення касаційної скарги та відмови у відкритті касаційного провадження (статті 393 та 394 ЦПК України [1]), то стає очевидним, що у цих випадках суд ще на стадії підготовчого провадження та до відкриття провадження у справі і початку судового розгляду справи по суті перевіряє суто формальні *вимоги процесуального закону*, а саме: чи оформлено касаційну скаргу відповідно до вимог ЦПК України, чи подано касаційну скаргу на судові рішення, яке підлягає касаційному провадженню, чи є ухвала про закриття касаційного провадження у зв'язку з відмовою цієї особи від поданої раніше касаційної скарги на це саме судові рішення або постановою про залишення відповідної касаційної скарги без задоволення чи ухвала про відмову у відкритті касаційного провадження за аналогічною касаційною скаргою тощо.

А тому логічно, що як у випадку повернення касаційної скарги, так у разі відмови у відкритті касаційного провадження у справі, законодавцем передбачено можливість заявника повернути суму сплаченого судового збору за подання касаційної скарги за процедурою, передбаченою Порядком виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників [3], затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 03 серпня 2011 року № 845.

Водночас не все так однозначно з питанням повернення суми сплаченого судового збору у разі закриття касаційного провадження, про що свідчить і судова практика.

Пунктом 5 ч. 1 ст. 7 Закону [2] передбачено, що сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду в разі, зокрема, закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову і така відмова визнана судом), у тому числі у суді касаційної інстанції.

Так, Верховним Судом було закрито касаційне провадження, оскільки п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України [1] передбачено, що учасники справи, а також

особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 3, 6–8, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 ч. 1 ст. 353 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку [1]. Тобто, перелік ухвал суду, які підлягають касаційному оскарженню окремо від рішення суду, визначено процесуальним законом. У переліку ухвал суду першої інстанції, які підлягають касаційному оскарженню після їх перегляду в апеляційному порядку, визначеному п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України [1], ухвала про поворот виконання рішення суду чи відмови у повороті виконання рішення суду (п. 29 ч. 1 ст. 353 ЦПК України [1]), яка була оскаржена в касаційному порядку разом із постановою суду апеляційної інстанції, відсутня.

Отже, ухвала суду першої інстанції про поворот виконання рішення суду оскарженню у касаційному порядку не підлягає, а відтак не може бути предметом перегляду в касаційному порядку і постановою суду апеляційної інстанції, прийнята за результатами апеляційного перегляду такої ухвали. Суд касаційної інстанції зробив висновок, що з урахуванням відповідних норм ЦПК України [1] та компетенційної складової у понятті термін «суд, встановлений законом», у Верховного Суду відсутні повноваження розглядати питання, які виходять за межі його компетенції.

До Верховного Суду звернувся відповідач у цій справі з клопотанням про повернення судового збору за подання касаційної скарги на підставі п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір». Суд касаційної інстанції відмовив у задоволенні клопотання з тих підстав, що наслідком закриття провадження у справі є відсутність (скасування) рішення, яким закінчено розгляд справи по суті, тоді як закриття касаційного провадження призведе до залишення оскаржуваних судових рішень у силі. Наведене підтверджує різне значення понять «закриття провадження у справі» та «закриття касаційного провадження» та неможливість їх ототожнення.

Оскільки, наведеною нормою Закону України «Про судовий збір» [2] передбачено повернення судового збору лише в разі закриття (припинення) провадження у справі, а не у випадку закриття касаційного провадження, то заявлене клопотання про повернення судового збору не підлягало задоволенню. Зазначений висновок, на думку суду, узгоджується з позицією Великої Палати Верховного Суду, викладений в ухвалі від 29 травня 2019 року у справі № 820/4918/16 (провадження № 11-42ап19) та ухвалі Верховного Суду від 01 липня 2020 року у справі № 756/12935/18 (провадження № 61-14696св19).

Інший приклад. Касаційне провадження у справі було закрито Верховним Судом з тих підстав, що згідно з п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України [1] не під-

лягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах, крім випадків, зазначених у цій же нормі ЦПК України [1]. Таким чином, касаційне провадження було відкрито на судові рішення в малозначній справі, яке не підлягає касаційному оскарженню. Від позивача надійшло клопотання про повернення суми сплаченого судового збору, яке ухвалою суду касаційної інстанції було задоволено, оскільки відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» [2] сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила, за ухвалою суду в разі закриття провадження в справі.

Ми не маємо на увазі сутність позовних вимог, які різняться у зазначених справах. Однак, у двох наведених випадках судова практика не дає однозначної відповіді на питання про можливість повернення сплаченої суми судового збору у разі закриття касаційного провадження.

Якщо проаналізувати положення чинного ЦПК України, то можна дійти до таких висновків.

Підстави закриття провадження у справі визначено ч. 1 ст. 255 ЦПК України [1], натомість підстави закриття касаційного провадження — ч. 1 ст. 396 цього Кодексу [1].

Так, ч. 1 ст. 255 ЦПК України [1], яка має назву «Підстави закриття провадження у справі» визначено, що «... суд своєю ухвалою закриває провадження у справі, якщо:

- 1) справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;
- 2) відсутній предмет спору;
- 3) набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами;
- 4) позивач відмовився від позову і відмова прийнята судом;
- 5) сторони уклали мирову угоду і вона затверджена судом;
- 6) суд встановить обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження у справі відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 186 цього Кодексу;
- 7) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які були однією із сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва;
- 8) після відкриття провадження у справі між сторонами укладено угоду про передачу спору на вирішення до третейського суду, якщо тільки суд не визнає, що така угода є недійсною, втратила чинність або не може бути виконана» [1].

Водночас у ч. 1 ст. 396 ЦПК України [1] законодавцем передбачено такі підстави для закриття касаційного провадження, «... якщо:

- 1) після відкриття касаційного провадження особа, яка подала касаційну скаргу, заявила клопотання про відмову від скарги, за винятком випадків, коли є заперечення інших осіб, які приєдналися до касаційної скарги;
- 2) після відкриття касаційного провадження виявилось, що касаційну скаргу не підписано, подано особою, яка не має процесуальної дієздатності, або підписано особою, яка не має права її підписувати;
- 3) після відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою, поданою особою з підстав вирішення судом першої чи апеляційної інстанції питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, встановлено, що судовим рішенням питання про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки такої особи не вирішувалося;
- 4) після відкриття касаційного провадження виявилось, що Верховний Суд у своїй постанові вже викладав висновок щодо питання застосування норми права у подібних правовідносинах, порушеного в касаційній скарзі, або відступив від свого висновку щодо застосування норми права, наявність якого стала підставою для відкриття касаційного провадження, і суд апеляційної інстанції переглянув судові рішення відповідно до такого висновку (крім випадку, коли Верховний Суд вважає за необхідне відступити від такого висновку). Якщо ухвала про відкриття касаційного провадження мотивована також іншими підставами, за якими відсутні підстави для закриття провадження, касаційне провадження закривається лише в частині підстав, передбачених цим пунктом;
- 5) після відкриття касаційного провадження на підставі пункту першого частини другої статті 389 цього Кодексу судом встановлено, що висновок щодо застосування норми права, який викладений у постанові Верховного Суду та на який посилався скаргник у касаційній скарзі, стосується правовідносин, які не є подібними» [1].

Наведене свідчить, що підстави для закриття провадження у справі, передбачені ч. 1 ст. 255 ЦПК України [1], та підстави для закриття касаційного провадження, визначені ч. 1 ст. 396 цього Кодексу [1], не є тотожними.

У першому випадку застосування інституту закриття провадження у справі судом касаційної інстанції свідчить про те, що сама справа по суті не вирішена і, зокрема, внаслідок цього відсутні судові рішення (наприклад, закриття провадження у справі у зв'язку з порушенням правил юрисдикції спору). У свою чергу, сутність інституту закриття касаційного провадження полягає в тому, що процесуальний закон надає повноваження суду касаційної інстанції залишити оскаржувані судові рішення в силі, не переглядаючи їх по суті у касаційному порядку.

Як доречно зазначено в ухвалі Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, закриття провадження у справі (в тому числі в касаційній інстанції) і закриття касаційного провадження є різними процесуальними діями. Перша з них стосується усієї справи в цілому (загалом), тоді як друга — лише однієї із стадій розгляду справи, тобто її касаційного розгляду. Тому, зокрема, якщо суд касаційної інстанції закриває саме провадження у справі, він одночасно переглядає й судові акти місцевого та апеляційного господарських судів; натомість у разі закриття касаційного провадження суд касаційної інстанції виключно встановлює наявність підстави для такого закриття. Водночас положенням ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» [2] передбачено повернення судового збору в разі закриття (припинення) провадження у справі, натомість повернення судового збору у випадку закриття касаційного провадження наведена норма не передбачає.

Ще одним аргументом на користь зазначеного є зміст дій суду, що передують закриттю провадження у справі. Окрім перевірки касаційної скарги на предмет відсутності підстав для залишення її без руху, повернення чи відмови у відкритті провадження, суд касаційної інстанції, постановляючи ухвалу про відкриття провадження у справі, одночасно вирішує питання про витребування матеріалів справи. Також, якщо разом з касаційною скаргою подано заяви чи клопотання, суд в ухвалі про відкриття касаційного провадження встановлює строк, протягом якого учасники справи мають подати свої заперечення щодо поданих заяв чи клопотань, якщо інше не передбачено цим Кодексом, а за наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу, суд у разі необхідності вирішує питання про зупинення виконання рішення (ухвали) суду або зупинення його дії (ч. 8 ст. 394 ЦПК України [1]).

Усі зазначені процесуальні дії, починаючи з витребування матеріалів справи, їх надсилання до суду касаційної інстанції, вивчення таких матеріалів на предмет наявності підстав для подальшого перегляду, вирішення питання про зупинення виконання судових рішень або їх дії тощо, потребують як часових, так і матеріальних витрат, залучення низки працівників апарату та робочого часу самого судді.

Водночас на відміну від положення ч. 2 ст. 255 ЦПК України [1], у якій передбачено, що «про закриття провадження у справі суд постановляє ухвалу, а також вирішує питання про розподіл між сторонами судових витрат, повернення судового збору з державного бюджету», у ч. 2 ст. 396 цього Кодексу [1] визначено, що «про закриття касаційного провадження суд касаційної інстанції постановляє ухвалу». Тобто навіть із цього слідує, що законодавець не передбачив можливості повернення судового збору у разі закриття касаційного провадження.

На наш погляд, факт не встановлення законодавцем такого правила поведінки для суду касаційної інстанції у ч. 2 ст. 396 ЦПК України [1] дозволяє вважати бланкетним характер відповідних норм. Видове різноманіття норм права у сенсі визначеності їх змісту вказує на те, що у диспозиції бланкетної норми не міститься певне конкретне правило поведінки. Диспозиція такої норми передбачає існування інших норм, структурно окремо розміщених у відповідному нормативному акті або в інших нормативних актах, у яких викладено конкретні правила поведінки. Тому в аналізованих випадках підлягає застосуванню п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судовий збір» [2], яка встановлює конкретне правило поведінки — повернення суми сплаченого судового збору лише внаслідок закриття (припинення) провадження у справі, а не у випадку закриття касаційного провадження.

Література

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
2. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text>
3. Про затвердження Порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів або боржників: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2011 р. № 845. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/845-2011-п>

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА»
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА»

Збірник наукових статей

№ 5(105)

2 том

Голова редакційної колегії — д.е.н., професор *Камінська Т.Г.*

Київ 2021

Видано в авторській редакції

Засновник / Видавець ТОВ «Фінансова Рада України»
Адреса: Україна, м. Київ, вул. Павлівська, 22, оф. 12
Контактний телефон: +38 (067) 401-8435
E-mail: editor@inter-nauka.com
www.inter-nauka.com

Підписано до друку 30.04.2021. Формат 60×84/8
Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS.
Умовно-друкованих аркушів 9,77. Тираж 100.
Замовлення № 398. Ціна договірна.
Надруковано з готового оригінал-макету.

Надруковано у видавництві
ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.